Historiska vingslag

Med Sven Rosborn genom Malmös historia

Historiska vingslag

Med Sven Rosborn genom Malmös historia

Corona Förlag
MalmöMagasinet

Denna bok är framtagen i samarbete mellan
författaren, tidningen Malmö Magasinet och Corona
Förlag.

Tryck: Wallin & Dalholm Boktryckeri AB, Lund
Malmö 2003
ISBN: 91-564-1077-8

Omslagsbild: Baltiska utställningen år 1914.
Foto: Rahm/Rosborns bildarkiv.
Bilderna i denna bok kommer från Malmö stadsarkiv,
privata samlingar, Fotevikens Museum samt
författarens eget bildarkiv.

Innehåll

Malmötrakten för tusentals år sedan

Från Blåtand till enögde Christian

Efter tjocke Karl

Sandhögarna vid sundet

För att du riktigt ska kunna uppleva hur Malmö såg ut innan staden grundades, dvs. innan tiden runt året 1254, kan jag rekommendera en promenad ute på strandängarna vid Eskilstorp. Du hittar denna makalösa plats mellan Malmö och Höllviken. Här möter dig ett fantastiskt, öppet och nästan ensligt landskap. Marken täcks av ett tunt jordlager och på flera ställen bryter sanden fram. Små vattendrag med sötvatten har bildat rännor i marken. Så här – kanske lite mera kuperat – såg Malmö city ut för sjuhundrafemtio år sedan.

Det måste ha varit sötvattenskällorna som varit det kanske mest avgörandet för valet av platsen för den nya staden. Utan vatten kan inte människor existera. Ute på den långa sandreveln där du idag möter Stortorget och S:t Petri kyrka fanns flera sådana här porlande källor. Liknande finns också fortfarande på Eskilstorps strandmarker. En ligger t.o.m. ett hundratal meter ute i Öresund. Mannen som kan denna kust på sina fem fingrar, Sture Silow, berättade det för mig en gång. Mellan Eskilstorps öar och fastlandet finns ett begränsat område där säljägarna förr lade sig ner och drack direkt ur havet. Sture hade själv provat på.

Dricksvatten, ängar och sand – så fann de äldsta stadsborna i Malmö sin omgivning. Redan vid mitten av 1200-talet låg en liten bondby inåt landet med namnet Malmöya. Detta ord är sammansatt av två, ”malm” och ”höje”, dvs. sand och högar. Ett ortnamn som säkert väl har svarat till verkligheten. Högarna var troligtvis de grushögar som förr låg vid Triangeln. Det var ju också här som bondbyn med sin kyrka låg.

Från ingenting utvecklades staden Malmö nere på sanddynerna på mindre än ett halvt sekel till en av Skånes mäktigaste städer – efter dåtidens mått mätt. När Malmö växt ytterligare, vid början av 1500-talet, hade storstaden endast fyra eller femtusen innevånare. Tvåhundra år tidigare måste antalet ha varit betydligt lägre. Trots detta räknades Malmö som en av Danmarks stora städer – Malmöborna var ju danskar på den tiden.

Även om mycket av gatunätet är det samma i city i dag som för 750 år sedan har givetvis nästan inga hus överlevt från stadens äldsta tider. Några få undantag finns – S:t Petri, Tunneln och Kalendehuset. Du kommer att stifta närmare bekantskap med dem längre fram i boken. Från 1400- och 1500-talen har du däremot lite mera att titta på om lusten till en historisk rundtur i city plötsligt skulle falla på. 1600-talet är lite snålt bevarat men för 1700- och 1800-talen finns fortfarande mycket att se.

Malmö historia är emellertid inte enbart det som man som flanör kan ta del av. Mycket kunskap göms i arkiv och bibliotek. Detta är emellertid inte så lättillgängligt. I den här boken har jag använt mig av denna historieskatt och sammanjämkat detta källmaterial med kända miljöer. Jag hoppas att du, käre läsare, på detta sätt ska finna en djupare förståelse i vår unika stadsmiljö i Malmö.

Malmö city i slutet av 1960-talet. Foto Algot Larsson.

KÄRNTEKNIK
SPÅNTEKNIK
SKIVTEKNIK ELLER AVSLAGSTEKNIK
DOLKAR, SKÄROR, PILSPETSAR
FLINTA BEARBETADES MED TRE TEKNIKER

Malmötrakten för tusentals år sedan

Forntid och museer

Det ligger ett vikingatida smycke i en monter på Malmö museum. Det trängs med andra prylar från vår avlägsna forntid. Här har de samlats, de saker som en gång slängts bort, lagts i gravar eller tappats. Många av föremålen har under hårt slit plockats upp av arkeologer. Men detta svettiga arbete ser inte besökarna. De noterar bara vackert upplysta prylar, utlagda på vackert målade träplattor, omgivna av långa texter som ingen egentligen orkar läsa.

Även om jag varit museiman i hela mitt liv får jag ofta konstiga, allergiska anfall när jag besöker just något av våra många svenska museer. Inte så att jag tycker illa om det jag ser. Malmö museum är t.ex. en fin kulturinstitution. Det är emellertid sättet på vilket man presenterar det som en gång var levande som gör att min kropp ofta reagerar på ett lite negativt sätt. Min allergi yttrar sig t.ex. i att mina stora fötter börjar värka. Det är rena rama martyrplågan. Hur ska man kunna läsa finstilta texter på väggarna när man drabbas av detta elände.

En duktig, kvinnlig producent av museiutställningar sa en gång till mig:

”Sven, nog är det sorgligt att det kvittar om museet du besöker ligger i Skåne eller i Norrland. Det är samma sorts pottor som visas överallt.”

Kanske är det därför jag får allergiska anfall? Visserligen ska man akta sig för att generalisera men nog ser de tämligen lika ut – pottorna. En av de duktiga museimänniskorna på Statens Historiska museum i Stockholm fick en gång en fråga av mig:

”Men nog är det roligt att ni nu bygger en helt ny, permanent vikingautställning?” Svaret var inte upplyftande: ”Tycker du ja! Det är ju samma gamla föremål men i en annan presentförpackning.”

Jag har haft glädjen att under mer än tre decennier kunna följa hur trenden inom utställningsteknik på museer ändrat skepnader många gånger. De gamla museerna hade fornfynden uppställda på parad på hyllor i höga glasmontrar. Flintyxorna stod i långa rader ordnade efter sin längd. På 1970-talet skulle nästan alla föremålen kastas ut och istället uppklistrades långa texter på väggarna som berättade om bara en eller ett fåtal prylar. Sedan svängde pendeln tillbaka. När Fornsalen på Malmö museum byggdes år 1976 kastade man åter in föremål i stor mängd i montrarna samtidigt som de många texterna fanns kvar. ”Den röda tråden” blev ett populärt museibegrepp. Intet ont anande skulle besökaren, genom att läsa alla texterna, omedvetet och klurigt – trodde man – ledas genom Fornsalen. Från att vid ingångsdörren ha varit fullständigt okunnig om vår förhistoria utsteg besökaren vid utgångsdörren som en närmast utlärd, förnöjd professor. Vilket trams! Ingen orkade ju ens läsa tio procent av den mördande tråkiga skriften på väggen.

Vad är det egentligen för information om föremålen du som besökare får på ett museum? Det är oftast föga spännande uppgifter. De kittlar i varje

fall inte min fantasi. Bredvid varje föremål ligger en liten lapp med förklarande text. ”Potta” läser jag och häpnar över den fantastiska information som nu väller över mig. Detta är ju självklart en potta, det kan jag se med egna ögon. ”Höjd: 12 cm. Diameter: 10 cm.” En fullständigt oväsentlig information; för mig kvittar det om måtten slår på flera centimeter. Den spännande föremålstexten kanske avslutas med ”Fyndplats: Bergsjö gård”. Jag vet inte var gården ligger, önskar inte heller veta det eftersom det inte rör mig det minsta men uppgiften är uppenbart viktig för den som gjort utställningen. Vilka litterära mästerverk är inte dessa tusentals av föremålstexter som finns överallt i våra svenska museer!

En liknande tråkig text ligger i dag bredvid ett vikingasmycke i en monter i Fornsalen på Malmö museum. Tänk om man fått lov att skriva lite mer spännande om detta tusenåriga, vackra bronssmycke. Man kunde t.ex. berätta det som min gode vän, amatörarkeologen Malte Gullstrand, en gång berättade för mig, nämligen hur han hade funnit smycket på en plöjd åker:

”Du förstår Sven”, sa han ”jag gick på en stor åker söder om Malmö och sökte efter fornfynd. Det hade frusit och marken var stenhård. Då såg jag smycket. Bara en liten del av det stack upp. Jag hade ingen spade med mig och när jag försökte hacka fram det med en liten nyckel gick nyckeln sönder. Hade jag gått därifrån hade jag aldrig hittat tillbaka igen. Kan du gissa hur jag fick loss det?”

Malte tittade klurigt på mig och jag fann inte svaret på frågan.

”Jag pinkade loss det.”

Nog är det synd att denna information inte står bredvid det vackra spännet. Kan ni se texten framför er: ”Vikingatida kvinnosmycke, frampinkat av Malte Gullstrand 1971.” Jag tycker att det finns för lite fängslande informationstexter på museer!

Två legendarer inom Malmöarkeologin, Malte Gullstrand närmast med Bengt Salomonsson inne i arbetsboden. På den tiden var pipan kännetecknet för de flesta arkeologer i Malmö. Fotot är taget vid utgrävningarna till Sturups flygplats år 1970.

Paradiset i Malmö

Det har bott människor i Malmöområdet långt innan Egyptens pyramider byggdes. På något konstigt sätt uppfattar vi människor tidsdimensionen på olika sätt beroende på hur långt tillbaka i historien det utspelades som vi ska studera. Hundra år är för oss en lång tid, tusen år en ofantligt lång tid. Kommer vi bortom tusen år blir allt på något sätt likgiltigt. Om man vill få en datering på en stenyxa som man hittat kan svaret kanske bli att den är sådär en 5-6.000 år. Många upplever nog detta som en tämligen exakt datering men egentligen är det en osäkerhet över en ofantligt tidsrymd!

För de flesta är nog byggandet av Egyptens enorma pyramider väldigt avlägset i tid. Men om man då konstaterar att vi vid den tidpunkten inte ens nått halvvägs tillbaka till starten för vår tidsresa i den här boken blir tidsdimensionen egentligen tämligen ofattbart stor. Som arkeolog har jag ofta fått anledning att försöka förstå detta enorma tidssvalg mellan nutid och dåtid. Du gräver t.ex. fram en flintyxa som någon tappat för femtusen år sedan. Eggen är fortfarande rakbladsvass. Du ser huggspåren som stenhuggaren lämnat efter sig när han formade yxan – du vet att den som senast höll i detta föremål har varit död i evinnerlig tid. Du skulle vilja veta så mycket mer om denne person som bevisligen levat men du kommer aldrig att få din önskan uppfylld. Egentligen är det ett under att inte våra sjukhusavdelningar för psykiskt sjuka är överfyllda med arkeologer!

Arkeologer är uppenbart ett härdat släkte med starkt psyke. Jag känner ibland att detta kan vara en helt rätt iakttagelse. Själv kunde nämligen min bana som arkeolog ha slutat i svårartade religiösa grubblerier. Jag ställdes ju redan under mina första arbetsdagar som utgrävningsledare i Malmö för en biblisk prövning!

Malmö ytterområden var för lite mer än trettio år sedan förvisso mycket annorlunda vår stad av i dag. Där numera höghus och villaområden brer ut sig fanns då bara åkrar och grusiga landsvägar. För att t.ex. ta mig till min utgrävningsplats, ”Hindby mosse”, hade jag varje morgon att från Ellstorpsområdet invid Värnhem cykla ut på ”bonnalandet”. En stor del av vägen gick mellan egnahemsvillor från 1920-talet och insprängda åkerlappar. Färdas man samma väg idag undrar man stillsamt om man minns fel. Fanns denna halvt lantliga idyll verkligen här för inte så länge sedan?

Mitt cykelmål var södra Malmö. Norr om Fosie kyrka och upp mot våra dagars djursjukhus vid Hindby och moskén vid Jägersro fanns under hela den långa forntiden ett stort sjö- och sankmarksområde. Faktiskt så sent som in på 1900-talet låg det fortfarande kvar vissa vattensjuka partier. Det var i detta område som den ståtliga Inre Ringvägen skulle dras fram. Amatörarkeologer hade strosat genom området och funnit mängder med fynd från stenåldern. Malmö museum kallades in. Början hade inte blivit bra. Den ansvariga från museet lät burdust köra in en grävmaskin och mot bättre vetande grävdes många av de arkeologiska lämningarna sönder. Den erfarne arkeologen Bengt Salomonsson kallades emellertid in och kunde snart släta över begångna misstag. Snabbt blev ”Hindby mosse” ett välkänt begrepp för forntidsforskarna.

Vad man hittat var lämningar efter en stor boplats från bondestenåldern, dvs. från ca. 2.500 f.Kr. Under lång tid hade människor levt här invid stranden till den då stora sjön. Tjocka svarta avfallslager hade bildats och i dessa låg allehanda intressanta

Från Hindby mosse i Fosie kommer många spännande och vackra stenåldersföremål vilka i dag finns på Malmö museum.

saker – krossad keramik, ben- och hornföremål och stenredskap. Det var här som jag sommaren 1970 fick i uppdrag att leda den avslutande grävningsetappen. Det var också här som jag fick ett mera handgripligt förhållande till Edens lustgård!

En underbar sommardag dök det plötsligt upp en amatörarkeolog och störde mitt under morgonfikat. Jag satt på gropkanten med en nyfunnen, femtusenårig flintyxa i handen och råkade högt säga vad jag tänkte på:

”Vilken gudomligt vacker plats. Man skulle kunna tro att det var här paradiset en gång låg.”

Effekten av mina ord blev överväldigande. Den lille mannen hoppade upp, började flaxa med armarna och medan huvudet antog en lätt rödaktig färg skrek han:

”Säger du det! Säger du det! Det är ju det som jag alltid har hävdat. Detta måste vara platsen!”

Sedan fick jag en lång och detaljerad utläggning om hur man kunde föra i bevis detta fantastiska påstående. Bl.a. gick förklaringen ut på att det folkslag som av romerska historiebeskrivare tydligen kallats för ”fosianer” eller något snarliknande, allt enligt mannen, härstammade från just Fosie. Det var härifrån man utvandrat för att härja i Europa. Förbluffad stirrade jag på detta levande uppslagsverk framför mig. Jag måste erkänna att jag för några sekunder greps av min besökares entusiasm. Enligt gammal europeisk tideräkning uppstod ju

I Skånes djurpark nära Höör fick vi möjlighet att rekonstruera stenåldersfynd som grävts fram i bl.a. Malmötrakten. Här ses den stora stendösen från Fosie.

världen omkring år 3.000 f.Kr. Det var Gregorius av Tours som på 500-talet hade kommit fram till detta fantastiska årtal. Genom att räkna ner släktleden i Bibeln hade han fått fram sanningen. Tidpunkten kunde alltså stämma ungefär med Fosiefynden!

Tänk! Kanske var det just här som Adam och Eva en gång sprang omkring nakna och hade kul i Edens lustgård. Kanske stod ”Kunskapens träd” just här. Som arkeolog kanske man kunde ha turen att hitta resterna efter den frukt som Eva frestade Adam med. Vilken sensation om man i en monter på Malmö museum kunde ställa ut den med texten: ”Adams äppelskrutt. Fyndplats: Fosie”. Tala om internationell museiberömmelse.

I dag kör du hastigt över platsen för utgrävningen och platsen där kanske bibelns lustgård låg. Malmös inre ringväg tillåter nämligen 90 km/tim. För säkerhets skull ska det noteras att vi aldrig fann resterna efter äpplet. Vi vet också nu att människans historia är lite äldre än drygt femtusen år.

Redan för tiotusen år sedan fanns det små grupper av människor i Malmötrakten. De jagade renflockar som då strövade i landskapet och de var nomader, ständigt på resa efter bytet. Klimatet var tundralikt – större träd lyste med sin frånvaro. Och det var kallt. Människorna reste sina skinntält och bodde korta stunder på olika platser för att sedan flytta vidare. Att hitta spåren efter dessa människor

Drottningen från Fosie finner du i Fornsalen på Malmö museum. En kraftig käkskada indikerar det äldsta kända exemplet på kvinnovåld i Malmö.

är som att få högsta bingovinsten två gånger i rad. Ändå lyckades det arkeologerna på 1960-talet att hitta en sådan boplats. Den har legat vid nuvarande Segeå, strax invid motorvägen till Lund. Endast ben- och stenföremål har bevarats – av människorna själva finns inga spår.

Hösten 1970 gjordes en spännande upptäckt ute i Fosie. Vid schaktningar kom resterna efter gamla ”fosianer” i dagen. Fram till kanske 1600-talet hade det stått en stendös på platsen. Sådana här dösar, eller megalitgravar, uppfördes av de första bönderna för femtusen år sedan. Fortfarande har vi några av dessa praktfulla stengravar bevarade men många försvann för bara några hundratal år sedan. Sten var en bristvara ute på den skånska slätten. Även om stenarna till dösarna återanvändes till husgrunder blev dock spåren efter dem under mark kvar. Vid avschaktningen av matjorden ute i Fosie dök de plötsligt fram; stora, igenfyllda hål efter de resta stenblocken avtecknade sig i den ljusa leran som runda, svarta fläckar. Kullerstensättningen framför graven var också bevarad och här fann vi mängder med keramikskärvor. Man hade tydligen haft återkommande kultfester som slutat i krossning av hela matservisen. Tala om skånsk matglädje. Dock stod det annat på menyn än i dag. Uppspjälkade människoben visade att åtminstone några av våra förfäder troligen varit kannibaler!

Den första kärleken

Det var ute i Fosie jag fann henne i början av 1970-talet. På ett stort område några hundra meter söder om Fosie kyrka, på ”Kastanjegården”,

skulle det byggas villor. Den övre matjorden hade schaktats bort och arkeologerna fick brått med att undersöka alla de svarta ytor i den ljusa schaktbottnen som visade på igenfyllda, forntida gropar. Några uppstickande stenar väckte grävningsledaren Göran Winges intresse. Intresset minskade inte när grävmaskinisten kunde meddela att han med sin skopa också i närheten hade kört på fler nedgrävda stenar.

Jodå! Fyra gravar från stenåldern kunde på detta sätt lokaliseras. De döda hade en gång lagts i träkistor, placerade i djupa gropar. Hålen hade sedan blivit fyllda med stenar. Försiktigt plockade vi nu upp dessa stenar, lager för lager. Det tog sin tid; allt skulle ritas in. Vad skulle vi hitta i botten av de fyra groparna?

Besvikelsen var till en början stor. Marken bestod av sand vilket gjort att nästan allt material hade förmultnat. Visserligen fanns fantastiska stenyxor i gravarna, i några t.o.m. rester efter bärnstenssmycken, men vad då! Av de döda var bara mörkfärgade sandkorn. Vi kunde väl åtminstone ha haft turen att träffa på några bevarade skelett.

I en grop hade vi emellertid tur. Vid igenfyllningen av graven hade en stor lerklump hamnat ovanpå kistlocket vid gravens huvudända. När träet förmultnat, rasade leran in i graven och täckte den dödas huvud och axlar. Leran hade på detta sätt bevarat kraniet. Med tandläkarinstrument frilade vi den begravda; centimeter för centimeter. Kvinnan hade endast blivit ca 25 år gammal. För mer än fyratusen år sedan hade hon tillhört de mäktiga som då styrde på platsen. På den tiden var det nämligen få förunnat med sådana här påkostade gravar. En forntida drottning från Fosie! I de tre gravarna runt henne låg troligtvis den övriga familjen.

De närliggande gravarna innehöll således föremål som kvinnan troligtvis en gång hållit i sin hand. Ett av de många märkliga fynden var faktiskt det som återfanns den sista utgrävningsdagen. I den sist utgrävda graven hade vi sparat en s.k. profilbänk, en 40 cm bred jordvägg som gick tvärs igenom gravgropen. Här kunde man se alla jordlagren. Nu skulle jordbänken tas ner och snabbt påbörjades detta arbete med hjälp av våra ”grävskedar”, små grävspadar. Arkeolog Eva Jeppsson, som låg på ena sidan bänken, utbrast plötsligt ”Här är keramik”. Själv låg jag på andra sidan och fick samtidigt också fram ornerad keramik. Gömd inne i profilbänken låg en nästan hel, fyratusenårig keramikpotta! Formen på kärlet är typisk för kvinnans kultur.

Under arbetet med Fosiedrottningen i konservatorsateljen var det många skolelever som fick komma i närkontakt med historien.

Kännetecknande är att man med ett snöre gjort mönster i keramiken medan leran ännu var våt.

Fosiekvinnans huvud lyftes i ett paket in på Malmö museum. På konserveringsateljén upptäcktes det att kvinnan en gång fått ett hårt slag mot vänster sida av huvudet. Hon hade sedan tvingats att tugga med endast den högra käkhalvan. Resultatet har blivit att tänderna här var helt snedslitna. Det äldsta belägget för våld mot kvinnor i Malmöområdet var därmed ett faktum. Efter konservering transporterades kraniet till källarmagasinet. Åtskilliga gånger under årens lopp gick jag ner hit för att ”språka” lite med denna en gång säkert underbart vackra kvinna. Även om hon nu av förklarliga skäl var lite benig var hon alltid en tacksam lyssnare; avbröt aldrig. Jag kände mig som författaren Jan Fridegård när han upptäckte det gamla bronsåldersliket ”Egtvedpigen” på Nationalmuseet i Köpenhamn. Varje dag gick han dit med sin egen, hopfällbara stol och sedan satt han timme ut och timme in och försökte få kontakt med henne. Vaktmästarna tyckte säkert att det var en kufisk prick, men han var ju svensk så det förklarade alltsammans. Resultatet blev i varje fall boken ”Hallonflickan”.

För mig blev resultatet ett helt annat. Efter några år gjordes en noggrann undersökning av de små tandfragment som påträffats vid Fosiekvinnans fötter. Det visade sig då att de kom från två barn, båda yngre än tio år. Nu var det inte längre frågan

Detta keramikkärl fick en av släktingarna till den döda Fosiedrottningen med sig i graven. Ornamenten är avtryck efter snören. Denna stenålderskultur från ca 2.500 f.Kr. brukar därför kallas snörkeramisk kultur. Efter de vackra stridsyxorna av sten kallas den emellertid också för stridsyxekulturen.

Bolmers högar strax öster om Vellinge ingår i ett stort gravfält, det s.k. Steglarpsfältet, ett av de mest praktfulla nordiska monumenten över vår bronsålder.

om en ljuv kvinnlig varelse. Från andra forntida gravar vet man nämligen att barn ibland fick följa med de döda som tjänare. Sannolikt hade de två barnen i Fosie mördats för att kunna fortsätta att tjäna sin härskarinna i dödsriket. Jag förvisade genast denna råa och burdusa Fosiekvinna till offentligheten. Även om hon av förklarliga skäl inte själv kunnat ta livet av barnen har hon säkert inte haft något emot det. Du hittar henne därför numera i en golvmonter mitt i Fornsalen, allmänt betittad. Detta kan ju vara ett lämpligt straff för barnmord!

Högarnas folk

På slätten ser man dem bäst i eftermiddagens sneda solljus, alla de gravhögar som finns runt Skånes kuster. Som ett brett band ligger de utkastade i landskapet på Lundaslätten och Söderslätt. Dessa högar är de bäst bevarade fornminnena som du finner i den skånska naturen. Är det inte fantastiskt; det är ju bara jordhögar men de är mer än tretusen år gamla!

Efter stenåldern kom den period som arkeologerna kallar för bronsåldern. I tid talar vi om så där 1.800 f.Kr till ca 500 f.Kr. Bronsåldern måste ha varit en imponerande storhetstid i Skåne och Danmark. Bara i Skåne finns mer än tvåtusen gravhögar från den här perioden bevarade. De döda har lagts i urholkade trädstammar och sedan har man kastat upp högarna över dessa kistor. Ofta har flera begravningar skett i samma hög. I Jylland har några högar visat sig innehålla bevarade rester efter både trädstammar och människor. Genom s.k. årsringsdateringar av träet har åldern på dessa gravar kunnat fastställas. De ligger alla runt 1.350 f.Kr., med endast några få generationers differens.

Vad har hänt? Varför började alla stormän plötsligt bygga gravhögar och förse de döda med rika gravgåvor? Varför slutade man sedan efter några generationer lika plötsligt med detta gravskick? Det måste helt enkelt ha varit frågan om en mäktig härskardynasti med ett väldigt socialt nätverk över ett stort sydskandinaviskt område. Jag tycker detta är en av de mest fascinerande frågorna i vår forntid hemmavid. Den blir dessutom inte mindre spännande av att samma dynasti bevisligen hade kontakter ända ner till Medelhavsländerna. Detta vittnar våra hällristningar från bronsåldern om men också olika fynd av märkligare gravgåvor.

Ta gärna och besök det nervkittlande Nationalmuseet i Köpenhamn. En tågtur över bron och en tio minuters promenad och du är framme vid ett av de mest spektakulära museer jag känner. Här hittar du bronsåldersfolket inne i en så spännande sal att den kittlar din fantasi så att det räcker för en hel dag. De ligger här i sina ekstamskistor, män och kvinnor från vår nordisk forntid. Kläder och föremål är lika välbevarade som när de lades ner i gravarna för mer än tretusen år sedan. T.o.m. frisyrerna är bevarade. Jag var en gång med och producerade en mängd dokumentärfilmer om den sydskandinaviska forntiden. Vi beslöt att rekonstruera en av frisyrerna. Vilket mödosamt jobb! Resultatet finns till beskådande på museet i Malmö. Kom inte och försök inbilla mig att vi har haft en primitiv forntid. Kvinnofrisyren såg ut precis som de uppsatta ”vetebullsfrisyrerna” på 1960-talet. Enda skillnaden var att för att få fram den höga formen har man inte använt bröd som möglade utan hästtagel.

I Malmö hittar du flera bronsåldershögar. Många har legat inne nära själva cityområdet men dessa är sedan länge nästan alla bortgrävda. Vid Stadshuset invid Triangeln låg t.ex. en sådan gravhög. Den

På Rådhusplatsen i Köpenhamn hittar du dessa två bronsåldersmän med sina bronslurar. Rester efter en sådan lur har påträffats i Fosie i södra Malmö.

Denna bronsålderskvinna med sin bevarade frisyr finner du på Nationalmuseet i Köpenhamn. Bilden nedan visar den perukrekonstruktion av frisyren som Sveriges Television i Malmö lät göra och som numera finns att beskåda på Malmö museum.

återanvändes under 1600-1700-talen; inte till att begrava människor i utan som begravningsplats för döda djur. Grävjobbet utfördes av nattmannen eller rackaren och därför kallades också högen för ”Rackarebacken”. Följer man Föreningsgatan österut mot Värnhemstorget kommer man till en gravhög som faktiskt fortfarande är bevarad. Denna ligger inne på dagistomten bakom Rörsjöskolan och användes långt in på 1800-talet som Malmös galgbacke. I dag använder barnen högen som lekplats! Man har t.o.m. kastat upp ytterligare en hög på denna tummelplats för moderna barn. Numera vet vi faktiskt inte längre vilken som är originalet.

Det är emellertid i Malmös utkanter som du bäst kan njuta av bronsålderns jordmonument. Visserligen har det även här försvunnit gravhögar i sen tid. Ett exempel är när man skulle utvidga Bulltoftas flygfält och en präktig bronsåldershög – den s.k. kung Karls hög – låg i vägen. Ett annat exempel

är när det skulle byggas moderna höghus ute vid Höja nära Jägersro. I båda fallen ryckte arkeologer ut och det som de fann i högarna finns numera att betitta på Malmö museum. Fortfarande finns dock rikligt med forntida jordhögar kvar för den lystne besökaren. Ta bara högarna vid Oxie medeltida kyrkby. De ligger där majestätiskt på toppen av en naturlig kulle – eller nästan på toppen. Genom att bygga högarna ute på själva krönkanten ner mot den forna boplatsen blev de mycket mera imponerande, sett från de levandes synvinkel. Ser ni en sådan hög i terrängen som ”tippar” kan ni därför nästan säkert räkna ut var de som ”skottat” upp jord- och torvhögen en gång bott.

Gå upp på våra bronsåldershögar – kör inte bara förbi. Ni kommer att bli förvånade över vilken vy som öppnar sig. På Oxiehögarna äger ni på detta sätt hela Malmö och en del av Öresund. När jag för inte så länge sedan stod här uppe blev t.o.m. min hund helt betagen av utsikten. Uppe på högen slutade han undersöka de mängder av kaninhål som alltid finns i gravhögarna. Han bara låg där och njöt av den storslagna vyn. På tal om kaniner! Det är inte dessa djur som gjort ett stort hål i centrum av en av Oxiehögarna – det är i stället tvåbenta varelser på skattletarjakt. Man har snabbt för hand grävt sig ner i gravarnas mitt för att plundra. Tyvärr finns det alltför många sådana här bronsåldershögar i Skåne som har stora hål i mitten. De flesta av dessa hål har vi faktiskt lärarekåren att tacka för. Brotten är emellertid preskriberade eftersom de hände redan på 1800-talet.

De två s.k. Kungshögarna invid Oxie medeltida kyrkby ligger majestätiskt i landskapet. Gravhögarna är troligtvis uppkastade under bronsåldern.

En av bronsåldersgravarna i Höja vid Jägersro under utgrävning. Av den döde fanns endast kvar ett dåligt bevarat skelett.

Varför sådana här jordhögar – och andra fornlämningar med för den delen – är bevarade, berodde på rädslan för det övernaturliga. Förr trodde folk på spöken, troll och annat fanstyg. Ingen bonde ville frivilligt råka ut för de hemskheter som doldes i de gamla högarna. Men vid mitten av 1800-talet infördes allmän folkskola i landet. Nu kom glyttarna hem till föräldrarna och berättade att skrock var båg, att det i högarna fanns gamla gravar med guld och silver – för det hade lärarna berättat. Hej vad det började grävas. Syftet var att tjäna pengar, något förstånd på andra värden hade man inte. Låt mig ta ett exempel på plundring av en gravhög. Inne i högen fann man ett bronssvärd men smeden som hittade det provade klingan genom att slå det mot en sten. Resultatet kunde bara bli ett. Föraktfullt

kastade han sedan bort bitarna. Nej, utbildning har inte alltid varit av godo.

Spöken fanns förr i stor mängd och de var alla överförtjusta i gamla gravhögar. Här gömde sig bl.a. lantmätare som i sin livstid mätt upp byns jordar på ett felaktigt sätt och vars andar som straff hamnat i högarna. Man kunde under nätterna se de olycksaliga irra omkring med lyktor i händerna. Här fanns troll som hittade på allt möjligt otäckt. Här fanns anmärkningsvärda töser som t.ex. i den stora ”Rommelehögen” i Västra Klagstorp söder om Malmö. Hon stod ofta på nätterna på högen ”med grön klänning utan hoed” och försökte förvilla förbiresande. Fasansfullt!

Nära Oxie ligger Kvarnby och nog spökade det förr riktigt ordentligt i kullarna runt byn. Gamla nedteckningar vittnar om detta. En gammal kvinna berättade en gång på sin typiska skånska dialekt om några av spökerierna: ”Når ja tjente i Kvarnbi prästagår, så snacka di mied åmm ad darr bode tråll i höjen. Når de var hellet (helg) sto höjen po gollstyttor (guldstöttor) å trållen spilla å dansa så de sto härlien ti. Ja så allri nåd säl, ännsjynnt ja bode åppad backen å komm darr fårrbi po alla tider. Men darr va flere dränja å pior såmm hade sitt de. Ja mings darr va en såmm hidde Annors Larsen, å hann bode i Kvarnbi by. Hann hade sitt trållen dansa ve julen. De snacka hann åmm många gånga.”

Som de goda skåningar dessa märkliga gravhögstroll nu var, hände det att de blev både hungriga och törstiga. Ett sådant berömt troll var Nicke Ping från den s.k. ”Hanehöj” dvs. Tupphögen, också den nära Kvarnby. En kväll försökte trollet stjäla dryck från en bondgård: ”De var po en går i Kvarnbi. Så en kväll hörde bonen, ad darr va nonn såmm tappa dricka i tjällaren. Å hann jick nårr å skolle se vimm de va. Nårr han komm nårr i tjällaren så hann, ad de va itt tråll. Så frågte hann, vimm de va. Då sa han såmm tappa: ”De e Nicke Ping ifrå Hanehöj, ja skolle ha litta i min långsnuda”. ”Tappa då i Goss (Guds) namn” sa bonen, menn då konne hann ente tappa mer, fårr tråll tåll ente höra Goss namn.”

Förvånansvärt många kvinnor kunde råka illa ut om de kom för nära gravhögarna. De blev då ”högtagna”. Trollen drog helt enkelt in dem i högen och så fick de bo där. Efter en tid kom de emellertid ofta ut och då kunde det bli trassligt, speciellt om karlen hade hittat en ny kvinna. Ta bara fallet med adelsmannen Anders Thott på Näs, nuvarande Trolleholm utanför Eslöv. Hans hustru gick upp på en gravhög invid slottet för att se när mannen återvände från en resa. Vips var hon borta. Anders gifte efter en tid om sig med en annan kvinna. Då, mitt under bröllopsmåltiden, bankade det på slottsporten. Den högtagna hustrun hade kommit tillbaka. Om hon bara fick sova i Anders säng på bröllopsnatten och se sina barn skulle trollen släppa henne. Den nyblivna bruden anade emellertid oråd och vid porten utbröt närmast en våldsam brottningskamp. Den gamla hustrun fick återvända till trollen i högen. Detta ska ha hänt på 1400-talet – men passa er. Jag är fullt övertygad om att troll fortfarande kan härska i våra högar.

Att så är fallet i Oxiehögarna fick jag klart för mig vid mitt besök. Mobiltelefonen ringde plötsligt och störde den fornhistoriska friden. Trots att jag befann mig på den högsta naturliga punkten i Malmö var det omöjligt att höra något. Det bara knastrade i telefonen. Ett elektroniskt bevis på att bronsåldersmänniskorna, eller trollen, inte gillar modernt kommunikationssätt!

Tusenåriga hus under marken

”Du måste komma ut på lördag och hjälpa till!” Rösten var uppfordrande och tillhörde min vän Göran Winge. Vad han behövde hjälp med var att rädda spåren efter en vikingatida by. Vi fick endast en weekend på oss! Detta hände i början av 1970-talet och arkeologin ansågs då som någon form av udda fritidssysselsättning. Vi arkeologer behandlades följaktligen som något som katten dragit in. Visst kunde vi få ligga och peta i marken men bara om vi höll oss borta när schaktmaskinerna drog fram och tog bort all matjord inför nybyggena. Den nya infarten från Oxie till Malmö och den Inre ringvägen höll på att dras fram. Då plötsligt hade schaktarna kört rakt in i resterna efter en vikingatida by strax bredvid våra dagars Djursjukhus. På måndagen skulle det djupschaktas. Nu var det fredag eftermiddag. Det som legat dolt under tusen år hade två dygn kvar att existera!

Vi var många som hörsammade nödropet. Aldrig har det varit så många arkeologer i Malmö som frivilligt och utan betalning grävt en weekend som vid just detta tillfälle. Här gällde inte åtta timmars arbetsdag – här gällde att rädda vad som räddas kunde av vårt unika kulturarv. Det blev också resultat. Rester efter långhus, mängder med föremål som t.ex. keramik, en benkam och en primitiv skridsko av ben var några föremål, om jag nu minns det hela rätt. Men att hinna gräva ut allt var omöjligt. Med måndagen kom också bulldozerna och med dem försvann för alltid vikingabyn i Hindby. Vi hade tårar i ögon lite var till mans den dagen.

Vikingatiden kallar arkeologerna den tidsperiod som avslutar vår nordiska järnålder. Numera kan vikingarnas epok sättas från ca 700 e.Kr. till år 1103. Detta speciella år instiftades nämligen Lund som ärkestift över hela Norden och jag finner denna händelse som en utmärkt gräns mellan skånsk vikingatid och medeltid. I äldre böcker läser ni att vikingatiden slutade år 1066 då slaget vid Hastings stod borta i England. Detta slagsmål hade dock ingenting med befolkningen här hemma att göra. Låt engelsmännen ha sin syn på saken; vi behöver inte deras historia för att skriva vår skånska.

Grävmaskiner och arkeologi hör samman. På 1970-talet pågick en ständig kamp mellan byggare och arkeologer men det fanns också exempel på bra arbetskontakter, som här ute i Oxie-Riseberga år 1973.

Ett av grophusen från kvarteret Vårsången ute i Fosie. Hålen efter gavelstolparna är tömda. Vid gropkanten utspelades en annorlunda pedagogisk situation.

Under åren har det vid nybebyggelse i Malmös utkanter grävts fram mängder med lämningar efter vikingatidens människor. Många gånger har det varit frågan om husrester som dykt upp vid avschaktning av matjorden, likt fallet i Hindby. Grophus är t.ex. en speciell vikingatida hustyp som påträffats i stor mängd. Ett grophus består av en ca fyra gånger fem meter stor och en meter djup grop. I mitten av kortsidorna har man kört ner stolpar som hållits samman med en horisontell takås. På denna har sedan taket vilat. Huset har alltså varit halvt nedgrävt i marken. När sedan alltsammans rasade samman fylldes gropen igen och alla föremål som då fanns i huset blev gömda djupt nere i jorden. Grophus kan faktiskt vara riktiga skattgömmor för oss arkeologer. Nu talar jag inte om att hitta silver och guld utan om fynd av vanliga bruksföremål som kan berätta om livet för tusen år sedan.

De flesta känner till begreppet ”vikingar” men inte alla. Ute i Vårsången i södra Malmö höll museet en gång på att gräva fram några grophus. Den kvinnliga utgrävningsledaren hade dock problem med huliganer och andra illasinnade slynglar. Bäst vi satt och pratade i arbetsboden stelnade hon till och väste ”Nu kommer dom”. Förvånat tittade jag ut men såg endast en grupp av oskyldiga 10-12-åringar. Uppenbart fordrades det här pedagogiska krafttag.

Vi gick ut och satte oss på kanten till den tömda grop som en gång varit ett hus. Ungarna slog sig också ner. ”Vet ni vad det här är?” frågade vi dem. ”Det är ett holl”, svarades det på bred skånska. Svaret ingav förtröstan; det fanns uppenbart en viss intelligens i gruppen. Efter att ha vi berättat att ”hollet” en gång varit ett hus märktes ett visst

intresse. Detta var dock inget mot det sus av förvåning som gick genom gruppen när vi förklarade att vikingarna bott i huset. Triumferande gick mina blickar till utgrävningsledaren. Så här skulle ungdomar tas. Detta var pedagogik i den högre skolan. Snart insåg jag emellertid att det var något som inte stämde och plötsligt slog sanningen ner som en hemsk bomb. Dessa slynglar hade aldrig hört talas om vikingar – de trodde att det var dansbandet ”Vikingarna” som bott i huset.

Vikingatidens grophus är så små att de inte kunnat fungera som ordentlig bostäder. Troligtvis har därför husen varit hantverkshus eller lagringshus. Det är inte ovanligt att här finna runda lertyngder till vävstolar. De riktiga boningshusen för tusen år sedan var s.k. långhus; byggnader på drygt tjugo meter med en bredd på ca sex meter. Tyvärr är oftast endast hålen efter stolparna bevarade. De kan ses som igenfyllda jordgropar i den gula leran. Trots de fragmentariska resterna kan man emellertid tydligt se olika bebyggelsemönster. I klungor har dessa hus en gång rest sina mäktiga siluetter mot himlen. Ett modernt skelett av sådan stolpar i form av ett långhus har nyligen uppförts invid Svågertorps järnvägsstation i södra Malmö. Våra moderna landskapsarkitekter har på detta sätt velat visa att det på platsen funnits en liten vikingatida husklunga för tusen år sedan. Ett härligt nytänkande när det gäller att krydda fantasin med lite historia. Risken är bara att en ny generation slynglar tror att vikingarna använde sig av rostfria vinkelbleck och skruvar. Så är nämligen skelettets delar sammanfogade.

Timmerskelettet vid Svågertorp står i dag på exakt samma plats som ett vikingatida långhus för tusen år sedan.

Världens enda vikingareservat

Jag började detta avsnitt om Malmötrakten för tusentals år sedan med att berätta om hur man i svenska museer vanligtvis försöker visa forntiden genom enbart föremålsutställningar. Länge grubblade jag som museichef i Malmö över problemet hur man skulle kunna göra förhistorien mer levande. Tillsammans med en handfull likasinnade drog vi år 1981 igång med projektet ”Forntid i Nutid” i Skånes djurpark. Över tvåhundra frivilliga ställde upp och skapade ett fantastiskt stenålderslandskap med jägarhyddor, långhus och gravdös. Allt rekonstruerat efter utgrävningsfynd gjorda i Malmö och Trelleborgstrakten. Skolklasser vallfärdade dit, allt var bara så lyckat. Men en av de dominerande ägarna till marken, landstinget i Skåne, ville annorlunda. Tiden var inte mogen för begreppet ”levande historia”, trots att detta funnits sedan 1930-talet i grannlandet Danmark. Plötsligt en dag hade man godkänt att hela vår uppbyggda anläggning utarrenderades till en campingägare!

Drömmar kan dock aldrig dödas av byråkrater. När därför min gode vän Björn ringde mig våren 1995 och ville starta en helt ny kultursatsning på just temat ”levande historia” kändes en bubblande glädje inombords. Resultatet har blivit en unik

plats strax söder om Malmö, ett historiskt vattenhål – inte för kameler men väl för vår moderna storstadsbefolkning som söker nya perspektiv på tillvaron. Låt oss besöka platsen.

På en höjdplatå invid stranden till Höllviken ligger det s.k. ”Vikingareservatet”. Här finner du en viktig del av Skånes levande historia. På en 70.000 kvm stor strandmark växer en hel vikingastad fram. Utsikten är bedövande vacker. Höllviken ligger med hela sin spegelyta framför dina fötter och från försvarsvallen kan man skymta Foteviken med sitt naturreservat. Björn M. Jakobsen berättar:

”Vi lever i ett nytt årtusende med många människor som vill mer än bara vara passiva besökare till sitt kulturarv, till sin historia”, säger han. ”Se bara på våra svenska museer. De flesta arbetar med samma koncept som när de skapades för hundra år sedan. Men besökarna har verkligen inte samma synsätt nu som då.”

Vi går in i en smedja i Vikingareservatet och möter smeden Holger som hjälper några ungdomar med att smida en kniv. En kvinnlig besökare har ”fastnat” bakom de stora blåsbälgarna och frenetiskt pumpar hon luft så gnistorna yr. Det blir nog inte världens bästa kniv men entusiasmen är det inget fel på.

”De som fått möjligheten att prova på att göra en kopia av ett gammalt järnföremål kommer att se på originalföremålen i museernas montrar med andra ögon. De ser plötsligt den vikingatida människan framför sig istället för en prylmarknad med historiska föremål inlagda i montrar.”

Det är människorna som man i Foteviken vill sätta i främsta linjen. Hela anläggningen är egentligen skapad som en enda stor mötesplats för alla de som vill leva vikingaliv. Och de moderna vikingarna är många. I Europa räknar man med mer än sextusen aktörer, unga såväl som gamla. Under somrarna drar man gärna runt till olika vikingaplatser, slår upp sina vikingatält och lever på ett sätt som man kanske gjorde förr. Vanliga märkeskläder fnyser dessa moderna vikingar föraktfullt åt. Det ska vara handsydda vikingadräkter, handgjorda metallspännen, läderväskor och skor.

”Intresset för denna typ av historiska aktiviteter, som främst sker under sommaren, ökar lavinartat. Vi kan tala om en helt ny kulturföreteelse”, säger Björn med respekt i rösten. ”En modern viking känner inga diskriminerande religions-, köns- eller rasgränser. Nationsgränser – vad är det för någonting? Vikingarna fanns ju i många länder.”

I lagmanshuset möter vi silversmeden Olof. Förbluffad får vi reda på hur han anställdes. ”Den förra myntslagaren smusslade med silvret så han hängdes i galgen och så fick jag jobbet.” Sådana anställningsformer sätter sina spår hos besökarna, man tror nästan det är på riktigt. Med van hand slår Olof silvermynt på löpande band. Allt sker enligt den metod som vikingarna själva använde. Det var i början av 1000-talet som den första kungliga myntsmedjan i Skåne sattes upp i Lund.

Ett tjugotal vikingahus är nu på plats och fler är på gång. Många vikingagrupper har mutat in en bit mark innanför försvarsvallen och börjar nu bygga

Vill du uppleva hur vikingatiden kan ha sett ut i Malmöområdet är Vikingareservatet i Foteviken en bra plats att studera detta på. Här finns miljöer och människor som ger fantasin vingar.

sina egna hus. Öivind från Norge har redan sitt färdigt, en ståtlig rekonstruktion med en förlaga från ett hus som man funnit i vikingastaden Hedeby. Vikingar från Trelleborg håller på med ett hus och en familj från Köpenhamn har lagt ut hörnstenarna till en tomt där man kommer att bygga sitt hus. Familjerna har fri tillgång till sina byggnader när de besöker Foteviken; resten av tiden står husen till museets förfogande.

Här vid Foteviken får man genom den bevarade naturen en god bild av hur Malmöområdet en gång såg ut. Från Vikingareservatet är det endast en kilometer norrut till det vackra naturreservatet med sina betesmarker och saltängar. Sanden ligger nära markytan, vegetationstäcket är tunt. Vid Fotevikens mynning ut i Höllviken finns direkt under vattenytan en trehundra meter lång sten- och träspärr, byggd redan under vikingakungen Harald Blåtands tid på 970-talet. Samme kung som grundade staden Lund. Inne i Foteviken anlade troligtvis Harald en hamn för den skånska krigsflottan. Fem vikingaskepp har återfunnits. De låg sänkta i spärrens öppning. Ett av dessa, ett litet krigsskepp, ligger i dag som en kopia på redden framför Vikingareservatet. S.k. årsringsdatering har visat att originalet är byggt året 1023.

På frågan varför den vikingatida staden vid Höllviken kallas ”Vikingareservatet” skrattar hövding Björn gott: ”För några år sedan kom ett äldre amerikanskt par hit och blev storligen förvånade. De såg en mängd vikingaklädda människor som höll på med allehanda arbeten. Damen var helt överväldigad av vår levande historia och utbrast till slut: *Finns det många sådana här vikingareservat kvar i Sverige!* Hon jämförde oss helt enkelt med indianreservaten i Amerika och trodde på fullt allvar att vi var några överlevande, äkta vikingar.”

Vikingarnas hedniska fester

”Höllviken” är ett säreget namn. Kanske kan man tolka ursprunget av ordet till ”viken vid höllen”, dvs. hallen. Om detta är riktigt blir frågan vad för hallbyggnad som åsyftas? Ordet återfinns också i bynamnet Hyllie i södra Malmö. Denna by hette på 1300-talet ”Höllöghe”. Något som förbinder Höllviken och Hyllie är också att det på båda platserna funnits ett s.k. ”Vi”-område, dvs. en helig plats under forntiden. Sådana här ”Vi” finns på flera platser i både Sverige och Danmark. Här fanns de heliga offerlundarna eller trätemplen där man bl.a. dyrkade asagudarna Oden, Tor och Frej. Rester efter ett sådant trätempel har under senare år grävts fram i Uppåkra strax söder om Lund. Byggnaden har varit relativt liten men de enorma stolphålen vittnar om en mycket hög byggnad.

Vid de hedniska offerfesterna var givetvis en tempelbyggnad viktig eftersom detta var platsen där avgudabelätena förvarades. Till en helig plats hörde emellertid också en stor festhall. Under de religiösa ceremonierna var det nämligen mat och dryck som spelade en stor roll för våra nordiska förfäder. I Lejre vid Roskilde och i Gamla Uppsala stod både tempel och stora gilleshallar. I Uppåkra söker nu arkeologerna efter den stora gilleshall som rimligtvis också bör ha funnits här. Kanske kan ett område med mängder av offrade spjutspetsar indikera platsen för festhallen i just Uppåkra.

Vid blotfesterna offrades djur till gudarna. På det sättet fick man också kött på gillesborden. I

Utgrävning av ett av de väldiga stolphålen efter trätemplet i Uppåkra strax söder om Lund. Detta tempel har existerat under många århundraden fram till och med vikingatiden.

samtida skrifter berättas om hur blot gick till. Biskopen Gregorius av Tours, död år 594, beskriver t.ex. med förvåning hur barbarerna i det då hedniska Köln vid offerfesterna frossade i både mat och dryck. Missionären Columban, död år 615, ska en gång i nuvarande Tyskland ha träffat på hedningar som samlats till blot. Mitt i gruppen av människor fanns ett enormt träkar fyllt med öl och festen hölls till guden Wodins ära. Givetvis, med tanke på att nedtecknaren var kristen, lyckades Columban spräcka offerkaret. Hur otroligt det än låter skedde detta genom att han andades på det! Tala om dålig andedräkt.

Säg den lyckade fest som inte innehåller gyckel, sång och dans! Adam av Bremen berättar på 1070-talet om ett gille i Gamla Uppsala: ”För övrigt sjunger man, som vanligt är vid dylika offerhögtider, mångfaldiga sånger, som är oanständiga och därför bäst bör förtigas.” Även sångrösterna var det lite si och så med. En arab skrev att vikingarna älskade att sjunga men: ”Jag har aldrig hört värre sång än dessa människors – den liknar ett morrande som kommer ur deras strupar som hundskall, bara mycket mera vedervärdigt.”

Det berättas också om en väldig kämpe Starkodder som under sju år vistades i Uppsala. Till slut stod kämpen inte ut, eftersom han under bloten blev uttröttad av de kvinnliga danserna, jublet som gycklarna inhämtade för sina skådespel och bjällrornas ljuva klanger.

Från Blåtand till enögde Christian

Träkyrkan i Tygelsjö

Det hände sig en gång på 1970-talet att församlingen ute i Tygelsjö i södra Malmö behövde ett nytt församlingshem. Den nya byggnaden skulle ligga på kyrkbacken strax invid den gamla prästgården och nästan direkt söder om kyrkan med kyrkogården. Detta var känslig mark, mitt i den medeltida byn. Arkeologerna inkallades för att göra en undersökning av vad jorden kunde dölja. Nu var det inte några under mark dolda lämningar efter ett antal gamla bondgårdar man hittade. Bättre upp!

Grävningsplatsen var rena idyllen. Två hästar sprang omkring i hagen som skulle bli byggarbetsplats. Snart bröts emellertid denna lantliga frid. Redan under den första arbetstimmen dök nämligen de döda upp. Skeletten låg inte speciellt djupt. Hela området visade sig vara översållat av begravda människor. Det som hade verkat vara en tämligen vanlig utgrävning blev nu istället till en spännande detektivhistoria. Vem var de döda? När hade de begravts och varför?

För tusen år sedan kom kristendomen till den redan då stora byn Tyelse. Runt en långsmal liten vattensamling låg vikingahusen samlade. Uppe på den högsta höjden norr om sänkan har med stor sannolikhet storbonden själv haft sin gård. Exakt vad denne man haft för titel vet vi självklart inte men det är inte långsökt att tänka sig honom inpassad i den dåtida skånska hierarkin. Överst fanns kungen, därunder hans hird eller betrodda män och under dessa olika grader av stormän ute i de större byarna. Vikingatiden var inget löst sammansatt samhälle där var och en gjorde som man själv ville. Dagens byråkrater och statliga administratörer skulle kanske till och med kunna känna sig inte alltför bortkomna i det dåtida systemet.

Plötsligt en dag kom det bud. Skåningarna skulle kristnas. Detta hade kung Harald Blåtand bestämt, mannen bördig från Jylland som på 970- eller 980-talet erövrat västra och södra Skåne. Nu gällde det som lokal storman att leva upp till sin trohetsförpliktelse mot överheten. Hur mycket har det inte pratats här på backen i Tygelsjö om just detta. Jag skulle gärna ha velat vara med och höra lite av den diskussionen. Hos vanligt folk var den gamla tron på asagudar, jättar, ormar och andeväsen djupt rotat. Plötsligt började yxhugg höras i de skogar som på den tiden omgav byn. En liten och hög träkyrka restes invid stormansgården. Pinglandet från en liten kyrkklocka bröt också snart dagens forntida frid. Vite Krist hade kommit till byn.

Vad vi arkeologer hittat var den första kristna församlingen i Tygelsjö. Av träkyrkan fanns endast kvar de kraftiga stolphål där en gång byggnadens stolpar varit nedstuckna. Utgrävningsytan sträckte

Från Tamdrup kyrka i Danmark kommer denna bild från tidigt 1100-tal som visar hur Harald Blåtand ca 970 döptes, stående i en stor trätunna. Prästen Poppo häller med en skopa dopvattnet över kungen. De äldsta dopfuntarna måste ha varit i trä. När man ser bilden av Haralds dop undrar man dock om inte kungen använt sig av en stor öltunna. Han var ju dansk!

Utgrävningsbild från den äldsta kyrkogården i Tygelsjö. De döda på bilden har begravts direkt öster om träkyrkans kor. Alla ligger på kristet sätt med huvudet åt väster.

Bilden på andra sidan visar konstnären Thomas Strömdahls rekonstruktion av träkyrkan. Målningen finns på Malmö museum.

sig över platsen för den vikingatida kyrkan och söderut nerför backen. Den gamla kyrkogården har givetvis sträckt sig även norr om kyrkan men skeletten ligger här fortfarande kvar under jord. Det är på sätt och vis tråkigt. Den blir nämligen så mansdominerad – den bild av dåtidens människor i Tygelsjö som vi fått. Kvinnorna saknas ju nästan helt.

Under den äldsta kristna tiden gjorde man i religiösa hänseenden åtskillnad av män och kvinnor. Redan i de urgamla kristna böckerna talas om en mans- och en kvinnosida inne i kyrkan. Kvinnornas plats var i norra delen. Det var mot denna del som i fornkyrkan predikplatsen var vänd för att männen i sina tal skulle kunna upplysa kvinnorna om evangelierna. Det verkar alltså som om kvinnorna hade en degraderad roll under denna tid. Men vi ska vara mycket försiktiga. Det finns inga beskrivningar över hur det gick till i de hedniska templen innan kristendomen. Kanske hade kvinnan här också samma underdåniga ställning.

Att man tydligt skiljde på män och kvinnor i religiösa sammanhang lämnar Tygelsjögrävningen säkra bevis på. Männen har begravts söder och öster om kyrkan, kvinnorna norr om kyrkan. Endast några få av de många skelett som framgrävdes var nämligen kvinnliga. Utmed kyrkans södra och östra sida har det varit speciellt fint att få sin begravningsplats. Här trängdes skeletten. Ju närmare man låg det heliga altaret inne i kyrkans östra del ju bättre var det. De som låg utmed kyrkans södra vägg fick dessutom en värdefull ynnest. Regnvattnet som rann utmed kyrktaket droppade nämligen ner på dessa gravar. Under sin färd utmed det heliga

taket fick vattnet speciell kraft och detta kom de döda till godo.

Skeletten från Tygelsjö gav oss mycket kunskap om livet för tusen år sedan i Malmötrakten. Medelåldern var givetvis inte på långa vägar så hög som i dag och talet om kraftfulla vikingar som svingade svärd och uppförde sina akrobatiska övningar i bästa Hollywoodstil kan vi glömma. Merparten hade nämligen redan i unga år så svåra förslitningsskador på ryggrad och benkotor att de verkligen skulle framstå som praktfulla föredragsexempel vid nutida läkareseminarier. En man hade t.ex. en svår

förslitning i höger axelparti, med stor sannolikhet efter tungt, monotont arbete. Han blev av oss arkeologer genast utnämnd till mjölnaren i byn. Nog kan det ha varit de tunga mjölsäckarna som han burit över axeln som satt sina spår?

Skelett kan också ge säkra svar på den dödes kön. Under en visning av skeletten från Tygelsjö för en klass i lågstadiet berättade jag hur man bl.a. på ögonhålans utformning kunde se om det varit en man eller kvinna. Männen har mera rundad form medan kvinnorna har ett mera rektangulärt utseende, nästan som formen av en TV-ruta. Barnen återvände till skolan och en flicka skrev följande om besöket och min föredömliga pedagogiska insats. ”Under vikingatiden var det bara kvinnor som tittade på TV”. Mitt pedagogiska arbete var efter detta knäckt under lång tid.

Vilddjuret i Glostorp

Det är inte varje dag man råkar möta ett rovdjur öga för öga utan skyddsnät. Lejon tillhör sådana djur som man vanligen ser på Zoologisk Have eller i annan djurpark. Föreställ er då min skräckblandade förtjusning när jag upptäckte två lejon i Glostorp gamla kyrkby i södra Malmö.

Tack svenska kyrkan! Trots att ni p.g.a. den stora stöldrisken måste låsa och larma om era hus och föremål har jag aldrig mött en sådan vänlighet som just när det gäller att komma in i kyrkorna. Vänliga vaktmästare eller annan personal på pastorsexpeditionerna ställer nästan alltid upp. Problemet är bara att hitta rätt telefonnummer till de olika expeditionerna. Telefonkatalogerna lämnar ofta föga hjälp. Ett knep är att gå via nummerupplysningen. Som t.ex. den dagen då jag ville

få kontakt med någon som kunde öppna kyrkdörren i byn Klockrike i Östergötland.

”Vilket vackert namn”, utbrast den kvinnliga telefonisten.

Sedan blev det värre. Trots långt sökande kunde hon inte hitta kyrkans pastorsexpedition i sin väldiga databas.

”Jag får ditt nummer så återkommer jag. Den här orten har jag aldrig hört talas om, den måste jag bara finna.”

Man blir ibland förbluffad. Efter en halvtimme återkom denna helt anonyma människa och kunde glad i rösten ge telefonnumret till kyrkan.

Dom är sådan. Alla dessa vänliga människor i landet Sverige!

Det finns givetvis också i Malmö sådana människor. Ett av flera exempel kan hämtas från Oxie pastorat. När jag en gång ville komma in i Glostorps kyrka ställde man snabbt upp. Kyrkdörren öppnades och där mötte jag det; vilddjuret!

Jag höll just då på med forskning om 1100-talets skånska skulpturkonst. Malmöområdet är intressant eftersom det var här som den till sitt rätta namn okände ”Oxiemästaren” arbetade. Denne stenhuggare byggde stenkyrkor och gjorde skulpturer till både dopfuntar och portaler. Hans främsta bevarade verk finns i Oxie kyrka, därav namnet på mästaren. Sandstenslejon vaktar ingången i söder och på dopfunten ligger ett stort lejon på lur. Men är det inte något märkligt med lejonbilderna? Förbluffad måste man konstatera att en del av Oxiemästarens lejon är vegetarianer! De käkar inte kött utan vindruvor! Hela gapet är fullt med saftiga och smaskiga vindruvsklasar. Det hela är så sympatisk! Ta bara det ena av de två lejonen på dopfunten i Glostorp. Med hjälp av tassen står han här och smaskar på en stor klase av saftiga vindruvor. Bakom honom står en kentauer; en blandning av häst och människa.

Oxiemästaren har också byggt de numera rivna medeltidskyrkorna i Tygelsjö, V:a Klagstorp och Hyllie, samtliga i södra Malmö. I de två första har lejonskulpturer bevarats, i den sista endast den vackra dopfunten. Hyllie kyrka revs år 1889 men kyrkogården vittnar fortfarande om var kyrkan en gång stod. Detta är en idyllisk plats mitt inne i Hyllie forna by. Fortfarande omgärdas de dödas viloplats av en bastant stenmur. Det är sorgligt att den lilla stenkyrkan är förvunnen. En öppen plats är i dag det enda som minner om denna. Ett högt träkors skuggar nu gravar som förr låg invid en medeltida kyrkomur.

Hur pietetslöst behandlade man inte för hundra år sedan vårt gamla kulturarv. Inga ritningar finns bevarade av den gamla kyrkan, inte ens något fotografi. En målning gjordes strax före rivningen. Chefen för Kulturhistoriska museet i Lund, Karlin, förevigade också i en naivt gjord teckning kyrkan för eftervärlden. Hyllies gamla tempel har varit av den traditionella skånska typen; med ett litet kor, långhus och torn, allt i prydlig trappgavelteknik och med stora, på troligtvis 1700-talet, insatta fönster i både kor och långhus.

Fyra år efter rivningen skrev Sven Söderberg från Lunds Universitets Historiska museum ett brev om ett fynd i Hyllie: ”Pastor Tynell har på kyrkogården i Hyllie hittat en gammal dopfunt, romansk stil, samt af vederbörande kyrkoråd utverkat tillstånd att deponera den i universitetets Historiska Museum.” Här ser man det pietetslösa i all sin osminkade skepnad. Den gamla dopfunten, en av de främsta symbolerna för den kristna läran, bortkastad och bortglömd på en kyrkogård. I dag står den åter som ett värdigt, kristet redskap i Hyllie nya kyrka.

Tack vare bevarade dopfuntar vet vi mycket om stenhuggarkonsten på 1100-talet, det århundrade då alla träkyrkor runt Malmö började ersättas av stentempel. Dopet är en av den kristna kyrkans viktigaste handlingar vilket kan förklara varför just dopfuntarna fått leva kvar genom århundradena. Under missionstidens Skåne, d.v.s. årtionden efter ca 970, har merparten av de vuxna i samhället med eller mot sin vilja döpts. Så var kungens och stormännens order. Det är inte orimligt att tänka sig att denna dophandling skett ute i det fria. Krop-

Bilden till vänster visar lejonet på dopfunten från Glostorp medan lejonet till höger sitter på Oxie kyrkas dopfunt. Båda är huggna av den s.k. Oxiemästaren.

Den vackra dopfunten i Hyllie nya kyrka stod länge utkastad på kyrkogården. Numera är den åter i församlingens tjänst.

pen har antingen sänkts ner i ett vattendrag eller i en källa eller också har man fått utstå fasorna när prästen öst vatten på hela kroppen. Direkt öster om den stora stenkyrka som Sven Estridsen vid mitten av 1000-talet lät uppföra i Lund fanns en vattenkälla. Källan hade så stor betydelse att den på 1080-talet byggdes in i kryptan till den nuvarande domkyrkan. En vattenkälla fanns också i direkt anslutning till biskops Eginos stora stenkyrka i Dalby från ca 1060. Denna låg direkt väster om kyrkan och kom under 1100-talet att byggas in som en brunn i kyrkans präktiga förhall.

Från missionstidens dop av vuxna hedningar blev det snart endast frågan om barndop. Ett stort kyrkomöte i Nimes år 1284 bestämde att kroppen helt skulle nedsänkas i vattnet. Tre år senare bestämdes dock att barnets huvud, för undvikande av kvävning, inte fick doppas. Medan den övriga kroppen nedsänkts i dopfunten skulle prästen i stället övergjuta huvudet med vatten från ett rent handfat. I den isländska lagen Grågås från före året 1262 bestämdes att barnet skulle nedsänkas i vattnet tre gånger, så att det blev vått över hela kroppen. Lagen tillät också, om tiden inte medgav annat, att det var ett rätt dop när barnet nedsänkts endast en gång eller att vatten hälldes över barnet. I ”Kristenrätt” från Island från ca 1122 omtalas det äldsta nordiska belägget för själva dopceremonien. Prästen skulle stå på den västra sidan om dopfunten. Vid första doppningen skulle barnets huvud vändas mot öster, vid andra mot norr och vid den tredje mot söder.

Det känns för mig mycket mäktigt att stå vid en medeltida dopfunt inne i en kyrka och låta tankarna vandra. Ta bara Hyllie dopfunt. I mer än åttahundra år har alla i församlingen döpts i just detta stenfat. Tusentals barn och människor har varit samlade vid funten. De flesta ligger nu gömda ute på kyrkogården men stenfatet är kvar. Tänk er oeldade kyrkor där vattnet i dopfuntarna aldrig fick tappas ut. På vintrarna måste prästen ha tvingats knacka hål på isen innan dopet. Herregud, merparten av våra förfäder har ju varit vinterbadare redan någon vecka efter födseln.

Kanske är det på plats att ge en förklaring till varför Oxiemästarens lejon är så förtjust i vindruvor. Svaret kan sammanfattas i ordet ”symbolik”. Den tidigmedeltida kyrkan använde sig av mängder med symboler för att berätta för de inte läskunnig. Lejonet är troligtvis en symbol för den som vaktar

den kristna läran. Vindruvorna symboliserar Jesus blod som omvandlas till nattvardsvinet.

Den medeltida prästen

I Malmö finns det en stor mängd sockenkyrkor. De flesta är helt nybyggda eller tillbyggda under 1800-talet men de ligger på samma plats som de medeltida kyrkorna. Under de vitputsade kyrkmurarna döljer sig ofta stenmurar från 1100-talet, som t.ex. i S:a Sallerup, Oxie och Fosie. Andra har kanske endast det medeltida tornet bevarat. Jag tycker det är fantastiskt att gå in i dessa kyrkorum och veta att de stått här i nästan ett helt årtusende. Var i vårt samhälle kan man i dag få en sådan kontakt med historien som på just dessa platser? Det händer också när jag sitter på en kyrkbänk och möter historiens vingslag att mina tankar går till de medeltida prästerna. De kan inte alltid haft det lätt. I historieböckerna möter vi givetvis ofta kyrkans män, men då nästan alltid som kraftfulla potentater, invecklade i storpolitik. Men alla de kyrkans tjänare som verkat i tysthet ute i sina kyrkor; vad vet vi om deras liv? Vad ställde man egentligen för krav på en medeltida präst?

Vite Krist har införts snabbt som ett påbud från de styrande. Redan på 1070-talet, dvs. knappt hundra år efter det att Harald Blåtand låtit döpa sig, omtalade Adam av Bremen att Skåne hade 300 kyrkor. Vid samma tid for biskop Egino från

Prästgården låg alltid i direkt anslutning till kyrkan. En av de bäst bevarade, äldre prästgårdarna runt Malmö finner du i Burlöv.

skånska Dalby fram i Västergötland och Blekinge och omvände hedningar på löpande band. Hur klarade man av rekryteringen av vanliga präster ute i alla de nya kyrkor som byggdes? Gudstjänster och mässor skulle ju vara på latin så det kan inte ha varit många bönder eller drängar som kunnat komma ifråga. Frågan har ibland dykt upp i mitt huvud och något svar har jag faktiskt inte kunnat hitta. Lärde sig dessa bondpräster att rabbla de nödvändiga meningarna utan att egentligen förstå vad det hela handlade om? Först när vi kommer in på 1100-talet blev situationen en annan. År 1103 upprättades ett eget ärkebiskopsdöme över hela Norden. Lund i Skåne blev huvudstad i det nya ärkestiftet. Till domkyrkan i Lund inrättades en skola för blivande präster. Den första skolutbildningen i Skåne var ett faktum.

Steget mellan sockenpräst och bonde kan inte varit alltför stort. I Västgötalagen från 1200-talet stadgas det t.ex. att prästen i fråga om arbete i byn skulle vara med i ”bondelag”, dvs. bete sig som vilken bonde som helst. Man var också noga att räkna upp vad som menades med detta arbete för byns gemensamma intressen:

”Det är grindar, gärdesgårdar och broar, kreatur i annans inhägnad, bärgande av hö eller säd på annans mark, plöjning in på annans mark, brytande av råmärke, intagande av annans kreatur på åker.”

Nog är det märkligt. Prästen var helt enkelt en bonde med extraknäck, för att uttrycka sig på ett modernt språk. Vid varje gudstjänst kom han till kyrkan för att utföra heliga ting, till varje nödställd och dödssjuk kallades han för att trösta, till varje dop gavs han makt att bortjaga djävulen. Samma händer som kanske tidigare på dagen arbetat med att kasta ut dyngan på åkrarna skulle nu ösa heligt dopvatten på ett barn och döpa det i Kristi namn.

Hur prästernas gårdar i byarna såg ut får vi en uppfattning om genom några av våra landskapslagar. Vad som skulle ingå i en sådan gård var noga bestämt. I Västergötland och Småland skulle det finnas fyra hus: stuga, härbärge, nöthus och lada. Enligt Upplandslagen skulle dock gården bestå av sju hus: stuga, stekarhus, lada, sädeslada, visthus,

Den enda medeltida bild av en präst som bevarats fram till våra dagar i Malmö finns i Krämarekapellets målningar från 1460-talet inne i S:t Petri kyrka.

sovhus och fähus. Böndernas skyldighet låg ofta i att uppföra husen medan prästen hade att sköta underhållet.

Bondprästens liv kan inte ha varit alltför roligt, problem måste det ha funnits många. Det var alltid lätt att skylla på prästen i hans egenskap av religionsutövare för mycket dåligt som inträffade. Påven Gregorius VII skrev på 1000-talet att ”blir det oväder, förpestas luften, bryter olycka och elände in, ger man i Norden prästerna skulden för det”. Om det bara stannat vid detta. En förutsättning för att bli präst var nämligen att man inte hade några kroppsliga defekter. Det gällde alltså för kyrkans man att vara rädd om sitt utseende, i annat fall hotade avsättning. Ett exempel kan belysa detta märkliga förhållande.

Biskop Jens i Odense uteslöt år 1207 en präst i sitt stift som råkat ut för en olycka när han försökt medla i en strid mellan några personer utanför sitt hus. Prästen hade gått ut på gatan och ”då for en av de stridande vid tillskyndan av djävulen och utan att samme präst hade gjort sig skyldig till något, lös på honom och högg ett finger av hans vänstra hand.” Biskop Jens kunde inte finna sig i det faktum att en av hans underlydande saknade ett finger. Det hela blev emellertid ett fall för påven som lät nåd gå före kyrklig rätt.

I ett påvebrev från år 1204 möter vi en annan situation med våld mot präst. Prästen framstår i detta exemplet dock inte i så vacker dager. En av ärkebiskopens brytar, dvs. arrendatorer på en av kyrkans bondgårdar, hade överraskat sin unga hustru med en präst i en sådan situation att det inte var någon tvekan om vad som pågick. Bryten hade dragit kniv och beslutat stämpla prästen en gång för alla. Guds tjänare ”fick näsan avskuren och tungan skadad, dock utan att bli stum”. Prästen avsattes p.g.a. sitt lyte från sitt ämbete och fick söka skydd bakom klostermurarna. Bryten fick å andra sidan påvens förlåtelse, men först sedan han betalt ett belopp lika stort som en botresa till Rom skulle ha kostat.

Arkeologmördare och historieamatörer

Det hände sig för mycket länge sedan att jag höll på att begå en illgärning i Stockholm. Mina steg hade ställts till ett av de historiska arkiven med dokumentation om gamla saker från hela riket. Som museichef fick jag tillåtelse att själv gå in i arkivets utrymmen. Plötsligt stod han bara där, en av det byråkratiska Sveriges upphöjda chefstjänstemän. Åsynen av en besökare bakom arkivets avstängningsrep blev alltför mycket. När sedan densamme talade skånska var det kört. Det blev en av de värsta tillrättavisningarna jag drabbats av efter det att jag under militärtjänsten under en högvakt råkade tappa en hel kantin blåbärsylt över Karl XII:s byst i trappan på kungliga slottet. Med stigande irritation stirrade jag på det rödflammiga ansiktet. Bakom tjänstemannen stod ett stort öppet skåp med material från Sörmlands kyrkor. Tanken var frestande att tackla in honom i skåpet och stänga dörren.

Arkivbesöket blev ändå en triumf. I arkivet fann jag nämligen ett brev som löste en gammal gåta i Malmö. På 1930-talet hade forskarna bråkat om huruvida man vid utvidgningen av Pildammen vid mitten av 1800-talet skulle ha funnit rester efter ett medeltida kapell. Nu stod jag plötsligt i Stockholm med ett brev från året 1884, adresserat till den dåvarande riksantikvarien. I brevet återger järnvägstjänstemannen Anders Ulrik Isberg en

ögonvittnesskildring av grävningen sommaren 1864. En dag hade Isberg nere i hamnen hört någon berätta om att fångarna på fängelset Malmöhus vid utvidgning av Pildammen hade funnit gravar och skelett. Skallarna hade blivit uppvisade för Malmö museums chef Malte Eurenius men han hade bara fnyst åt fyndet. Detta gjorde däremot inte Isberg. ”Så snart jag vid middagstiden blef ledig från mina kontorsgöromål, togo jag mig ut till nämnda s.k. Piledamm. Man höll då på med utgräfning af den nuvarande södra bassängen. På detta ställe fann jag flera arbetslag sysselsatta med nämnda arbete och utgjordes det ena af dessa af fångar från härvarande straff- och arbetsfängelse. Detta lag var sysselsatt med utgräfvning af bassängens norra del och sågs längre mot söder på betydligt avstånd från nämnda arbetslag flera andra bestående af arbetare från staden.”

På plats upplyste förmannen för fångarnas grävstyrka om att man påträffat minst 14 lik i murade gravar. ”Man visade mig en mängd större kalk-

På platsen för rondellen vid Pildammen kan den befästa herrgården Henrikstorp ha legat. Kapellet vid vattentornet har kanske hört till denna stormansgård.

stensflisor, upplagda i en hög, och sades dessa hava utgjort sidor och tak i samma grafvar.” Fotändan till ytterligare en grav hade blottats och Isberg fick löfte om att vara med vid friläggandet nästa dag. Följande dag var graven fortfarande inte avtäckt. Isberg fick emellertid hjälp med att baxa bort fotändans uppmurade stenar och kunde nu kika in i gravens dunkel. “Det visade sig då, att innanför densamma fanns en graf, hvars botten utgjordes af fin sand, sidor och tak af store kalkstensflisor, och lågo därinne skelett af en fullvuxen menniska, på hvilken bröstkorgen var delvis sammanfallen. Borttagandet av jord på ömse sidor af grafven visade att kalkstensflisorna på yttre sidorna voro fogade med kalk. Hvilken kistans form var vid hufvudet fick jag ej fullkomligt af, då täckstenarne därstädes ej under min närvaro borttogos, men en inblick i grafven från den redan blottade delen deraf visade

Detta foto från sent 1800-tal visar platsen för det nuvarande Pildammstornet. Här låg under medeltiden ett kapell med kyrkogård. Tornet på bilden är en reningsanläggning för dricksvattnet.

en indragning för hufvudet. Af de upplysningar, jag af arbetsförmannen erhöll, framgick tydligt, att de förut påträffade grafvarna haft liknande byggnadsform.”

Efterföljande söndag hade Isberg lockat med sin bror ut till utgrävningsplatsen och nu mätte de två männen noggrant in hela denna gamla begravningsplats och även resterna efter en tegelbyggnad, troligtvis kyrkan. Tyvärr har dessa ritningar förkommit – dvs. om de nu inte ligger någonstans i det stora arkivet i Stockholm.

Förstår ni min upphetsning när jag återfann dessa anteckningar väl fördolda i vår fjärran huvudstad! Detta är antagligen Malmös första arkeologiska utgrävning, gjord av stadens första kända arkeologer – visserligen i form av dömda mördare och andra fängelsekunder – och dessutom dokumenterad av stadens första kände amatörarkeolog!

Den lilla kyrkan, eller snarare det lilla kapellet, har legat vid Korrebäcken som en gång letade sig fram över Pildammsområdet mot kusten. Den har gått från Bengt och Susanne Mårtenssons spännan-

de handelsträdgård ”Trädgårdspaletten” uppe i Kulladal, över Dalaplan och via Pildammarna ner bakom Stadsbiblioteket i Slottsparken. Den form på gravarna som Isberg skriver om, med en speciell nisch för huvudet, var vanlig under åren runt 1200. Kapellet kan knappast ha varit mycket äldre. Kyrkor i sten började byggas på allvar först vid mitten av 1100-talet. Är då detta den kyrka som stått i bondbyn Övre Malmö, föregångaren till staden Nedre Malmö vid havet och som omtalas på 1170-talet? Knappast! Övre Malmös kyrka revs nämligen i slutet av 1300-talet medan detta lilla kapell stod kvar som ruin fram till 1700-talet. På 1500-talet var kapellet t.o.m. inspirationskälla för en riktig rälig agitator. Tysken Reimar Kock skrev år 1569 att lutheranen Claus Mortensen året 1527 använt sig av troligtvis detta kapell i sin hetskampanj mot den katolska kyrkan. Claus var anhängare till Luther och som sådan ansåg han påven vara en bluff. En mycket gammal målning på kapellväggen blev för agitatorn vad en modern overheadbild är för en föredragshållare. Målningen föreställde en skara blinda doktorer och andra människor och bredvid dessa påven som likt en varg slukade fåren.

Om nu inte kapellet varit sockenkyrka i bondbyn Malmö, vad har det då tjänat för syfte och vem har byggt det? Kanske den adelsman som under medeltiden ägde marken här uppe runt Pildammen. År 1260 ägde kungen 1/3 av Övre Malmö vilket han skänkte som hemgift när en dansk prinsessa gifte sig med den svenske kungen. Det är väl inte osannolikt att det är denna herremansjord som kapellet var uppförd på. En annan händelse där området vid Pildammarna omtalas skedde året 1418. Kungens fogde i Malmö, adelsmannen Anders Mortensen, kom i onåd hos kungen. Vad kungen gjorde med Anders personligen återkommer jag till längre fram i boken. Här och nu ska endast konstateras att majestätet konfiskerade Anders stora herrgård: ”then gardh, jordh ok grund Henrikxstorpp synnen Malmøghe liggende j Oxie hærith meth bygning, ager oc æng …”. Henrikstorps jordegendom måste

Karta över områdena runt nuvarande Triangeln år 1697. Mörkbrun färg anger åkrar till bondbyn Övre Malmö. På kartan är inlagda de vattenflöden som fanns vid denna tid. Rekonstruktion författaren.

Den nya vattenskulpturen på Triangeln står på platsen för en av Malmös gamla bäckflöden.

ha varit av betydande storlek och den skänktes sedan till borgmästarna och rådmännen i Malmö. Därför heter t.ex. än i dag en del av området vid Stadsteatern Rådmansvången och Rådmansgatan.

Henrikstorp har varit en av de många befästa storgårdar som under medeltiden funnits runt Malmö. Själv har jag haft förmånen att upptäcka lämningar efter sådana borgar i Fosie, Hyllie och Bunkeflo. Karakteristiskt för dem alla är att de legat på låglänt, vattensjuk mark. De omgavs nämligen av grävda vattengravar. Det fordrades alltså vatten till dessa försvarsanläggningar. Med utgångspunkt från detta faktum, samt åkrarnas speciella utseende på en karta från år 1697, vågar jag föreslå gaturondellen invid Pildammarna vid Borgmästaregården som den troliga platsen för herrgården. Det händer att mina tankar går till Anders när jag passerar platsen. Undrar vad han sagt om den vackra blomsterplantering som idag täcker platsen för hans befästning?

Bondbyn Malmö

På kartan här bredvid visas en rekonstruktion av hur området mellan nuvarande Dalaplan och Gustav Adolfs torg såg ut på 1600-talet. Det är långt innan någon fast bebyggelse täckte platsen. Endast utmed den grusiga, smala landsväg som numera heter Södra Förstadsgatan låg små halmtäckta korsvirkeshus. Men bara fram till höjderna vid Triangeln. För resenären söderut var det sedan endast bondvischan med åkrar och avgränsande gröna buskage som gällde. Om man noga granskar våra gamla lantmäterikartor kan mängder med detaljer upptäckas vilka sammantagna gör att en ny historiebild långsamt kan växa fram. Om man samtidigt läser de gamla texterna som oftast bifogats kartorna blir det hela till ett spännande detektivjobb. Detta arbete med att återskapat försvunna landskapsbilder kan bli stunder av god förnöjelse. Inte sällan blir det också roliga kopplingar till nutiden. Ta bara den nya vattenskulpturen på Triangeln.

Nog är det fantastiskt vad ödet egentligen kan ställa till med. Sedan några år pryds Triangeln av en vattenfontän. Det är inte frågan om lite vatten som sprutar ut ur de tre metallfigurerna högt däruppe. Man har, helt okunniga om platsens tidigare historia, emellertid placerat fontänen exakt på den plats där för länge sedan en bäck med kraftigt vattenflöde gick fram. De gamla kartorna från 16- och 1700-talen avslöjar bäckens läge. På kartan på föregående uppslag ser du en sammanställning av hur bäckarna bör ha gått fram. Vattenflödet över Triangeln kommer från ängen med de kraftiga källorna. Platsen heter fortfarande ”Källängen” och här hittar du Källängens gamla läroverk. Invid Triangeln ses en stor, grävd vattenreservoar. Liknande fanns överallt på gamla Lugnet. Vi vet att dessa vattengropar under 15-1600-talen användes till fiskodling. Med en sannolikhet som gränsar till visshet är det dock ursprungligen frågan om medeltida lerschakt. Här har man tagit leran till det tegel som man uppfört alla tegelbyggnader i Malmö med, inte minst till S:t Petri kyrka. När det nya Lugnet byggdes kunde vi arkeologer på plats många gånger konstatera att det fanns utmärkt lera i just detta område.

Att det varit bra mycket vatten som forsat fram i de två bäckflödena från Källängen bevisas av att man på 1770-talet vid den ena bäcken ville anlägga två vattenmöllor. På en underbart idyllisk akvarell från sommaren 1848 ses en piga, hämtande vatten vid ett av dessa vattenhål vid Triangeln. Platsen för vattenhämtningen var Kockums stora trädgård Holmen, som låg mellan Triangeln och Davidhallstorg. Bara namnet antyder ju att det fanns mycket vatten i området, dvs. en sjö med en holme.

Dessa vattenmängder från underjordiska källor har givetvis inte bara plötsligt försvunnit. I dag leds vattnet i kulvertar och ledningar. Fortfarande är det emellertid så mycket upporlande vatten ur markgrunden vid sjukhusområdet att man kontinuerligt måste ha pumpar gående för att inte dränka tunnlarna som går mellan de olika sjukhusbyggnaderna. När man för länge sedan skulle fördjupa orkesterdiket på Malmö stadsteater, sprutade vattnet upp. Malmös nya stadsbibliotek har rönt samma öde när det gäller vatten från underjorden som vill upp till ytan. I tur står nu det s.k. Citytunnelprojektet vilket kommer att gå fram just under Källängen.

Före 1800-talets början låg alla bondgårdar tätt samlade i byar. I dag är de spridda över hela landskapet men så var det alltså inte förr. I ett gammalt bycentrum, eller en ”bygata” som det då hette, fanns alltid vissa karakteristiska företeelser som kännetecknade just en bondby. Flera vägar skulle mötas och det skulle rinna färskvatten i stor mängd till de ”vanningar” som alltid fanns mitt inne i byn. I dessa vattenhål kunde boskapen lätt få dricksvatten – ja, givetvis räckte vattnet även till folket i byn. Fanns det en kyrka i byn låg denna alltid i anslutning till bygatan. Till en bygata skulle det dessutom också finnas små åkrar direkt intill bondgårdarna. Utanför dessa mindre jordlappar låg så de stora åkrarna och ängarna.

Allt detta stämmer med området vid Triangel. Här går den urgamla landsvägen, nuvarande Föreningsgatan – Östra Rönneholmsvägen, tvärs igenom den forna bygatan. Här korsas den av Södra Förstadsgatan och här börjar också Rådmansgatan som går fram till Pildammen. Rinnande vatten har det funnits i stor mängd och väster och söder om bygatan har det legat två små åkrar direkt upp mot bebyggelsen. Den lilla åkern i väster kallades på 1600-talet för Gråbröder. Kanske hette den så för att den fram till året 1529 ägdes av gråbrödersmunkarna inne i staden? Den södra åkern kallades år

1697 för ”Kyrkåkrarna”. Se där, en antydan om var kyrkan en gång legat.

Kyrkan i bondbyn Övre Malmö omtalas år 1269. Hösten 1381 samlades i Skåne representanter för tyskar och danskar för att diskutera dåtida samarbetsproblem. I ett bevarat brev berättas om Övre Malmö. Jag citerar det nedan för att ni ska förstå att det inte är helt lätt att läsa och begripa gammal skrift. Skriften är på plattyska och lyder: ”Unde oec omme den ban over den coopman to dem Elleboghen van der kerken weghen to den overen Elleboghen, de ghebroken is.” Här talas helt enkelt om att kyrkan i Övre Malmö, ”overen Elleboghen”, blivit nedbruten.

Namnet Kyrkåkrarna talar också sitt tydliga språk. När man på denna mark började uppföra gathus utmed Södra Förstadsgatan döptes åkern om till ”Kyrkogårdslyckorna”. Det var mig förunnat att hitta dessa uppgifter på en karta från året 1772. Handlanden i Malmö Carl Faxe ansökte detta år om att få anlägga en vattenmölla i området och han var tvungen att göra en karta över markerna med en beskrivning. Namnet på åkern antyder faktiskt att man hittat gravar vid grundgrävningarna till de gathus som uppfördes i området på 1700-talet. Uppgifterna stämmer också med de jag en gång fick av en gammal grovarbetare som runt år 1960 varit med vid grundgrävningen av Domus stora varuhus utmed Södra Förstadsgatan:

”Du vet, vi hittade ju många skelett och därför tvingades vi gräva på natten så att inte museet skulle få reda på det.”

Det torde således inte vara någon större tvekan om var kyrkbyn Malmö legat. Sedan kan man alltid fundera på vad som gett orten sitt namn. Byn kallas för Malmöghæ på 1100-talet, Malmhaugar på 1200-talet och Malmöyæ på 1300-talet. Namnet består av två ord. ”Malm” står för sand och resten av namnet för det danska ”höje”, alltså sandhögarna. Direkt söder och öster om Triangeln har fram till 1800-talet funnits en högre grusås. Om det är denna höjd eller om det är sandrevlarna ut mot havet som gett Malmö sitt namn är dock omöjligt att i dag ge ett säkert svar på.

”Vattenhämtning vid Kockums Holmen”. Akvarell av Fritz von Dardel år 1848.

TULLKAMMARE

En strand, en borg och en stad

Malmö stad nere vid kusten har med stor sannolikhet grundats av ärkebiskop Jacob Erlandsen i Lund på 1250-talet. Innan Jacob blev ärkebiskop var han biskop i Roskilde och som sådan en mycket mäktig man. Hela Köpenhamn ägdes av honom och kyrkan. Vid den här tiden var relationerna mellan kung och ärkebiskop kyliga. Ja, jag skulle vilja säga att de var iskalla. Kungen har därför gjort allt som stod i hans makt för att få sin egen man vald till ärkebiskop. Det hela hade börjat i december månad 1252. Ärkebiskop Uffe hade då hastigt avlidit. Dödsfallet skedde olägligt. Kung Abel hade nämligen strax innan fått ett spjut genom halsen i ett krig i södra Jylland och hans bror Kristoffer skulle just vid jultiden av ärkebiskopen krönas till ny kung av Danmark. Det hela skulle ske i Lunds domkyrka. Snabbt inkallades därför Kristoffers pålitlige biskop, Eskil av Slesvig. Efter kröningen ville kungen ha Eskil till ärkebiskop.

Nu vaknade de trilska prästerna i Lund. Mot kungens önskan och order valde de Jacob till ärkebiskop. Valet skulle dock godkännas av påven. Eftersom Jacob vistats hos påven i två år var ärendet emellertid en ren formsak för den höge, kristne fadern i Rom. Kristoffer gnisslade sina kungliga danska tänder men vad hjälpte det. I april 1254 höll Jacob sitt ståtliga intåg i Lund. Han hade dröjt med att komma till ärkestiftsstaden. Först skulle en mängd saker klaras upp i Roskilde stift, dvs. på Själland. Jacob visste att hårda tider skulle komma.

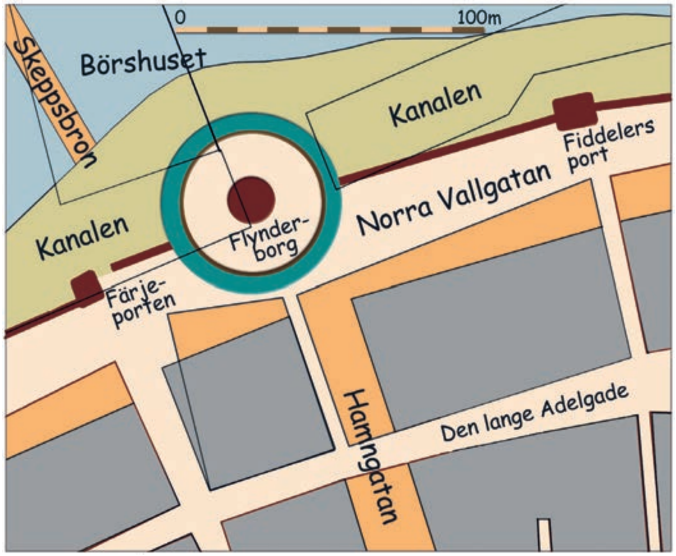
Mälarbron och kanalen någon gång åren 1911-1912. I bakgrunden ses Hamninrättningens nya, ståtliga förvaltningsbyggnad. På platsen för bron låg en gång den äldsta borgen i Malmö, Flynderborg.

Det sista Jacob gör innan han lämnar sitt biskopsstift Själland är att han som ägare till staden Köpenhamn den 13 mars 1254 ger köpenhamnarna en egen stadslag. Under pergamentbrevet sätter Jacob sitt vackra sigill med sig själv avbildad. I brevet får borgarna en mängd friheter och förmåner men de ska också vara skyldiga att ställa upp i vapen om kyrkans egendom hotas. I en särskild paragraf bestäms också att Köpenhamns borgare dessutom ska säkra den blivande ärkebiskopens framtida färder över Öresund:

”Där som herr biskopen på ämbetets vägnar i egen person vill dra till Skåne, ska borgarna hålla honom med ett skepp på 12 man på egen bekostnad.”

Malmö nämns inte alls i detta brev, kanske därför att samhället vid kusten inte existerat eller endast varit en samling simpla fiskarehus. Dessa har i så fall troligtvis legat på byn Bulltoftas strandmarker. Stranden, från våra dagars Värnhem fram mot Malmöhus, tillhörde nämligen vid denna tid med en stor sannolikhet just Bulltofta by. Den långa Rörsjön/Västre sjö skar nämligen effektivt av kustkontakten för bondbyn Malmö uppe vid Triangeln.

För ärkebiskopen var det viktigt att säkra en reträttväg från Lund tillbaka till Köpenhamn. Han har därför snabbt gått igång med att bygga ett stort, runt försvarstorn av tegel på platsen mellan våra dagars Savoy och Centralstationen. Märkligt nog placerades tornet med omgivande vallgrav och träpalissad ute på själva stranden. Det verkar annars vid denna tid ha varit brukligt att låta strandbefästningarna ligga lite mera indragna från själva strandmarken. Förklaringen kan vara att tornet hade som främsta uppgift att försvara den träbrygga och den landningsplats för skepp som fanns här.

Författarens rekonstruktion av läget för den äldsta borgen i Malmö. Kartan har skapats efter sammanställningar av befintligt kartmaterial från 1600-talet.

Allt detta framskymtar i det bevarade skriftliga materialet som finns från just 1250-talet. Kung Kristoffer hade i mars 1256 kallat till ett riksmöte, en s.k. ”herredag”, i Nyborg på Fyn. Ärkebiskopen och övriga danska biskopar hade emellertid alltför sent fått budskapet om mötet. De kom seglande från ett annat möte i Jylland men resan tog lång tid p.g.a. hårt väder. När Jacob slutligen gjorde entré i rikssalen på Nyborg slott möttes han av en ilsken kung som röt ut sin ilska:

”Sent ska oxdrivarna komma!”

Ett möte kunde verkligen ha börjat bättre än detta. Det blev dessutom inte vänligare stämning när sedan Kristoffer offentligt anklagade ärkebiskopen för att ha lagt beslag på ”forstranden” i ärkestiftet, dvs. någonstans i Skåne eller på Bornholm. Stranden i Danmark ansågs ju av hävd tillhöra kungen. Jacob skulle dessutom ha anlagt en köpstad, en borg och låtit sina fogdar ta upp skatter för vrakgods på stranden. Ärkebiskopen förnekade inte detta. Han konstaterade faktiskt i stället på tal om att få lov att bygga på strandmark att:

”Efter god gammal hävd är det Lundakyrkans rätt att njuta sådant, där dess ägor går ut till havet”.

Eftersom båda parter är överens om att en köpstad och en borg anlagts är det bara för oss efterlevande att med uteslutningsmetoden försöka ringa in staden ifråga. Tänkbara skånska städer som ärkebiskopen kan ha anlagt är teoretiskt endast Ystad, Trelleborg eller Malmö. Trelleborg kan emellertid direkt avfärdas eftersom staden måste vara minst från det tidiga 1200-talet. I Ystad är det inte belagt någon kyrklig strandrätt och här finns heller ingen borg på stranden. Kvar är Malmö som faktiskt svarar väl till alla anklagelsepunkterna.

Grundandet av staden Malmö med brygga och försvarstorn stämmer också med det då rådande politiska läget. Kungen behärskade överfarten mellan Helsingborg – Helsingör, ärkebiskopen mellan Malmö – Köpenhamn. I Malmös äldsta stadssigill finns dessutom en kyrka avbildad, ett motiv som verkligen tillhör ovanligheterna för städer vid denna tiden. Om Malmö är kyrkans stad är en bild av en kyrka på stadssigillet däremot mycket logiskt. Sigillbilden anses avbilda Malmös äldsta kyrka nere vid stranden. Jag håller det därför inte för otroligt att Malmö grundats av just Jacob Erlandsen. Beslutet måste i så fall ha varit taget mellan april 1254 och mars 1256, rimligtvis redan året 1254. Malmö kan alltså år 2004 fira sitt 750-års jubileum!

Malmös förste innevånare

Får jag lov att presentera den äldste kände innevånaren i staden Malmö. Kraniet grävde jag fram tillsammans med en arkeologkollega, Mait Molander, året 1980. Grävningen skedde utmed S:t Petri kyrkas södra mur. Vi slet hårt med våra spadar för att få svaret på var den äldsta stadskyrkan i Malmö legat på 1200-talet.

Längst ner i det lilla schaktet, under en massa andra skelett och under kyrkans gamla grund av gråsten låg kraniet med tillhörande skelett. Den döde grävdes fram på Jennydagen och fick därför givetvis arbetsnamnet Jenny. Bertil Widerberg, journalisten på Sydsvenskan, kom varje dag förbi utgrävningsschaktet för att göra sina kontroller; han bodde ju vid Kyrkogatan, granne med hålet.

”Usch!”, utbrast han, när han såg Jenny. När jag sedan gav honom kraniet, liggande i en pappkartong, höll han på att explodera och bräkte på sitt alldeles speciella, sävligt skånska sätt:

”Aldrig jag tar lådan! Det är ju äckligt …. Fast väldigt spännande!”

Vad har väl inte detta kranie varit med om? Hur har den döde i sin livstid upplevt den unga staden vid Öresund? Tänk vilken fantastisk berättelse som kunde ha getts oss om livet här ute på strandängarna för 750 år sedan. För ungefär så gammalt är kraniet. En trettioårig människa som dog någon gång strax efter mitten av 1200-talet.

Vad skulle Jenny ha kunnat berätta om Malmö den gången? Hon har kanske sett hur ett litet fattigt fiskeläge med bara några små och oansenliga hus förändrats till något som sakta började likna en mindre stad. Kanske skulle hon ha kunnat berätta att hon trodde sig veta att fiskeläget haft namnet ”Svalperup”. På 1500-talet berättades nämligen att så skulle ha varit fallet. Från fiskeläget gick en oansenlig landsväg österut strax ovanför strandbrinken. Vägen hade passerat nutidens Drottningtorg och borta vid Värnhemstorget vek den av norrut över Kirseberget mot Bulltofta bondby.

En dag har det dragit in en massa arbetsfolk i fiskeläget. I den lösa sanden har man kört ner grova

pålar och grävt ett brett vattendike. Vagnslass med stora grundstenar har körts fram i en jämn ström och sakta har en rund stengrund vuxit upp. På stenarna har man så börjat mura ett runt tegeltorn. Kanske visste inte Jenny varifrån teglet kommit; kanske kunde hon berätta att man grävt upp leran nära den gamla bondbyn Malmö, i området för våra dagars Lugnet. I varje fall måste det ha varit i detta område som man senare skulle ta leran för att forma S:t Petri kyrkas hundratusentals tegelstenar.

Borgen på stranden fick namnet ”Flynderborg”, flundrornas borg. Kanske har Jenny sagt: ”Den där höge herrn från Lund har ingen fantasi. Flynderborg är ju samma namn som borgen i Helsingör har.” Vid den tiden låg det nämligen i Helsingör en större borg. Inte på platsen för det nuvarande slottet Kronborg men väl söder om färjehamnen. Precis där man med bil tar sig upp för branten efter att ha lämnat färjeläget. Borgen är borta sedan länge men en gata bär fortfarande namnet ”Flynderborg vej”.

Samtidigt som borgtornet byggdes i Malmö arbetades det också hårt några stenkast längre upp på sandreveln. Här grävdes nämligen grunden till sockenkyrkan i det nya Malmö vid havet. Ärkebiskopens planer var storstilade. Här skulle ett nytt samhälle grundas utmed den färdväg som sedan gammalt gick fram utmed den breda sandreveln. Mellan de två symbolerna för dåtida makt, en borg och en kyrkobyggnad, började snart hus resas. Grunden för framtidens Malmö var lagd.

Kyrkobyggnaden var föregångare till den nuvarande S:t Petri och den låg på samma plats som denna. Det äldsta bevarade Malmösigillet är från år 1353 men sigillstampen var troligtvis gammal redan då. Bilden på sigillet visar en tegelkyrka med absid, kor och långhus. Från norr kommer man in i kyrkan. Över långhuset är byggt ett litet torn. Så här såg troligtvis Jacob Erlandsens kyrka ut. När den nuvarande S:t Petri byggdes på 1310-talet, revs givetvis denna första kyrka men man har tagit tillvara teglet och återanvänt det i den nya kyrkan. Fortfarande kan man i S:t Petri kyrkas murar se partier av ett gulaktigt tegel. En geolog förklarade för mig en gång att det inte var ovanligt att de leror som ligger närmast markytan kan ge just gulaktigt tegel medan de som ligger djupare ger ett mera rött. Stämmer detta skulle både Flynderborg och Malmös äldsta kyrka ha haft en rödgulaktig färg. Dessa byggnader måste ju ha varit de första tegelbyggnaderna på platsen.

När jag nu stod där med Jennys kranie i min hand och berättade om mina forskningsresultat för Bertil Widerberg tyckte nog både han och jag att det var en säregen upplevelse. Nu kunde tyvärr inte Jenny själv berätta denna historia. Den har vi från andra källor; från arkeologin och från gamla bevarade brev undanstoppade i arkivens spännande hyllor. Jag kanske också för ordnings skull ska nämna det faktum att när en osteolog, dvs. en som är sakkunnig i ben, tittade närmare på Jenny kunde det konstateras att hon under sin livstid varit en man!

Författarens sammanställning av grundtopografin för det äldsta Malmö nere vid havet. Ju mörkare färg desto sankare områden. Stranden till Öresund har gått ute i den nuvarande kanalen. Med rött har angetts de troligtvis äldsta stadskvarteren från 1200-talet.

Mera bruk i baljan

För en tid sedan kaklade jag vårt badrum. Nej, det var inte frågan om ett hastigt anfall av Timell-effekten, mannen som i TV-rutan får allt byggjobb att framstå som något man gör på mindre än en timme. Jobbet var planerat sedan mycket länge. För att blanda bruket hade jag en modern plastspann. Annat var det för de som murade upp den kanske äldsta tegelbyggnaden i Malmö. Vi återfann faktiskt en gång deras ”spann”.

Det var året 1975. Invid Själbodgatan skulle det byggas ett nytt hus. Arkeologerna ryckte ut och för första gången fick vi inne i Malmö city härligt, välbevarade kulturlager att gräva i. Mer än tre meter tjocka avfallslager från Malmös medeltid täckte tomtytan. Det mesta skulle grävas ut för hand. En gammal byggnadsarbetare var med i grävarelaget. Detta var Axels sista jobb innan pensioneringen. Han hanterade verkligen sin spade med den äran. Snyggt grävde han kvadratmeter stora rutor, spadstick för spadstick. Problemet var bara att han inte hade kläm på varför han skulle gräva för hand när det fanns grävmaskiner. Allt grävdes följaktligen sönder. Grävningsledaren var förtvivlad. En morgon stod jag på schaktkanten när Axel plötsligt av misstag kastade upp en skopa kulturjord, vilket hamnade på mina fötter. Axel klättrade upp och skulle be om ursäkt men jag bad honom istället ta upp föremålet som följt med jorden upp.

”Vad är det här?”, frågade han när han stod med den medeltida prylen i handen.

”Det där är ett läderhölje till en kniv. Kniven sitter kvar inne i den jordiga klumpen.”

”Tro det!” Axel synade nyfiket föremålet närmare. ”Men träskaftet är ju sönder.”

”I mer än sexhundra år har den här kniven legat

och väntat på att bli återfunnen. Ödet har nämligen bestämt att det är du som ska hitta den. Och det första du gör är att ha sönder den med spaden. Skaftet ligger kvar därnere någonstans.”

Det var nu dags för frukost. Som den gamle, hederlige byggnadsarbetare Axel var höll han alltid hårt på rasterna. Men denna gång kom han inte in. Först när det gått kanske en kvart slogs dörren upp och Axel steg in med ett triumferande leende:

”Jag hittade det!”

Plötsligt hade denne man förstått att historia inte bara var något man kunde läsa om i gamla dammiga skrifter. Historien är ju överallt. Du själv är detektiven; arbetsfältet är ofantligt stort. Efter denna upptäckt var Axel, efter att ha gått i pension, en kär och ofta uppdykande gäst på våra utgrävningar i city.

Vid alla arkeologiska utgrävningar är det ju rätt så logiskt att de äldsta jordlagren i ett s.k. ”kulturlager” oftast finns längst ner. Så var fallet även här, på tomten i skuggan av S:t Petri kyrka. Det var också djupt nere under marknivån som vi en dag stötte på ”spannen”. På 1200-talet hade man grävt en bred och djup dräneringsränna från den då nyanlagda gatan inåt kvarteret. Rännan har troligtvis också varit en tomtgräns. I rännan hade någon okänd Malmöbo placerat en halvfylld kalkbruksbalja. Träet i baljan var mycket välbevarat.

Brukbaljan var av en smart konstruktion. Man hade helt enkelt tagit en sillatunna, sågat av den på mitten och på så sätt fått två spannar. Några smidda järnhandtag och så var tvenne baljor färdiga. En av dessa hade av lyckliga omständigheter bevarats till eftervärlden. Nu var det vår uppgift att se till att denna balja även skulle bevaras för framtiden. Det var inte lätt. De vidjor som en gång så kraftigt hade hållit ihop trätunnan var nu minst sagt skröpliga. Utan att tömma baljan tryckte vi in en lång träskiva under den. Malmös äldsta, fysiska belägg för murning med kalkbruk vinschades försiktigt upp till Själbodgatan.

Ove, museets vaktmästare, stod beredd med sin stora flakmoped. Träskivan var så lång att den vilade på de uppskjutande flakkanterna och stack ut på sidorna. Hela tunnan hamnade på detta sätt på

ett fjädrande underlag. Som tur var ändrade vi inte denna konstruktion. Mopeden puttrade iväg mot museet och jag följde nervöst efter i bil. Det fanns skäl för min nervositet!

Ove var en av dessa många underbara människor på Malmö museum. Han hade bara en liten skönhetsfläck – alla monterglas han tog i sprack i hörnen. När därför montrarna i utställningarna skulle monteras var han alltid ”portad”. Han fick faktiskt inte ens titta på uppmonteringen. En gång bar det sig nämligen inte bättre än att han spräckte ett glas bara genom att titta på det. ”Det är ju inte klokt vilka magiska krafter jag har”, berättade han för alla som ville höra på.

Och nu vilade Malmös historiska stolthet, det äldsta belägget för murbruk i Malmös city, på Oves trehjulsmoppe. Allt borde kunna gå bra, det fanns ju inga monterglas i närheten. Mopeden med bruksbaljan från 1200-talet svängde från Bruksgatan – den heter faktiskt så – ut på Norra Vallgatan. Det var då det hände. En av Malmö stads bussar kommer farande – och kör på Oves ekipage! Mopeden med förare och last flög med väldig fart rakt in på en tom parkeringsficka och upp på trottoaren. Jag var själv ögonvittne till det osannolika.

”Såg du det! Såg du det!” skrek mopedföraren när jag nådde fram. ”Det var inte mitt fel!”

Nej Ove! Det var inte ditt fel. Och allt slutade lyckligt. Transportören var oskadd och tack vare den fjädrande skivan hade baljan också på ett fullständigt osannolikt sätt klarat kollisionen. Ni kan se den i dag i medeltidssalen på Malmö museum. Men där hittar ni inte den sanna berättelsen ovan.

På besök i Dringenbergska museet

Det finns ett väldigt okänt museum mitt inne i Malmö city. Du finner det vid den gatukorsning som haft störst betydelse genom merparten av Malmös långa historia, dvs. Adelgatan/Västergatan – Frans Suellsgatan. Här ligger en tvåvåningsgård med läckra gula fasader ut mot gatan. Man skulle kunna tro att gården bestod av ett enda sammanhängande hus. Så är emellertid inte fallet. Inte mindre än

Vid utgrävningen invid Själbodgatan strax söder om S:t Petri kyrka hittades denna ryttare i stengods från 1200-talet, den äldsta kända leksaken i staden Malmö.

I det Dringenbergska museet hittar du bl.a. denna stenpelare vars över- och nederdel faktiskt är de äldsta bevarade byggnadsdelarna i Malmö stad.

Bilden på nästa sida visar den lilla medeltidskällaren ut mot Norra Vallgatan.

sex hus är här sammanbyggda, de flesta med anor tillbaka till medeltiden. Museet finns nere i gårdens källare men det är tyvärr inte öppet för vem som helst … när som helst.

I början av 1960-talet ägdes den stora gården, som går under namnet Dringenbergska gården, av Försäkringsaktiebolaget Skåne. Man behövde större lokaler och planer fanns att riva för att bygga nytt. Avdelningschefen Walther Edenheim ville emellertid annat. I stället för en ful nybyggnad renoverades gården efter den tidens sätt. Yttermurarna behölls medan mycket av inkråmet försvann. Tack Walther för din insats, gården har fortfarande kvar sin medeltida charm! Det kunde ha varit ett betongpalats typ Klarakvarteren i Stockholm om inte du fått din vilja igenom. Jag hade glädjen att möta Walther och hans fru när de på 1970-talet bodde på Wovragården ute i S:a Sallerup. Även denna gård är i dag bevarad, delvis p.g.a. familjen Edenheims envishet. Här finns i dag också ett museum.

År 1951 kunde Malmöforskaren Einar Bager notera en ytterst märklig sak. Han höll på med undersökningar i Rosenvingeska huset från 1500-talet lite längre nedåt Västergatan. En forskarkollega dök upp och blev rundvisad husets märkligheter. Efter detta drog Einar sin vän med till det Gleerupska huset på andra sidan det Dringenbergska. ”Närmast på skämt”, skriver Einar, ”föreslog jag, att vi skulle utsträcka vår forskningsfärd dit, för att min vän skulle få se, hur det gick till att upptäcka gamla Malmö”. Nog skulle de göra en upptäckt alltid. Detta var innan restaureringen och de gamla husen i gården andades 1800-tal i sin dåtida skepnad. Einar Bager skriver:

”Vi hade tur att genast träffa på en tjänstvillig gårdsvaktmästare, som på vår förfrågan berättade, att det verkligen i en av källarna skulle finnas några underliga, huggna stenar. Källaren innehades av

köpmannen C. Boisen och denne gav oss beredvilligt tillåtelse att stilla vår nyfikenhet. Den är belägen på hörnet av Väster- och Frans Suellsgatorna och företer vid första ögonkast föga märkligt samt bär spår av hårdhänt ombyggnad. Dess tak uppbäres av tre trä- och en järnpelare och som socklar till de förra tjänstgjorde de omtalade huggna stenarna. Och nu ville vi knappast tro våra egna ögons vittnesbörd. Vad vi hade framför oss, var ingenting mindre än de äldsta byggnadsminnena från Malmö."

Tre stycken romanska s.k. kapitäl, dvs. vackert huggna stendelar som en gång suttit som övre delar på pelare och burit upp valv, hade på ett märkligt sätt bevarats i källaren. Dessutom fanns det en rund s.k. bas, dvs. den sten som en av pelarna en gång stått på. Ornamentiken avslöjar att detta var rester efter en stenbyggnad från 1200-talet. Vilket historieklipp hade inte de två vännerna gjort!

Under utgrävningen av källargolvet på 1960-talet fann man ytterligare en pelarbas dold under golvet. Det visade sig då att den medeltida källaren tidigare haft kryssvalv i tegel vilka burits upp av tre stenpelare som stått på en rad mitt i källarrummet. Valven hade rivits någon gång efter året 1828 men man hade däremot tagit tillvara de gamla vackra byggnadsdelarna av sten. Dessa kan emellertid inte ursprungligen ha varit tillverkade för den Dringenbergska källaren. Varifrån kommer de?

Två legendariska Malmöhistoriker prövar året 1934 på arkeologens hårda grävarbete. Man sökte efter ett medeltida munkkapell.

Även om gården inte preciseras till namn har jag kunnat koppla den till två brev, ett från året 1434 och ett brev författat fem år senare. I det sista kallas hörnhuset för ”sancti Pethers kirke steenhwus”. Plötsligt föll pusselbitarna på plats. Med en mycket stor sannolikhet härstammar stenarna från den första kyrkan i staden Malmö nere vid kusten. Denna kyrka omtalas redan år 1269 och har legat på platsen för nuvarande S:t Petri kyrka. När så S:t Petri byggdes under 1300-talet har man från den rivna föregångaren kunnat ta till vara mera påkostade byggnadsdelar. Här, i kyrkans nya tegelhus vid den lange Adelgade, har dessa kommit väl till pass. Hörnhuset i Dringenbergska gården är alltså från troligtvis första hälften av 1300-talet.

Malmö museums modellbyggerska har gjort en otroligt spännande modell av alla medeltida murar i hela Dringenbergska gården. Den står i dag nere i den gamla källaren. Här kan man se hur hörnhuset under medeltiden successivt byggts till med nya hus. Varje tegelsten och kritsten finns på modellen, ett mästerverk signerat Inga Brita Nordin.

Skelett under trottoaren

För den som är insatt i Malmös historia är bilden här bredvid en raritet. Den stående mannen är den blivande Malmöforskaren Einar Bager, den sittande den blivande stadsarkivarien Leif Ljungberg. Det är en förmiddag i maj 1934. Konstnären Einar och historikern Leif har mötts för att tillsammans gräva fram Malmös historia. Man lyckades!

Platsen var Gråbrödersgatan på Gamla Väster, mellan Västergatan och Norra Vallgatan. Under flera utgrävningar på den öde tomten, fram till dess man byggde det nuvarande huset år 1938, kunde intressanta rester efter ett medeltida kapell grävas fram. Nu blev det dock inte så mycket av med att redovisa resultaten. Alla fotografier, ritningar och anteckningar fördes visserligen till Malmö museum.

Flera av skeletten från dominikanerkyrkogården ligger och ”skrattar”, dvs. de har legat i träkista. Kroppen har förmultnat snabbare än träkistan varvid underkäken har trillat ner.

Det var här jag började återfinna dem drygt trettio år senare. Återfinna är ett sant ord. Allt material var skingrat och låg på de mest oförutsägbara platser. Ta bara alla fotografierna. Dessa hittades, inte i museets akvarium men väl i en skrubb direkt bredvid! I samma takt som utgrävarnas dokumentationer kunde pusslas samman; ja i samma takt växte bilden fram av ett medeltida kapell med kyrkogård i Malmö city.

Det var år 1296 som kungen gett de fattiga predikarebröderna i Lund tillåtelse att vandra till Malmö, Skanör och Falsterbo för att tigga. Predikarbröderna, eller svartbröderna som de kallades efter sin klädsel, levde ett fattigt liv. De kallades också barfotabröder eftersom de ofta saknade skor på fötterna. År 1333 omtalas samma munkars kapell i Malmö – alltså har man mellan dessa två årtal byggt kapellet vid Gråbrödersgatan. Själva kapellet har legat ut mot Västergatan och upp mot detta fanns ett två våningar högt tegeltorn. Norr om kapellet låg så den lilla kyrkogården.

Efter reformationen på 1530-talet revs kapellet men tornet fick stå kvar. I dess källare inspärrades häxor på 1600-talet i väntan på färden ut till Kir-

Denna modell, gjord av Cecila Johansson på Malmö museum, visar strandmuren ute i nuvarande Norra Vallgatan samt det där bakom befintliga dominikanerkapellet. Porttornet är den s.k. Blommeporten.

Bilden på andra sidan visar en del av den Thörnschärska korsvirkesgården vid Södergatan innan den tragiska rivningen på 1970-talet.

sebergsbacken där de brändes levande. Kapellets kyrkogård var vid denna tid inte någon vacker syn. År 1673 bestämdes därför att det här skulle sättas upp en påle med en text som förbjöd borgarna att på platsen avstjälpa ”orenlighet”. Men vad hjälpte detta. Inför den svenske kungen Karl XI:s första besök i Malmö år 1673 fick man därför brått med att inplanka ”dynghögen vid Gråbröderstornet”. Kungen skulle ju rida förbi på Västergatan och synen var uppenbart inte passande för konungaögon.

Året 1975 arbetade Gatukontoret med att lägga om trottoarplattorna på Gråbrödersgatan. Förvåningen blev stor när man lyfte på dessa och nästan direkt under guslagret fann en stor mängd av människoskelett. Vi arkeologer ryckte ut och kunde rädda benresterna efter några medeltida svartbrödersmunkar. Förr var gatan smalare och därför hade nu delar av kyrkogården hamnat ute på gatumark. Då man dessutom på 1800-talet hade sänkt gatunivån riktigt ordentligt hade skeletten så att säga kommit högre upp. Det var i sanning fullständigt overkligt att finna döingar nästan direkt under betongplattornas sättsand. Mången förbipasserande undrade faktiskt om det var några mördade gatuarbetare som vi hittat.

När jag en gång fann fotografiet och visade upp det för Einar Bager skrattade han gott. Leif Ljungberg på bilden hade inför utgrävningen anammat en nyhet i det dåtida klädemodet – livremmen. Byxhängslor, som de Einar bär var på den tiden annars det gängse sättet att hålla sakerna på plats. Malmöpremiären blev emellertid närmast ett fiasko. ”Du förstår Sven, Leifs kroppsform var liksom avsmalnande nertill och bäst vi stod där och grävde inför publik åkte byxorna ner av sig själv. Väldigt pinsamt på 1930-talet!”

När skopesten slog till

Jag fick en gång ett par handsydda skor av vår skomakare i Fotevikens Vikingareservat. Efter att ha tjänat som museichef i Malmö i sjutton år valde jag att hjälpa min gode vän Björn M. Jakobsen att bygga en helt ny kulturinstitution söder om Malmö, Fotevikens Museum. Museets s.k. Vikingareservat är en underbar arbetsplats där man dagligen kommer i kontakt och kan prata med ”vanliga” besökare. Som lagman i vikingariket gäller det emellertid att ha kläder och skor värdigt den upphöjda rangen. När jag nu stod och kände på det mjuka skinnet till mina nya vikingaskor dök plötsligt episoden om pesten i Malmö upp i bakhuvudet. Det kan vara på sin plats att berätta den här.

För trettio år sedan var det inte alltid så roligt att vara arkeolog, speciellt inte om man arbetade i Malmö city. Redan på den tiden fanns det en fornminneslag som inte tillät schaktningar i kvarteren innan arkeologerna fått en chans att göra sina små undersökningar. Men ingen utom arkeologerna brydde sig. En av eldsjälarna på den tiden var Inger Jensen. Jag mötte henne första gången sommaren 1970 vid grävningarna till Caroli city.

Två enormt stora grävmaskiner arbetade frenetiskt med att gräva ut ett av kvarteren ut mot Östergatan. Hålet var tre meter djupt. Schaktmassorna bestod av Malmös unika historia; avfallslager som samlats alltsedan 1200-talet. Här fanns husrester och tiotusentals föremål. I stället för att dokumentera och ta till vara, krossades och kastades dessa på lastbilsflak och kördes till Sjölundatippen. Det var en bedrövlig tid. Men mitt i eländet fanns arkeologen Inger. Varje gång grävskopan svängde undan för att släppa sin nya last, dök hon nerför schaktkanten, rev åt sig några av de historiska föremålen och hann upp innan skopan åter tog sig en bit av den dyrbara Malmöhistorien.

Först när grävskoporna var klara fick vi arkeologer tömma innehållet i de brunnar som var kvar, dvs. de rester som gick djupare än schakthålet. De avtecknade sig som svarta, fyrkantiga fläckar i den sandiga schaktbottnen. Träet i brunnssidorna var för det mesta välbevarat så det var enkelt att gräva ut dyngan i de forna vattenbrunnarna. Här låg ofta fina föremål, här doftade det sur historia och här fanns den riktiga sega och smetiga sörjan. På den tiden fick vi arkeologer inte ha några omklädningsrum på arbetsplatserna, jobbet var ju bara en ”hobbyverksamhet”. Det hände att man inte luktade särskilt gott efter en hel arbetsdag i dyngan. Cykeln gällde därför som det främsta fortskaffningsmedlet. Att anlita Malmö bussar kunde ha varit en alltför svår historisk luktchock för passagerarna

År 1976 grävdes det på den Thörnschärska gården invid Södergatan. Man skulle bygga nytt. Den otroligt vackra, fyrlängade gård som låg här var bara ”mög” enligt rådande politikers och kavajtjänstemäns uppfattning. Under det s.k. ”Europeiska byggnadsvårdsåret” som hölls 1975 hade jag skrivit en längre, besk artikel i Malmö fornminnesförening om det då pågående rivningsraseriet i Malmö. Nu var det min uppgift att ta ansvar för dokumentationen och utgrävningen av denna dödsdömda, underbar historieskatt mitt inne i det allra heligaste av Malmö. Det skar i hjärtat att uppleva denna kulturfientlighet – ja, jag skulle vilja säga att mitt hjärta under denna tid var svårt sargat.

Gården var som en stor skånsk bondgård med präktiga längor runt omkring en stor gårdsplan. Mot gatan stod en tvåvåningsbyggnad från tidigt 1800-tal. En port genom huset ledde in till idyllen. Här inne fanns fortfarande kullerstensbeläggningen från 1700-talet kvar. I söder stod en imponerande tvåvånings korsvirkesbyggnad från 1600-talet, i väster en liknande byggnad från 1700-talet och i norr en envånings stallbyggnad, även denna från 1700-talet. Om yttermiljön var fantastisk var detta inget mot det som mötte dig när du steg in i t.ex. stallet. Här inne fanns spiltorna kvar, mathoarna för hästarna i trä var nedslitna av en gång tuggade hästmular och kullerstensgolvet hade kvar sina rännor för hästurin och gödsel.

Kampen om gården blev hård. Riksantikvarieämbetet i Stockholm skrev i ett brev att gården inte var värd att bevara – de bevärdigade sig inte ens om att komma ner till Skåne för att se med egna ögon. På ett möte mellan Malmö stads tjänstemän och landsantikvarie Ewald Gustafsson fick jag som enda gång se denne skicklige och vänlige man förbannad, ursäkta uttrycket. Staden Malmö, påstod byggnadsnämndens ansvariga tjänstemän, hade allt för lite pengar och de mynt man var i besittning av skulle inte gå till några ”historienissar”.

”Det är synd och skam, att kulturen i Malmö står och faller med hur mycket AMS-medel (arbetslöshetspengar) man får”, röt Ewald till svar.

Alltsammans revs, även den äldsta byggnaden från 1600-talet. Byggnadsnämnden godkände inte att huset renoverades. Det gamla virket var snett vilket inte var tillåtet enligt de moderna byggnormerna och dessutom var träet inte kvalitetsstämplat! Man beslöt sig därför att återuppbygga skalet i nytt virke och sätta på de gamla utskurna trädetaljerna. Genom ett antal tidningsartiklar gick jag själv till storms mot denna maktdemonstration av byggnadsnämndens tjänstemän. Man kontrade med de mest otroligt formulerade argument. ”Sjöfartsverket hade aldrig tillåtit 1600-talets Vasa att segla i dag, varför skulle vi då tillåta ett 1600-tals hus mitt i Malmö” var ett av de mera häpnadsväckande argumenten. Huset revs alltså och återuppbyggdes som en teaterkuliss för större kostnad än det skulle ha varit att bevara originalet!

Under utgrävningen av tomten påträffades mitt på gårdsplanen en stor brunn fylld med en väldig mängd tillskurna läderbitar från gamla skor. Brunnen var från 1300-talet. Tack vare de smetiga jordlagren hade lädret bevarats – inget syre hade kommit åt att fördärva föremålen. I stora plastpåsar togs de medeltida skofragmenten in till museets konservering. Här satte ivriga konservatorer igång med att försiktigt skölja och tvätta av skinnen. Det var då det ”räliga” hände!

Händerna på konservatorerna började se direkt äckliga ut. Svullnader, blåsor och jag vet inte vad. Åren 1349-1350 hade pesten slagit till i Norden och i Malmö. Människor fick bölder och dog som flugor. Var det detta elände som överlevt i 1300-talssörjan från Södergatan? Ju mer vi skämtade om det, ju mer spred sig oron. Skulle museet tvingas stänga p.g.a. pest! Till slut sändes några prover till stadens sjukhus, alla med etiketten ”Digerdöden?”. Efter några dagar kom ett lugnande besked. Boven i dramat var troligtvis bara en extrem hög halt av garvsyra i skinnen.

Vill ni se mina nya skor är ni alltid välkomna ner till Vikingareservatet. Jag kan lova att de är garanterat fria från pest.

En del av dessa medeltida skor kommer från brunnen inne på den forna Thörnschiärska gården vid Södergatan. Skorna finns i dag i Medeltidssalen på Malmö museum.

Södergatan i Malmö

Södergatan finns på något sätt i alla Malmöhjärtan. Detta var 1930- och 1940-talens naturliga träffpunkt när ungdomar gick gatan upp och ner, ett av dåtidens uppskattade kvällsnöjen. 1950- och 1960-talens raggarstråk med blänkande amerikanare som i sakta mak gled fram till uppskruvad rock´n roll musik. Och alla dessa affärer som trängdes utmed gatan. Wessels pampiga hus mot Gustav Adolfs torg, varuhuset som hade ett elektriskt tåg som gick runt hela källarplanet uppe i takhöjd och affären som till jultid hade rörliga gubbar i skyltfönstren. En hel orkester av dessa mekaniska vidunder är bevarad på Malmö museum. En gång, till ”Jul på slottet” på 1980-talet, monterade vi upp den i museientrén. Det rök och pös i de gamla propparna men nog fungerade det hela. Många äldre besökare hade den julen lite nostalgitårar i ögonen.

Varuhuset EPA ska inte förglömmas. Här fick man en introduktion till den internationella världen. Jag menar rulltrappan, Malmös första. Smal och hackig gick den från bottenvåningen till andra våningen. Sedan var det till att rusa genom lokalen för att ta den vanliga trappan ner för att få ytterligare en tur. Och konditoriet tvärs över gatan som låg granne med den Thörnschärska gården. Det enda i Malmö som serverade runda biskvier i mastodontformat, toppade med kräm och chokladöverdrag. Hit tog jag hösten 1971 en ung kvinna. Hon föll som planerat pladask för det kletiga bakverket. Vi är fortfarande gifta.

Södergatan en tidig morgon på 1880-talet. I hörnet till Baltzarsgatan sticker det Lembeska korsvirkeshuset ut i gatan. Huset var från mitten av 1500-talet. Rester efter husets utsnidade detaljer finns i dag på Kulturen i Lund.

Tiden går fort. För 25 år sedan bad jag min vän Torkel Möllerström att han skulle göra en rekonstruktionsbild av Södergatan på 1300-talet. Vi satt länge och pratade om detaljerna i den blivande bilden. Dessa skulle ju svara mot de historiska fakta vi då kände. Resultatet blev bilden på nästa sida. Den kan jämföras med fotografiet på det här uppslaget. Det medeltida kapellet ersattes redan på 1550-talet av det vackra korsvirkeshuset. Än i dag är Södergatans södra del smalare än den norra. Detta är fortfarande det synliga spåret efter den äldsta stadsgränsen söderut. Gatan uppstod under 1300-talet som en viktig förbindelseväg mellan staden och bondbyarna inåt landet. Malmö var vid den tiden till ytan en mycket liten stad. Den södra stadsgränsen sträckte sig utmed nuvarande Skomakaregatan – Baltzarsgatan. Stadsgränsen markerades med ett simpelt dike. Mitt i Södergatan stod, vid nuvarande korsningen, troligtvis porttornet Söderport. Söder om porten ringlade sig den södra delen av nuvarande Södergatan som en landsväg över kärr och sankmarker. Dagens Gustav Adolfs torg var t.ex. vid den tiden säkert en tämligen sumpig och vattensjuk plats.

På bilden reser sig S:t Jörgenkapellets gotiska tegelbyggnad strax utanför Söderport. Till kapellet hörde en del bostadslängor och en stor kyrkogård. Hela anläggningen kringgärdades av ett träplank eller av en tegelmur. Innanför avstängningen bodde de ”levande döda”. Det var hit som de stackare fördes vilka drabbats av spetälska, här levde de i svårt armod och här dog de. Så sent som året 1487 stadgades det att den som drabbats av spetälska i Malmö ”nödgas ut att fara till S:t Jörgen”. P.g.a. den stora smittorisken lade man alltid spetälskehospitalen strax utanför städerna. Hospitalstomten är numera utgrävd och arkeologerna har funnit mängder med skelett. Dock inte så många med spår efter

Södergatan på 1300-talet, med utblick mot den nutida korsningen Baltzarsgatan - Skomakaregatan. Etsning av Torkel Möllerström.

spetälska! Uppenbart användes sjukhuset också av de fattiga i dåtidens Malmö.

Den ursprungliga gatan norr om porttornet gjordes redan från början mycket bred, ja ännu efter nästan 700 år är Södergatans norra del faktiskt fortfarande en av innerstadens bredaste gator. Den väl tilltagna bredden förklaras av att gatan tjänade som torgplats. På bilden ser du livet på den medeltida torggatan. En mängd jordbruksprodukter utbjuds här till hugade spekulanter. Det var hit som bönderna varje morgon fylkade sig för att vid enkla stånd och ur skrangliga kärror söka locka borgarna till köpenskap. Vid stadsporten var man tvungen att betala stadstull. Försäljningen fick endast ske innanför speciella gränser, vilka markerades av s.k. ”torgskallar” (uppresta stenar). En av dessa ”skallar” stod just vid korsningen Södergatan - Baltzarsgatan.

Gatan saknar kullerstensbeläggning och avfallet rinner i de öppna diken som finns utmed husen. I avfallet bökar svinen med skånskt välbehag och här, på gatans ”skuggsida”, sträcker också två spetälska ut sina tiggarskålar. De fastsatta klockorna på tiggarstavarna varnar de friska för detta i särklass utstötta samhällspatrask. I gatans mitt stegar en man fram, iklädd s.k. snabelskor. Detta märkliga, långsmala skomode hade sin glanstid just under medeltiden. Rester efter en sådan snabelsko återfanns vid en utgrävning invid just Södergatan.

Bebyggelsen på ömse sidor om gatan utgörs i huvudsak av enkla envåningsbyggnader i korsvirke.

I bildens högra sida reser sig dock ett präktigt tvåvånings gavelhus. Det var rester efter denna byggnad från 1300-talet med angränsande gränd som vi arkeologer fann år 1977. I det bevarade skriftliga källmaterialet omtalas emellertid byggnaden först året 1462, då som ett mycket stor byggnad, ”murad mellan stolpar”.

Över Söderport svingar sig en kråkflock fram genom luften. Tecknarens fantasi finner även här förankring i verkligheten. Strax öster om S:t Jörgens kapell utbredde sig nämligen under medeltiden en större vattensamling som långt fram på 1500-talet kallades för ”Krageviken”, dvs. kråkviken.

Dykare i vattnet!

En fruktansvärd storm från sydväst pressar väldiga vindmassor in mot den kala Skanörskusten. På ett stort skepp kämpar en besättning förtvivlat för att frälsa både sig själva och sitt stolta fartyg. Den sandiga kusten närmar sig snabbt. Det stora seglet är uppe; man försöker desperat hålla sig fri från Skanörsudden för att längre norrut komma in i den skyddande Höllviken. Med ett väldigt dån grundstöter emellertid skeppet, styrbordssidan pressas ner av seglet, den väldiga masten klarar inte trycket utan knäcker sin infästning vid kölen. I mastens fall rivs också babordssidan upp och skeppet är förlorat. Kanoner, kanonkulor av sten, utrustning och människor faller i vattnet. Det stolta skeppet hamnar som vrak på sandbottnen.

På detta dramatiska sätt har marinarkeologerna vid Fotevikens Museum kunnat rekonstruera detta skepps sista stunder ovanför vattenytan. Sommaren 1992 arbetade museet norr om Skanörs hamn med att undersöka ett påträffat vrak från år 1540, fullastat med tegel. Under en paus i arbetet gjorde dykarna en kontroll av ett större vattenområde runt vraket. Plötsligt låg hon bara där, ett långt vrak av väldiga eketrän! Vattenströmmarna hade tillfälligt blottat vraket och just då fanns dykarna på plats. De följande åren undersöktes fyndet. Detta var Fotevikens Museums verkliga elddop när det gällde större marinarkeologiska uppdrag. Ett enormt uppbåd av dykare både inom och utom organisationen slöt upp. Internationellt väckte fyndet intresse, det talades ofta engelska vid dykningarna. ”Uppdraget” i TV4

Dykbild från den förlista koggen utanför Skanör. I dag har vraket, som skydd mot dykare och vattenströmmar, åter täckts av sand.

med Kristin Kaspersson ställde upp och hjälpte till med att bygga den väldiga flotte med hus, observationsplattform m.m. som skulle förankras invid förlisningsplatsen.

Vraket är en så kallad ”kogg”. När tyskarna på 1100-talet grundade det mäktiga Hansaförbundet behövdes stora transportfartyg. Koggarna blev snart den främsta symbolen för handeln på Östersjön. Ofta var dessa skepp mellan 15-20 meter långa och relativt klumpiga att segla. Endast ett stort s.k. råsegel drev fram koggen. En nästan helt bevarad kogg från 1380-talet har påträffats i Bremens hamn. Den kopia som gjorts av detta skepp visar på relativt medelmåttiga seglingsegenskaper.

Skanörskoggen är byggd år 1390 i norra Polen; det har man kunna bestämma genom s.k. ”årsringsdatering”. Skeppet är alltså nästan samtidigt med Bremenkoggen. Men vilken skillnad i både form och storlek! Skanörskoggen är smäckert utformad under vattenlinjen vilket gör henne till en bra seglare. Hon är dessutom med sina 29 meter världens största kända kogg, helt byggd i ek. Lastrummet har kunnat ta emot upp till 120 ton. De många kanonkulorna av sten, som vid grundstötningen funnits på däck och fallit av skeppet, visar att koggen haft åtminstone tre kanoner med olika kaliber ombord. Detta är alltså också ett av världens äldsta kända skepp som fört kanoner.

På en snabbgående gummibåt närmade jag mig i juni 1995 för första gången vrakplatsen. Plötsligt hördes ett gällt varningsrop:

”Dykare i vattnet!”

En högtidsdag för Malmö som historisk stad. En kopia av världens största påträffade kogg sjösätts. I dopet får den namnet ”Tvekamp af Elbogen”. Fotevikens Museum har varit ansvarigt för detta stora medeltidsprojekt.

Två marinarkeologer från Fotevikens Museum var på väg ner till sina arbetspass; vi fick därför allt vackert ligga stilla och vänta tills dykledaren gav klartecken att angöra dykstationen. När vi en timme senare gjorde fridyk ner till vraket mötte oss en fantastisk syn. Sex marinarkeologer höll på med inmätningar. Som ett urtidsskelett stack de stora ekspanten och bordläggningen upp ur sanden. För att täta mellan plankorna hade de medeltida båtbyggarna använt sig av vitmossa. Uppe på flotten fick jag känna och lukta på upptagen vitmossa som hade samma välbevarade konsistens som när den plockades i Polen år 1390. Det hela var fullständigt overkligt.

Var finns vraket i dag? På samma plats där det legat i sexhundra år. Enda skillnaden är att det idag inte längre är tillgängligt. Sand är ett bra material om man vill dölja och effektivt skydda vrak från plundrare och naturkrafter. Genom Malmö stads intresse för fyndet skapades emellertid ett fullständigt unikt historieprojekt. I ett samarbete med Fotevikens Museum har i Malmö hamn byggts upp en exakt kopia av detta en gång stolta skepp. Malmöborna har fått ett historiskt riktmärke av dignitet, något att vara stolta över. Och nog minner koggen om Malmös tillkomst!

Fladdrande medeltidssegel på Malmös redd

Det äldsta omnämnandet av Malmö nere vid kusten sker i den norske kungen Håkon Håkonsons saga under slutet av 1250-talet:

”Medens Håkon Håkonson låg vid Köbmannehavn, lät han ta en kogge vid Malmhaugar, som herr Jon, broder till ärkebiskopen Jacob, ägde. Där var om bord män, som hade varit i (våldsmannen) Jarmirs följe. Kong Håkon lät danerna själv fälla deras dom, om detta var rånsmän eller köpmän. De sade straks, att det var de värsta rånsmän; några blev då halshuggna, och andra straffade på annat vis”. Andra källor tillägger att ”kung Håkon behöll koggen och använde den sedan till hästkogg”.

Malmös gryningshistoria är således intimt förknippat med en händelse där en kogg spelat huvudrollen. Skepp skulle snart bli grunden för

Malmökoggen är helt byggd i ek liksom den historiska förlagan. Vid sjösättningen användes dock modern lyftutrustning.

stadens utveckling. De allra äldsta statistiska uppgifterna om skeppsfarten på Malmö har vi från året 1398 då det till staden ankom inte mindre än 481 skepp enbart från Lübeck för fiskhandel, merparten under hösten. Lübeck sände detta år 248 skepp till sillahandeln i Skanör, 204 skepp till andra städer i Danmark men endast 61 skepp till hela det dåtida Sverige och futtiga 23 skepp till Norge. Tala om en storhetstid för Malmö. Därtill ska du lägga alla andra tyska städer som sände skepp till Malmö - Wis-mar, Stralsund, Rostock, Stettin m.fl. – Herregud, vilken trängsel!

Malmö hade ingen naturlig hamn så man byggde upp ett antal stora stenrösen några hundra meter ut från strandbryggan. Här kunde koggarna ankra utan att riskera att driva in mot land. Speciellt viktig var detta givetvis under hårt väder. På pråmar har varor förts mellan stranden och skeppen. Tyvärr saknar vi bevarade uppgifter om pråmmännens arbete i Malmö under medeltiden. Först på 1500-talet träder dessa fram inför våra nyfikna blickar. Då omtalas såväl färjemän som pråmmän och myndrickar. Vad skillnaden på de två sistnämnda egentligen har varit framgår inte. På 1500-talet hade grupperna slutit ett avtal om hur man sinsemellan skulle befatta sig med varor från bestämda orter. Pråmmännen lastade t.ex. alla skepp som gick norrut i Öresund samt de som kom österifrån och som hade rundat Falsterbo rev. Färjemännen hade sin främsta syssla med att ta personer till Köpenhamn eller Dragör, antingen roendes eller seglandes.

De flesta av de medeltida skepp som angjort Malmö har varit av hanterlig storlek. I slutet av 1300-talet omtalas två olika typer av skepp: ”naves” och ”schutae”, där den förra var däckad och därför kunde tåla hög sjö bättre. Som en motvikt till den stora koggen från Skanör har därför nu ytterligare en kogg rekonstruerats i Malmö. Denna är endast nitton meter lång och ser, trots sin betydande längd, endast ut som en roddbåt bredvid storebror. Förlagan till detta skepp kommer från Holland, ett land som Malmö bör ha haft goda kontakter med under slutet av medeltiden.

För länge sedan fann man vid en ledningsgrävning i Almere intill Amsterdam rester efter ett gammalt skepp. Arkeologer satte igång att gräva fram vraket och de förvånades genast över hur välbevarat trävirket var. Vraket visade sig vara en liten kogg. Jämfört med andra koggfynd är Almerekoggen relativt smal. Detta beror troligtvis på att man i Holland redan på 1400-talet började bygga en mängd kanaler och slussar. Genom att göra skeppen smalare kunde man gå upp i kanalsystemen utan att behöva göra omlastningar. Dateringen av Almerekoggen pekar på en tid runt mitten av 1400-talet. Arkeologerna fann bl.a. tre silvermynt, varav det yngsta är präglat år 1420, vilket alltså är den bortre tidsgränsen. Exakt vid vilken tidpunkt som skeppet sjunkit är däremot omöjligt att säga något om. Det bevarade skeppsvirket har dock blivit reparerat flera gånger under skeppets livstid.

Det kändes viktigt att få med en holländsk kogg i Malmö koggflotta. Genom detta skepp kan man nämligen berätta om ”umlandsfararna”, dvs. de skepp som gick runt om Jyllands norra kust Skagen för att ansluta till sillmarknaderna i Öresund. Det var ju inte bara den tyska Hansans handelsskepp som kom till Malmö. Man kan lätt förledas att tro detta, speciellt om man bara läser den svenska historien. Så var det kanske uppe i Stockholm och andra vid denna tid små oansenliga städer norrut men redan under 1300-talet hade vår stad Malmö kontakter långt utanför Östersjöns tämligen begränsade handelssfär.

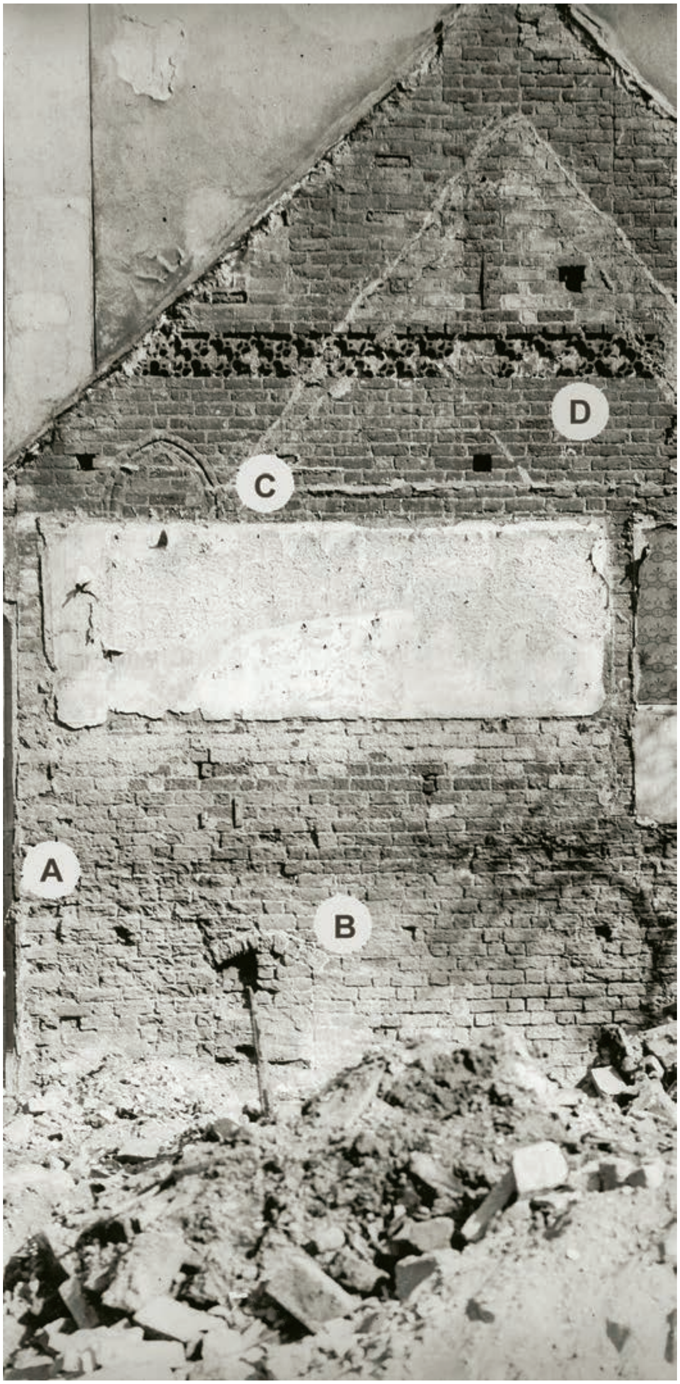
Under ett våldsamt regnväder lämnar för första gången den stora koggen Malmö hamn för slipersarbeten i Simrishamn. I framtiden kommer den att vara huvudattraktion i det nya medeltidscentrat i Malmö.

Detta stämmer helt med de visdomsord en välkänd arkitekt, Iwo Waldhör, en gång sa till mig:

”Sven, dom säger att Malmö är den stad i det nutida Sverige som ligger närmast kontinenten. Det är fel. Vi har alltid varit en del av kontinenten.”

Umlandsfarare är i Danmark kända redan från mitten av 1200-talet men det var under 1400-talet som de ökade i antal på Malmös redd. Vid denna tid försökte de danska kungarna med alla medel att minska tyskarnas dominerande ställning på fiskemarknaderna. I denna kamp blev just umlandsfararna ett viktigt vapen. Nu ökades kontakterna med inte minst Holland, något som skulle sätta sin prägel på mycket i Malmö. Och det var minsann inte bara fisk som det gällde. Arkitekturen blev inspirerad av dessa långväga kontakter. Jörgen Kocks hus, ett av de praktfullaste borgarhusen i Norden, uppfördes t.ex. i början av 1500-talet efter förebilder från Holland.

Med de två koggarna, vars original är byggda i Polen respektive Holland, kan Malmö numera stolt visa upp en stad med djupa rötter. Här finns en historia som i hög grad alltid har varit baserad på internationella kontakter över haven.

På besök i Kalendehuset

Vi ska nu hälsa på hos en av Malmös medeltida rikisar. Från den lange Adelgaden, vår tids Adelgata, tar vi ner på Jacob Guldsmeds strede, nuvarande Göran Olsgatan. På höger hand, i hörnet mot Adelgatan, reser sig ett stort och präktigt tegelhus. Det är här som Jacob bor i början av 1500-talet. Vi skyndar emellertid vidare söderut. På vänster hand har vi S:t Petri kyrkogårdsmur och bakom denna reser sig den stora kyrkan. Vi noterar att det stora västtornet ännu inte är byggt, alltså är vi före det äldsta tornraset år 1420. Det är uppenbart att ju längre nedåt gatan vi skyndar, ju längre tillbaka i tiden kommer vi att hamna.

I gatukorsningen Själbodgatan och Kalendegatan stannar vi upp. Till vänster finns den medeltida, smala Själegatan. Skulle vi fråga någon förbipasserande historisk person varför gatan heter så skulle de säkert tro att vi inte var riktigt kloka. Det vet väl alla människor vid denna tid – alltså på 1400-talet – att de små tegel- och korsvirkeshusen utmed kyrkogårdsmurens utsida är byggda av rika borgare. Hus som de fattiga gratis får bo i under förutsättning att de då och då ber något vackert vid kyrkans altare till hyresvärdens fromma. På detta sätt kommer ägarna efter sin död att få göra en snabbare färd till paradiset. När vi nu står här i gatukorsningen låter vi blickarna gå till höger, utmed Kyrkogatan. Här skymtar i fjärran Helgeandshusets stora tegelbyggnad på nuvarande Stortorget. Där innanför klostermurarna finns de fattiga som är sjuka eller döende. Stortorget finns inte vid denna

Foto av Kalendehusets södra gavel. A: Avhuggen yttermur till det lilla köksutbygget åt söder. B: Tegelvalvet till köksdörren. C: Igenmurat fönster D: Liknande tegelutsmycknad som i S:t Petri kyrkas äldsta delar.

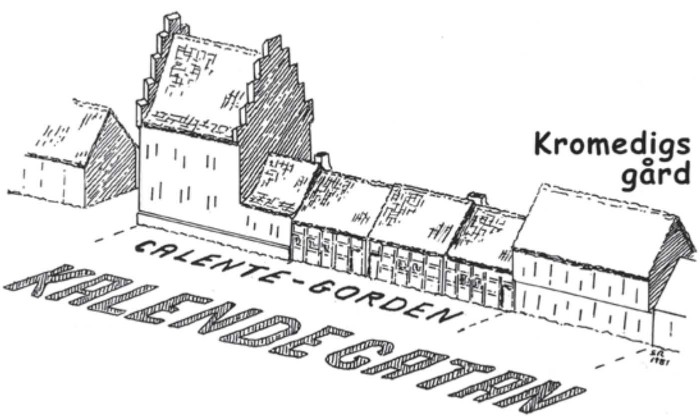
tid utan Kyrkogatan fortsätter utmed det blivande torgets norra sida. Bara ett stenkast från där du står ses en präktig tvåvåningsbyggnad i korsvirke ut mot Kyrkogatans södra sida. Huset ägdes år 1400 av borgaren Hannes Knoop. Granngården, på platsen för det nuvarande rådhuset, var vid denna tid en välkänd plats för renhetsivrarna i Malmö. Här låg nämligen Malmö äldsta kända badhus, eller ”Badstuegården” som den då hette.

Vi hastar dock vidare söderut utmed Kalendegatan. Se där, äntligen en gata som fram till våra dagar behållit sitt medeltida namn. Snart är vi framme vid vårt mål. På hörnet till en liten tvärgata – försvunnen redan på 1500-talet – ligger ett ståtligt tegelhus i två våningar. Vi bankar på dörren och Andre Martini öppnar själv. Tro nu inte att det här har något med alkohol att göra. Framför oss står nämligen kungens man i Malmö vars namn på latin, och som det möter oss i gårdens äldsta bevarade handling, är just Martini – eller Mortensen. Förnamnet blir Anders. Vackra kläder har han på sig men fy tusan vilken doft. Som alla i staden svettas Anders i sommarvärmen. Deodoranten är inte uppfunnen. Alla luktar likadant så de märker det inte. Bara jag från framtidens annorlunda doftvärld storknar inför denna historiska kulturföreteelse. Jag tänker osökt på textilkonservatorn på Malmö museum som en gång visade mig vackra kvinnokläder från 1800-talet:

”Titta här”, sa hon, ”i armhålorna är tyget helt hårt och brunt av svett. Kläderna var av så fint tyg att de inte kunde tvättas. Tänk att kränga på sig en sådan här doftande klänning om man ska gå på bal!”

Om herr Martini kan det berättas att han i bevarade brev plötsligt dyker upp som rådman i Malmö året 1392. Åtta år senare har han avancerat till att bli en av stadens borgmästare. Det var med denna titel han året 1406 inköpte gården på Kalendegatan av den förre ägaren, Reinekinus Smidh. På min rekonstruktionsbild nedan kan du se hur gården såg ut vid slutet av medeltiden. Ett högt tegelhus med s.k. tunnvälvd källare och två våningar har varit sammanbyggt med ett mindre kökshus, också detta av tegel. Kökshuset låg en gång på exakt den plats där du idag finner den stora porten från Kalendegatan in till Hippodromen. Bakom de här två tegelbyggnaderna fanns så tre mindre bodar i korsvirke. Det är tack vare lite detektivarbete och ett plötsligt infall av demoleringslust som detta hus, det medeltida s.k. ”Calentet”, kunnat fås att träda fram ur historiens töcken.

Det är nämligen så att själva det stora tegelhuset fortfarande är bevarat. Visserligen byggdes det till på höjden på 1800-talet men de gamla murarna från tidigt 1300-tal döljer sig fortfarande under putsen.

Kalendehuset med angränsande byggnader ut mot Kalendegatan i slutet av medeltiden. Rekonstruktion av författaren.

År 1980 skulle ägarna till huset göra ”smärre” interiöra förändringar. Jag knackade försiktigt på dörren, berättade om det gamla huset och undrade om jag kunde få knacka lite i bottenvåningens väggar. På något märkligt sätt befriades sedan de medeltida tegelmurarna väldigt lätt från sin moderna puts – ja, det gick så lätt att hela murverket snart var frilagt. Ägarna blev mycket förvånade, inte minst med tanke på den väldiga puts- och murbrukshög som täckte rummets golv. En vacker, igenmurade medeltida fönsteröppning gjorde emellertid att man förlät mig. Det ska tilläggas att snabbheten i arbetet kunde försvaras med att inga rester efter äldre puts eller väggmålningar fanns bevarade.

I det här tegelhuset har det bott många fina personer ur den skånska historien, antingen som ägare, hyresgäster eller enbart som tillfälliga nattgäster. Den danske kungen ägde själv gården och sålde den år 1434 för att få pengar till sitt slottsbygge i staden, dvs. till föregångaren av det nuvarande Malmöhus. Riddaren David Hak ägde huset året 1464 och donerade det samma år till det s.k. Calendegillet. Detta gille var en speciell brödrasammanslutning som ägde ett eget altare i S:t Petri kyrka. Efter huset, och gillet, har gatan också fått sitt namn, Kalendegatan. På 1500-talet kom gården åter i rika adelsmäns ägo. Holger Jensen Ulfstand ägde t.ex. gården under lång tid.

Studerar man listan över de som bott i huset genom åren framgår att detta märkliga hus hyst mycket annorlunda människor, åtminstone har deras namn inte varit speciellt vanliga. Martini och Hak är redan nämnda. Innan Martini flyttade in beboddes gården av en viss Albertus Hornfisk. På 1660-talet bodde Daniell Klut Contrafeijer i huset. Han var som namnet avslöjar målare. År 1692 hade en ny hyresgäst flyttat in, Johan Uggla. Passande nog var han nattväktare i Malmö. Men det är kring Anders Martinis levnadsöde som jag tänkt fortsätta min berättelse.

Ett varmt Klampenborgsbesök

Ett besök i Klampenborgs anrika förlustelsepark norr om Köpenhamn kan vara både glatt och farligt. Detta är en sanning som nog några håller med mig om. För en Malmöbo blev besöket dessutom en gång t.o.m. tämligen eldfängt. Det hela hände år 1418 och det drabbade vår svettluktande värd från avsnittet ovan.

Anders Mortensens tegelhus nere vid Kalendegatan har varit ett riktigt skrytbygge, mätt efter den tidens mått. Ytterst få hus var nämligen under Malmös medeltid uppförda i tegel. För de flesta stadsinnevånare var det simplare korsvirke med lerklinade väggar som gällde. Inte nog med att Anders kunde ståta med ett tegelhus mitt inne i Malmö; han hade också en egen storgård direkt utanför staden – uppe vid nuvarande Pildammen. Gården hette Henrikstorp och har omtalats tidigare i boken. Någon gång mellan åren 1408 och 1417 har Anders blivit adlad av kung Erik av Pommern. Kanske är det i samband med denna kungliga ynnest som han fått Henrikstorp, en på sin tid väldig jordegendom. Kungen har också gjort honom till ”sin” man i Malmö, dvs. till kunglig fogde. Som sådan skulle han sitta med vid tinget och se till att kungen fick in alla de skatter som staden hade att betala. Att Anders dessutom var borgmästare och så att säga satt på två stolar betydde inget vid den här tiden.

Här vid Kalendegatan bodde alltså en betrodd man med stor förmögenhet; en man som många nog

bockade för och lämnade plats för både på gata och i kyrka. Men så stod de här bara en dag året 1418 – kung Erik av Pommerns soldater. Jag kan tänka mig att det hela kan ha skett direkt utanför ingången till vår tids teater Hipp. Ridån hade gått upp för ett medeltida skådespel som nu skulle bjudas pöbeln på båda sidor om Öresund! Soldaterna fängslade nämligen Anders och förde honom under stark bevakning ner till Färjebron. Hur kunde Malmös högste och mest uppsatte man låta sig behandlas på detta sätt av råa soldater? Sladderkäringarna måste snabbt ha spritt nyheten över hela staden.

Framgången hade stigit Anders Mortensen över huvudet. Som fogde och kungens man hade han förfalskat ett av sin herres brev. Vad handlade förfalskningen om? Jag skulle gett mycket för att få veta det. En gång visste varje Malmöbo det, idag ingen. Vid upptäckten av förfalskningen skar man nämligen på kungens befallning sönder det förfalskade pergamentbrevet. Vad vi däremot vet är att Anders hamnat i ekonomiska bekymmer. Den 17 augusti hade han varit tvingad att pantsätta ”sin gord belägen mitt uti Malmö” till jungfrun Gera Hinricksdotter för att täcka en skuld på 28 mark silver, en smärre förmögenhet vid denna tid.

Anders måste ha varit attackerad av all världens våndor och förtvivlan där han nu satt i en roddbåt, framdriven av Malmös färjemän, inklämd mellan bastanta knektar. Vid horisonten skymtade Köpenhamn och här väntade kungens domstol. Hur det gick för Anders kan vi läsa i en anteckning på pergament från år 1419, bevarad i Malmö stadsarkiv. Översatt från latinet står det:

”Året förut dömd till eldens plåga
blev Malmöädlingen.
Ack!! Så illa dog han.
Elden förgjorde honom,
emedan han förfalskat brevet.
Kung Eriks lagar gav denna dom.
Mängder av folk hade skockats vid Tule hög.
Det var månsken när den skyldige
störtades i elden.”

Kung Erik av Pommern konfiskerade genast alla Anders tillgångar i Malmö. Henrikstorp skänktes senare till stadens styrande, dess s.k. magistrat. Än i dag finns namnet Magistratsparken bevarat på ett av de områden som en gång ingick i en uppeldad Malmöledares egendom. Och tro det eller ej. I dag bjuds fortfarande på stora publika nöjen ute vid Tule hög i Köpenhamn. Bränning av Malmöbor har man dock slutat med på Bakken norr om Köpenhamn.

Bakken – ett av Malmös och Köpenhamns berömda ”vattenhål” under somrarna. En gång brann det en historisk eld här ute norr om Köpenhamn.

Och de var åtta som blev avhuggna!

Året är 1457, dagen är måndagen före S:t Andreas apostelns dag, d.v.s. den 30 november. Platsen är Malmös rådhus. Inte våra dagars rådhus utan det medeltida som en gång låg direkt norr om S:t Petri kyrka, ut mot Östergatan. På medeltiden samlades här varje måndag borgmästare, rådmän och byfogde för att hålla ting. Under den varma sommartiden satt man på fyra i kvadrat utlagda stockar ute på den öppna platsen framför rådhuset. När den kyliga årstiden kom flyttade domstolen inomhus. Denna morgon störs plötsligt mötet av upprörda röster från förstugan och in i rådssalen stiger fyra fattiga män.

Här ser vi Anders Mogensen från Söderköping i Östergötland och hans dräng Sven som bakom sig har Abram Hansen och Claus Hansen, borgare från blekingestaden Lyckeå. Det är en spännande berättelse som åhörarna i den fullsatta rådssalen nu får höra. De fyra hade varit på handelsfärd med sitt skepp och kommit till Ulvshalen i danske kungens land. Här hade de blivit överfallna, bundna och pryglade och bestulna på både skepp och gods. Nu hade emellertid de fyra männen sett sitt skepp och rånarna på Malmö redd. Vad skulle man göra!

Man kan riktigt tänka sig den kalabalik som blev resultatet av männens berättelse. Folk strömmade ut från rådhuset och satte av i full fart ut på Adelgatan, ner genom våra dagars Bruksgata, genom porttornet Vaskerporten nära vår tids Pågatågsstation och ut på stranden. När kungens fogde och stadens svenner – dåtidens poliser – kom ner till färjebron vid nuvarande Börshuset upptäcktes emellertid att korparna flugit sin kos. De åtta piraterna hade

Malmös äldsta galgbacke finns fortfarande bevarad, väl gömd bland häckar och buskar vid Vikingsbergsvägen inte långt från Ribersborgstranden.

blivit varnade. Folket på bryggan kunde se att de med skeppet försökte ta sig över Lommabukten. Antagligen var planerna att de sedan skulle kunna fly landvägen. Nu gick alarm i hela staden. Borgmästare, rådmän och många borgare sprängde fram på snabba hästar genom Österport vid Drottningtorget och utmed stranden mot Alnarp skog för att genskjuta de flyende.

Rövarna upptäckte i tid sina förföljare och vände då för att försöka undkomma åt söder ut ur Öresund. Vad som sedan hände står nedskrivet i Malmös medeltida, handskrivna minnesbok:

”Då red vi tillbaka till staden och sände ut efter dem till skepps några av våra borgare, tillsammans med dem, som lidit skadan. Och med Guds hjälp infångades de samma rövare ungefär i jämnhöjd med Skanör, och fördes dem hit igen, skepp och gods. Och så sade våra borgare och de fattige män, som skadan lidit, att rövarna kastade mycket av det godset, de tagit (över bord).”

Fängslade och åtföljda av hånande och spottande innevånare i Malmö har piraterna förts från stranden, genom Strandporten vid den nuvarande Frans Suellsgatan, via Adelgatan och fram till rådhuset. Processen blev kort – brottet var uppenbart. Samma dag har borgmästarna, kungens man och rådet fattat sitt beslut:

”Då rättade vår nådige herre konungs fogde och vi över dem, som sig borde och som man brukar att rätta över rövare och rånsmän och de var åtta som blev avhuggna västan vid Blosshögen och deras huvuden sattes på stegel utmed stranden.”

Blosshögen var en gammal bronsåldershög på gränsen till Hyllie i södra Malmö. Denna, Malmös äldsta avrättningsplats, låg invid stranden, väl synlig för sjöfarare som närmade sig staden från söder. Den höga galgen på högen visade att man var på väg mot en laglydig stad. Alla avrättningsplatser i Norden låg på den tiden väl synliga utanför städerna. Ta bara den som kanske ligger naturskönast av dem alla, galgbacken i Visby på Gotland. Högt över staden står fortfarande tre enorma stenpelare som bildat underlag till en väldig galge med tre bjälkar i triangelform. Storleken tyder på att detta varit en ofta frekventerad plats.

Galgbacken vid Blosshögen i Malmö omtalas faktiskt endast denna enda gång, året 1457. Detta beror på att avrättningsplatsen strax därefter flyttats till andra sidan av staden, till området bakom nuvarande Rörsjöskolan vid Värnhemstorget. Även

Kraniet kommer från avrättningsplatsen vid Värnhem. Hålet i huvudet visar att den unge mannen halshuggits. Huvudet har sedan uppspikats på en stolpe.

denna plats låg strategiskt väl placerad, inte för handelsmän som kom på skepp men väl för alla de besökare som kom landvägen norrifrån. Över Kirseberget och Värnhem och via våra dagars Östra Förstadsgata gick nämligen på den tiden Malmös viktigaste landsväg. Det var här man färdades om man skulle vidare inåt och uppåt Skåne. Denna ”finare” landsväg användes dock inte för alla de dödsdömda som skulle transporteras ut för att avlivas. De gnisslande bödelskärrorna med sina olyckliga resenärer rullade i stället utmed nuvarande Rundelsgatan. Gatan kallades året 1478 för ”Tywffuestredet”, senare ”Tiwffegabs strædet”, dvs. den gata där man begabbade de dömda tjuvarna. Vid denna tid hade alltså Malmö redan invigt sin nya avrättningsplats.

Någon galge finns inte kvar på den äldsta galgbacken i Malmö men högen ligger fortfarande där den alltid legat. Du finner den ca femtio meter söder om Limhamnsvägen, bakom en häck direkt bredvid Vikingsbergsvägen. Solbadar du på Ribersborg! Leker du med tanken på att för ett kort ögonblick kunna förflytta dig tillbaka i tiden? Gör det inte på denna strand! Slår du upp ögonen kanske det hänger åtta avhuggna huvuden på stolpar ovanför dig och skymmer solen.

Inne i ärkebiskopens hus

Det var våren 1973 som jag återfann en snidad trästolpe från 1600-talet. Ett gammalt tegelhus vid Kalendegatan, snett mitt emot Kalendehuset, skulle renoveras och Malmö museum fick chansen att undersöka murarna. På den tiden for jag från det ena huset efter det andra i Malmö city och ”skalade av” putsen på riktigt gamla hus av hjärtans lust. Kan tyckas lite väl våldsamt men det var bara yngre puts som föll för min putshammare. När äldre putslager dök fram blev det ett tålamodsprövande arbete att låta försiktiga konservatorer frilägga målningar och annat som under sekler varit dolda för människoögon. I t.ex. huset vid Kalendegatan dök det plötsligt upp en profilerad mittstolpe till ett fönster. Murarna på 1600-talet hade varit lata; när fönsterhålet skulle

Teatermuseet är i dag inrymt i ärkebiskopens hus. Från den återfunna medeltida fönsteröppningen blickar Viveca Lindfors in i den andlige ledarens rum.

igenmuras hade man inte tagit ut fönsterkarmen av trä. Tack för det!

Huset är från 1400-talet, med två våningar och en spännande källare. Det ägdes av ärkebiskopen i Lund Birger Gunnersen. Denne hade mäktiga ovänner bland de skånska adelsmännen. Själv kom ju Birger från tämligen fattiga förhållanden. Hans far var nämligen bara klockare i Halland. Kung Hans av Danmark fick emellertid upp ögonen för denne duglige man utan släkttavla. Den 7 juni 1497 blev Birger utnämnd till ärkebiskop. Den blåblodiga adeln rasade. En bondeson som kyrkans högste ledare! Tre skånska adelsmän gick hårdast fram. Det var Niels Hack på Häckeberga, Poul Laxmand på Ågerup och Niels Brock på Barsebäck som tog itu med uppkomlingen på Lunds ärkebiskopsstol.

Innan vi går in på vad som hände måste jag förklara varför ärkebiskopen hade ett stort tegelhus i Malmö. På den tiden skulle kyrkans och adelns män ofta över till Köpenhamn för att ha rådslag med kungen. Ståndspersoner hade därför övernattningsgårdar i staden som de kunde ta in i om vädret inte lämpade sig för en Öresundstur. Sådana gårdar som man sökte sig till kallades ”sögningegårdar”. Kalendehuset har t.ex. varit en sådan adelsmans ”sögningegård”. Ett annat bevarat i denna genre är Kompanihuset inne på gården strax bakom ärkebiskopens gård. Nog är det spännande att i dag kunna befinna sig på exakt samma plats där de styrande i dåtidens samhälle vistats. Ta bara ärkebiskopsgården. I det rum där jag högg ner puts hade kanske en gång den mäktige Birger Gunnersen suttit och hygget sig med mat, vin och uppslagen bibel!

En höstdag 1497 steg riddaren Niels Hack av sin häst utanför på Kalendegatan. Ärkebiskopens tjänare öppnade men slog snabbt igen dörren. Riddaren ville ju med våld ta sig in. Träluckorna i bottenvåningen var emellertid omöjliga att forcera. En stor stege framskaffades därför och riddarens folk tog sig via ett krossat fönster in i andra våningen. Nu slog man upp alla lås i hela huset och rövade det som passade. Sedan satte Niels ett eget lås i ytterdörren, steg upp på sin häst och red bort.

Det som började på Kalendegatan blev till en blodig maktkamp i Danmark. Poul Laxmand var rikshovmästare, en av de högsta befattningarna i det danska riket. På Helsingborgs slott överöste han nu i kungens närvaro ärkebiskopen med skällsord och tog Niels parti. Ärkebiskopen var en feg ”skalk” och Poul utbringade ”en fandens skål” till ära för kyrkans överhuvud. Birger antydde då för kungen att Poul instiftat ett hemligt gille i Skåne och kanske

Ärkebiskopsgården på Kalendegatan. Upp mot ett av övervåningens fönster restes år 1497 en stege.

smidde planer mot kungahuset. När Poul några dagar senare var på väg över den stora bron Höjbro, vilken ledde fram till Christiansborgs slott invid nutidens Ströget i Köpenhamn, blev han av två män överfallen bakifrån. De knivhögg honom och kastade rikets näst mäktige i vattnet med orden: ”Du heter Laxman. Du hör hemma i vattnet. Simma nu!” Kungen dömde sedan snabbt den döde skyldig till landsförräderi. Mördarna gick fria.

Vad hände då med den hetlevrade riddare Niels? År 1508 möttes kungen, Birger och Niels på Helsingborgs slott. Inför ögonen på kung och ärkebiskop blev Niels här plötsligt mördad av kungens vän Anders Bille. Några dagar senare gav ärkebiskop Birger på trappan utanför domkyrkan i Lund mördaren syndernas förlåtelse.

Är inte detta en otrolig historia … och allt började en gång här på Kalendegatan i Malmö. Lustigt nog används huset i dag som teatermuseum. Nog var det en märklig, historisk teaterpjäs som tog sin början här för mer än ett halvt årtusende sedan. Jag skulle egentligen vilja kalla den en såpopera av hög klass. Den enda skillnaden till vår tids såpor är att allt är sant utan planlagd regi.

I slottets skugga

Den nuvarande huvudbyggnaden på Malmöhus danska riksslott uppfördes åren 1525 – 1530. Alltså inte år 1536 som det envist står i all nyare litteratur. Länsherre och byggherre var nämligen Albrecht Ravensberg. Han fick kungens uppdrag att bygga ett helt nytt slott på det gamla 1400-tals fästet Myntergårdens plats längst västerut i dåtidens Malmö. År 1530 krävde Albrecht kung Frederik I för de utlägg på slottsbygget som han haft under fem år. Summan uppgick till 7.000 mark, ett ofantligt belopp vid denna tid. I arbetslöner motsvarade summan t.ex. inte mindre än runt 40.000 dagsverken.

Erik av Pommern på ett porträtt i Malmö rådhus från tidigt 1600-tal, utfört av Peiter Hartman.

Föregående sida visar det nuvarande Christiansborg slott i Köpenhamn med det gamla Höjbro i förgrunden.

Redan våren 1434 hade Erik av Pommern påbörjat sin nya borg i Malmö. Det gamla Flynderborg vid Färjebron borta vid nuvarande Börshuset övergavs. I stället byggdes den nya borgen i stadens västra hörn. Den blev snart kallad Myntergården eftersom man här bedrev en mycket omfattande mynttillverkning. Innanför höga tegelmurar låg den stora borggården. I norr, utmed själva stranden, fanns kungens ståtliga tegelpalats och utmed övriga murar låg alla de byggnader som fordrades på ett dåtida kungligt fäste. Området täckte hela den stora gårdsplanen till nuvarande Malmö museum. Ett porttorn ledde från borggården ut till förborgen som legat öster om den inre borgen. Än i dag kan du faktiskt se rester efter en källarvalvsinfästning till ett präktigt tegelhus på insidan av den mur som leder fram till det östra kanontornet. Eriks borg bestod alltså av ett flertal fristående hus.

Myntergården i Malmö ingick i Erik av Pommerns storstilade planer på att göra Öresund till Nordens mäktigaste region. Vilken kung! Vilka fantastiska planer han hade redan för sexhundra år sedan! Undra vad han skulle ha sagt om vår tid, nu när hans gamla vision äntligen blivit verklighet. Tänk bara på Öresundstullen som han införde runt året 1429. Plötsligt skulle alla skepp betala tull vid Helsingör för att komma igenom sundet. En helt enkel briljant idé. Denna skatt varade ända fram till året 1857. Nämn en enda regent som infört en så lång skatt till gagn för ett lands innevånare och sitt eget välbefinnande – en skatt som dessutom mestadels drabbade utländska handelsmän.

Om Erik får vi emellertid läsa i våra prosvenska skolböcker i historia att det var en stor knöl och att den samtida upprorsledaren Engelbrekt i Sverige var en riktig hjälte. Jag har aldrig riktigt fattat varför Engelbrekt höjts så till skyarna. Allt han gjorde var ju att gå! Hela Engelbrektsupproret på 1430-talet handlade faktisk om att gå. Först gick Engelbrekt ner till Mälaren för att förhandla, återvände norrut och gick sedan tillbaka. Sedan gick han med likasinnade till Uppsala och därefter gicks det till Stockholm. Gångarfärden förde honom sedan till Örebro och därifrån till Nyköping. I Vadstena vilade Engelbrekt ut och passade på att skrämma några riksråd och sedan traskade han ner till Skåne. Tydligen gillade han inte vad han såg för han vände uppe vid Hallandsås och gick hem igen. Det enda han gjorde under två år av upprorskamp var att gå!

Malmöhus västra gavel. Här ses rester efter den höga skyttegångsmur som före Grevefejden åren 1534 –1536 lett ut från själva slottsbyggnaden.

Och allt bara för att nå sitt mål, att till slut bli ihjälslagen på en holme i Mälaren. Och denne räknas som en av Sveriges stora personligheter. Nej tacka vet jag hans motståndare, Erik av Pommern – han seglade. Med stora skepp byggde han under mottot ”Mitt hopp står till havet” upp ett herravälde på Östersjön och i Öresund.

Det Malmöhus som byggdes under 1520-talet var egentligen endast en kraftig påbyggnad av Eriks gamla borg. I stället för två tegelhus i norr utmed strandmuren byggdes nu en enda stor och hög huvudbyggnad. Den står kvar än i dag. Ringmuren runt den inre borggården breddades och byggdes till på höjden. Inne i muren fanns skytteloft i två våningar. Ve den angripare som försökte störa kungens frid och fyllefester. Förborgen flyttades samtidigt från slottets östra till dess västra sida och här uppfördes det alltjämnt stående porttornet. I dag kommer du genom tornet direkt in på borggården framför museets entré. Det gjorde du inte på 1500-talet. Kopplat till tornets insida var nämligen ett långt och vinklat portvalv, säkert försett med allsköns djävulskap när det gällde försåtliga fällor. Tyvärr är denna spännande entré sedan länge försvunnen. Endast spår i bevarade murar och under mark avslöjar hur det en gång kan ha sett ut.

En borg är emellertid aldrig starkare än sin svagaste länk. För Malmöhus del hette året 1534 denna länk Mogens i förnamn. Det bar sig nämligen inte bättre än att slottets länsherre Mogens Gyldenstjerna en vårdag 1534 var bjuden på fest hos borgmästarna i Malmö. På morgonen efter kallades han till rådhuset eftersom man ville tala med honom om några angelägna frågor. Glad i hågen gav han sig i väg. Det politiska läget var vid denna tid osäkert i Danmark. Den gamle kungen Frederik I hade dött och några ville återinsätta den fångne Christian II på tronen. Mogens behövde dock inte frukta något från sina trevliga bröder i Malmö – trodde han. Kanske lite bakfull men säkert på gott humör har han gjort entré i rådhuset. Här fann han sig genast fängslad. Med den svärande länsherren som gisslan tågade borgmästaren Jörgen Kock till

Utgrävning av borggården på 1920-talet. Fotografiet visar den rivna skyttegångens grundmur.

Malmöhus vars soldater genast öppnade slottsportarna. Malmöborna gick så igång med att riva ner de av slottets murar som vette in mot staden. Den s.k. Grevefejden – ett av Danmarks mera blodiga inbördeskrig – hade med detta tilltag startat.

Malmöborna allierade sig med borgarna i Köpenhamn och med tyska handelsmän. Till att börja med vann revoltörerna framgångar men vid ett slag utanför Helsingborg gick det illa. Ledaren Jörgen Kock tvingades fly hals över huvud. Malmö belägrades och fick snart kapitulera. Jörgen Kock flydde då över till Köpenhamn. När även denna stad gav upp fick Jörgen knäfalla inför den segrande kungen i vägdammet utanför stadens västra port. Vid fredsslutet år 1536 började den nye kungen Christian III genast att förstärka slottet i Malmö. En borgholme skapades genom att en bred vattengrav grävdes runt slottsmurarna. I varje hörn av denna konstgjorda och fyrkantiga ö placerades ett kanontorn. På tre sidor försågs holmen med höga försvarsvallar av jord, på den fjärde sidan fick Albrecht Ravensbergs huvudbyggnad stå kvar.

Två av kanontornen är bevarade. På 1950-talet restaurerades det nordvästra tornet men det var faktiskt först på 1980-talet som det största tornet, det nordöstra, återfick sitt forna utseende. Själv hade jag att utföra lite av ett detektivarbete när det skulle fastställas hur tornet sett ut på 1500-talet. Detta var i sanning ett mycket spännande arbete. Det är ju frågan om det äldsta bevarade kanontornet i Norden. Ritningarna på nästa uppslag visar tornets skiftande utseende genom århundradena.

I bottenvåningen stod en gång fyra stora kanoner. Dessa skulle skjuta skrot och småsten i hagelskurar på de illasinnade som var dumma nog att försöka ta sig över den inre vallgraven. I andra våningen fanns ett skyttegalleri för s.k. hakebössor. Genom små skottgluggar stack man ut dessa enkla gevär eller ”fyrrör” och brassade på. Övre våningen var ett öppet takgalleri där armborst säkert har fungerat ypperligt för att förpassa en angripare antingen till helvetet eller till det angenämare paradiset.

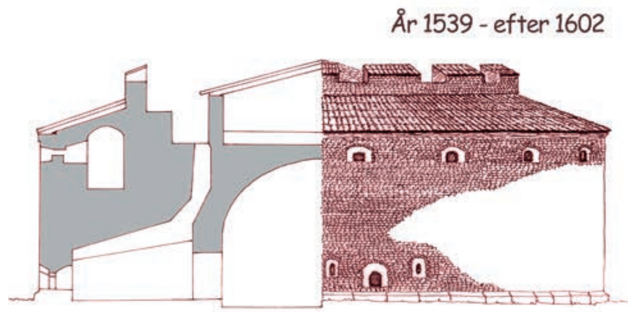
Medeltida krutrök

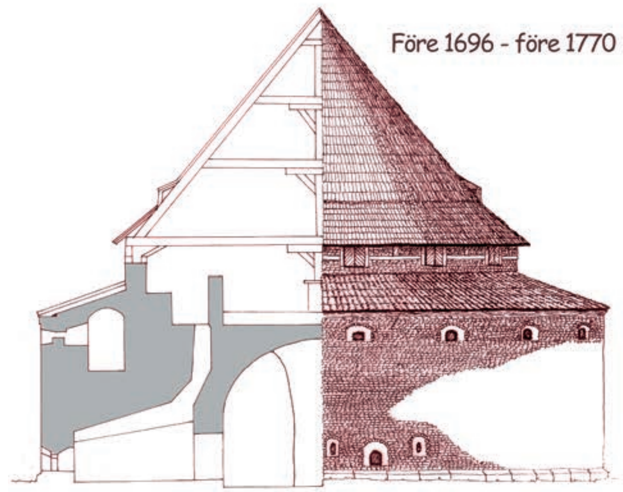
Krut och eldvapen har en lång historia, även i Norden. Redan i sjöslaget år 1363 utanför Helsingborg omtalas att man använde sig av kanoner. Den stora kogg som Fotevikens Museum hittade utanför Skanör på 1990-talet har haft flera kanoner ombord. Skeppet var byggt i Polen år 1390 och sjönk troligtvis kort därefter. I Stockholm omtalas år 1395 ”ene grote busse” som fanns på slottet Tre Kronor. På 1400-talet möter vi i Stockholms försvar två stora kanoner eller stenbössor. Dessa hade verkligen fått riktigt avskräckande namn: ”Djävulen” och ”Djävulens moder”. Kanske är det dessa som Olaus Magnus åsyftar när han i mitten av 1500-talet berättar att det i Norden fanns så stora bössor att hela vinfat gick att trycka in i loppen. Året 1471 berättas att Christian I, nådig kung över Danmark, Sverige och Norge, hade en mycket stor bössa, kallad ”Stora Moysan”. Uppenbart betraktades vissa kanoner som mera personliga och fick därför också öknamn. ”De tolv apostlarna” är ett annat exempel på detta fenomen. Dessa kristna lärjungar kunde laddas med stenar på upp till 28 cm i diameter.

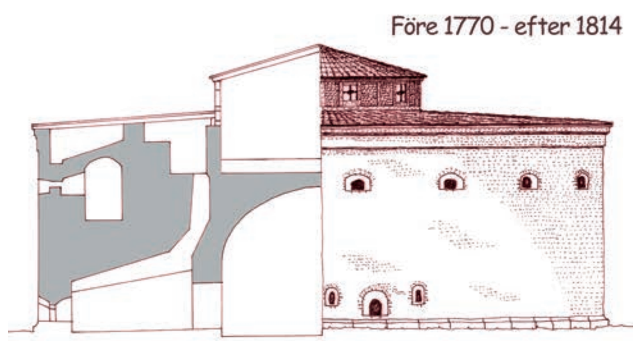
I de äldsta bevarade räkenskaperna för Stockholm möter vi kostnader för eldvapen. År 1431 ägde staden kanoner och krut men hade också fast anställda ”byssemästare” och ”byssegjutare”. Staden fick detta år betala 22 mark 7 öre till Helmich Bysseskytt för inköp av byssekrut. Dessutom betalade man 7 öre för byssestenar och en mark för bysseställningar. På 1460-talet var man i staden igång med en storstilad brännvinstillverkning. Detta är faktiskt första gången som brännvin omtalas i

Malmöhus nordvästra kanontorn visar hur de fyra kanontornen runt Malmöhus såg ut på 1500-talet. Kanonen är dock från 1600-talet.

Författarens ritningar av det nordöstra kanontornets skiftande utseende. Genom omfattande undersökningar av tornets murar och med gamla ritningar och beskrivningar som underlag lyckades det författaren att fastställa dessa olika byggnadsskeden inför tornets stora restaurering på 1980-talet.

Norden. Nu var det inte så att speciellt stockholmare var hängivna åt denna dryck. Brännvinet användes i stället till att koka krutet, eller salpetern, i vid själva tillverkningen. Först på 1500-talet verkar man ha kommit på att det liksom blev mera ”krut” om man drack av det!

En marsdag 1517 lämnade Bertil färjeman med båt och besättning Malmö. Destinationen var Köpenhamn, orsaken till resan en kunglig order. Lasten utgjordes nämligen av två s.k. ”kvarts slanger”, dvs. två kanoner. Kung Christian II önskade byta ut en av sina stora artilleripjäser mot de två mindre som Malmö ägde. Det är inte svårt att skönja kungens avsikt med byteshandeln. Christian II var i full gång med planeringen av sitt fälttåg mot Sverige. Två mindre kanoner gjorde sig bättre i fält än en tung och otymplig pjäs.

I början av april samma år begav sig Anders bysvenn till Köpenhamn för att leda arbetet med att få hem kungens ”store bysse”. Att flytta en dylik tingest har säkert inte varit en helt lätt sak. Anders behövde följaktligen betala en rundlig transportsumma för färden genom Köpenhamn ned till båten vid Gammelstrand. Här väntade färjemäster Hans Brun med en stor båt. Efter en lång överfart har man så med vinschar och hävstänger lyckats lyfta upp kanonen på Malmös stora skeppsbrygga. ”Slangen” fördes därefter upp till det medeltida rådhuset norr om S:t Petri kyrka. Här lades den bakom de bagarbodar som stod på platsen.

Laddning av en kopia efter en medeltida kanon. Genom att köra ner en träkil låser man bakstycket med krutladdningen mot själva eldröret. Bakstyckena kunde snabbt bytas vilket medförde snabbare laddningar.

På våren ett år senare var situationen minst sagt kaotisk i och kring Malmö. Värvade knektar, som av kungen förlagts utanför staden, hotade med att plundra borgarna. I detta svåra läge lät stadens styrande forsla ut två av Malmös ”halvslanger” till Österport för portens försvar. Österport låg på platsen för nuvarande Drottningtorget. Nära porttornet hade den rike borgaren Jep Hemingsen sin bostad. Gården gränsade till en ”abildgaard”, dvs. en fruktträdgård, som låg utmed stadsvallen. Det var på denna vall, ovanför de grönskande fruktträden, som man nu baxade upp de två tunga pjäserna. En smed fick samtidigt order om att tillverka en blecklåda att användas för laddning av kanonerna. Lådan kan ha varit avsedd att underlätta inläggningen av ”kartescher”, dvs. järn hugget i småbitar. Dylika hagelladdningar hade säkert en bättre verkan på en mot stadsporten anstormande hop legoknektar än vad fallet skulle ha varit med enstaka, större järnkulor. Dessbättre behövde kanonerna inte avskjutas. De kunde i stället efter någon vecka forslas tillbaka till sin upplagsplats på S:t Petri kyrkogård.

Genom bevarade räkenskaper kan alltså konstateras att Malmö år 1518 ägt en större ”bysse” samt två ”halva slanger”. Antalet kanoner har säkert varit större, men i de bevarade handskrifterna finns inga förteckningar. Däremot framskymtar att det även funnits privata kanoner som använts till stadens försvar. Den rike borgaren Henrik Sten köpte nämligen detta år en del av stadens krut att användas till ”deras lags byssa”. Vilket lag eller gille som Henrik tillhörde och köpet avsåg avslöjas tyvärr inte. År 1547 finns ytterligare uppgifter om att ett lag i Malmö höll vapen för stadens försvar. För bryggarna omtalas då att ”laget ska hålla krut och ”laad” till stadens och majestäts behov”.

År 1519 skedde genom ett stort vapeninköp en kraftig förstärkning av Malmö försvar. Redan i slutet av föregående år hade en beställning av nya kanoner gjorts hos mäster Sernacius i Lund. Vid luciatid samma år hade stadens styrande dessutom fått köpa in en mängd tenn för Sernacius räkning hos Niels Kannstöber vid Mäster Nilsgatan i Malmö.

Materialet tyder på att det varit frågan om tillverkning av bronskanoner. Mäster Sernacius gjuteri i Lund är därmed det äldsta kända kanonstöperiet i Skåne. En dag den tredje veckan i maj har säkert Malmöborna haft anledning att samlas vid stadens östra port. Tidigt på morgonen begav sig nämligen vagnmännen Mats Persen, Jens Åm, Laurent Hermedsen och Lasse från Hindby till Lund. På mäster Sernacius gjuteri har de guldglänsande kanonerna lastats i vagnarna och hemfärden tagit sin början. Inne i Malmö väntade ett tiotal arbetskarlar på att få lasta av metallstyckena och tillfälligtvis gräva ner dem i jordvallen vid Österport.

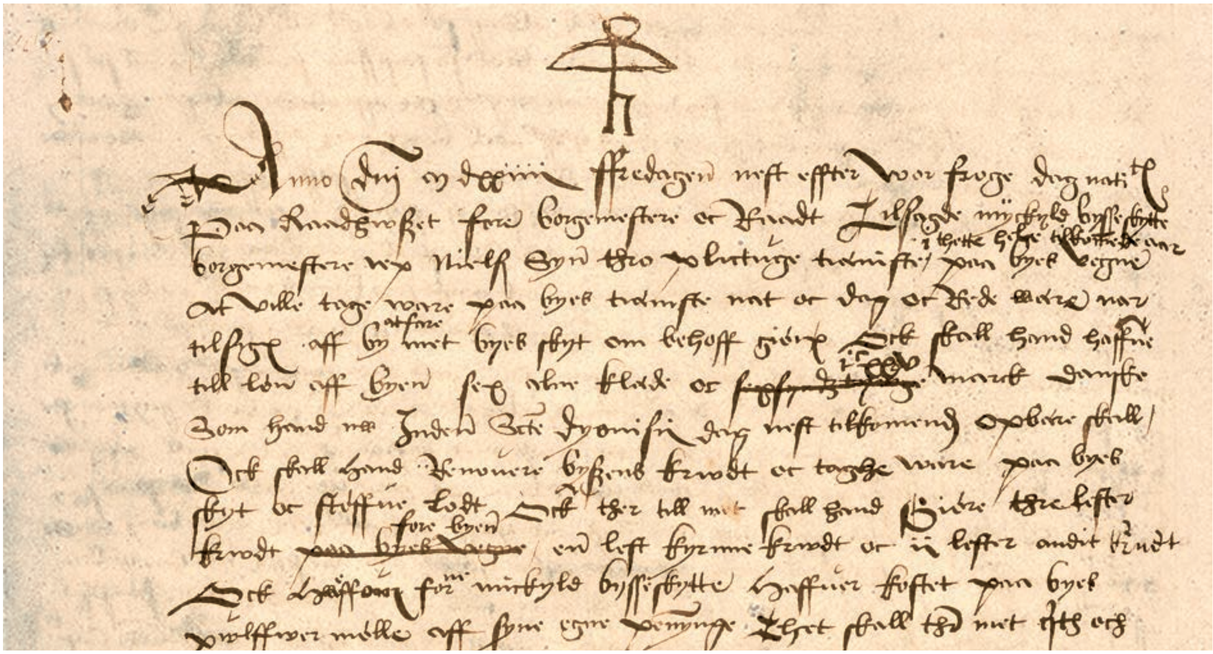

Under några besvärliga år i början av 1500-talet kom således Malmö att delta i de krigsuppladdningar som ledde fram till ”Stockholms blodbad”. När slutligen freden kom och Malmö fick kapitulera för den nye danske kungen Frederik I, lovade denne dagen före julafton 1523 att Malmö framöver skulle njuta och behålla allt det ”skytt som staden själv köpt och bekostat hade”.

”Bysseskyttens” yrke möter oss för första gången i Malmösammanhang i början av 1500-talet. I den soldathop som staden ställde upp för att eskortera Christian II till Stockholm sommaren 1518 ingick nämligen Niels bysseskytt. Niels hade ansvaret för de kanoner som Malmö utlånat till sin älskade kung. Om dessa ”bysser” återlämnades till sin hemstad eller om de föll i Sten Stures ägo efter den ur danska ögon misslyckade slakten vid Brännkyrka; ja därom förtäljer källorna intet. I varje fall har artillerimäster Niels själv lyckats undkomma. I maj 1519 utkvitterade han nämligen i Malmö pengar för sina omkostnader.

Niels bysseskytt skulle komma att få många till namn kända efterföljare inom Malmös vallar och murar. Valentin bysseskytt anställdes t.ex. år 1522. Som lön erhöll han 96 skilling i månaden och fritt hus. Samtidigt anställdes på kort tid Jacob bysseskytt. I domböckerna kan vi sedan följa stadens olika bysseskyttar. I oktober 1524 är det dags att åter tillsätta en kanonmästare. Denna gång faller valet på Villum Skotte bysseskytt. Följande månad står Michel bysseskytt inför stadens råd och borgmästare och lovar, med fyra goda borgare som vittne, att han i sin erhållna tjänst ska vara sin uppdragsgivare huld och trogen. Tvåtusen skilling om året och 3,6 meter tyg ansågs för en skälig lön. Förutom att ”taga vara på stadens skytt” dvs. kanoner, skulle han också inom ett år stöpa ett stort antal lod, dvs. blykulor, samt ”renovera” det krut som redan fanns i stadens ägo.

Vad som menades med begreppet ”renovera” krut framgår genom ett av de många recept som finns i den digra receptsamling rörande kruttillverkning som märkligt nog blivit nedtecknad i Malmös stadsbok i början av 1500-talet. Kanske är det just Michel bysseskytts kunskaper som här förevigats. Jag ger dig på nästa sida ett litet utdrag ur denna receptsamling som handlar om just renovering, dvs. färskgörande, av krut:

”Om pulver (krut) är fördärvat, som oftast sker av ålder.

Det sker ofta, att pulver är fördärvat av ålder, och kolen blir våta, eller salpetern inte är tillräckligt luttrad, och pulvret är alltsammans fördärvat; det ska du taga eller hjälpa igen som här efter står:

Du ska taga gott brännvin, och ska du sjuda däruti salpeter och pantasia till samma vikt, så bliver salpetern alltsammans uti vinet. Så ska du taga det sjudande heta brännvinet och begjuta pulvret därmed, och därefter ska du stöta det, och sedan ska du taga en lerpotta och ska du fylla henne väl och stoppa henne tät och sätta henne så uti en ugn, som inte för het är, och ska du låta det väl torka. När det är gjort, så tag det ut och stöt det lite och inte för mycket, så kommer det pulvret till sitt rätta pass igen och blir bättre än det var tidigare.”

I renoveringsreceptet ovan talas om att blanda en mängd ingredienser där brännvin utgjorde en viktig del. Nog verkar det vådligt när man ska värma krutet och dessutom stöta det till små korn! Man behöver inte någon större fantasi för att föreställa sig hur riskfyllt bysseskyttens yrke egentligen varit. Den gode Michel bysseskytt hade dessutom inför Malmös råd hösten 1524 lovat att under ett år tillverka inte mindre än tre läster krut, dvs. 36 tunnor sprängfarligt material. Tillverkningen skulle ske i stadens ”pulvermölla”. Jag förmodar att denna krosskvarn för krut legat väl avskild från den övriga bebyggelsen. Kanske skedde tillverkningen i den vattenmölla som låg utanför staden, nära våra dagars Aquakul.

I dag är kanontornen på Malmöhus de enda bevarade, historiska resterna som vittnar om denna

Bilden på denna sida: Marmorstatyn av Anne Hardenberg i Ringsted kyrka i Danmark.

Bilden på föregående sida: Detalj av den sida ur Malmö stadsbok från året 1524 som omtalar byssekyttar, märkligt nog under en bild av ett armborst.

krigiska tid och dessa smällande mordvapen. Vi får vara nog så tacksamma. Medan vi ännu befinner oss i slottet Malmöhus väldiga skugga måste jag passa på tillfället att få berätta om den märkliga kvinnan Anne Hardenberg.

En kvinna av sten

Min arbetsplats på Fotevikens Museum bjuder ofta på upplevelser utöver det vanliga. En gång var hela personalen på studieresa på Själland. Vid Ringsted stannade vi för fika och ett besök inne i Ringsted kungakyrka var bara ett måste. Men kyrkdörren var stängd.

”Vi ber till den helige Knut Lavard som ligger där inne”, tipsade mig vännen Peter, skrivare i Fotevikens vikingarike. Och tro det eller ej; genast kom det fram en kvinna och frågade om hon fick låsa upp kyrkan! Fantastiskt!

Varför nu denna heliga önskan om att få komma in? Jag behövde helt enkelt en bra bild av Anne. En kvinna som i Malmö och på Malmöhus för längesedan hade fullt arbete med att på ett diplomatiskt sätt avvisa en efterhängsen beundrare. I Ringsted kyrka har hon för alltid knäfallit i kyrkans kor tillsammans med sin man Olof Krognos. Här finns hon nämligen i form av en vacker marmorstaty. Annes kärleksäventyr började år 1554 på slottet på andra sidan Öresund.

Hennes farbror var Eiler Hardenberg, en adelsman som av gamle kung Christian III blivit utnämnd till länsherre på Malmöhus. Själv var hon sexton år när hon tog in hos sin släkting. I slottets ovanvåning bodde samtidigt den tjugoårige kronprinsen Frederik. Eiler skulle under några år på Malmöhus lära upp kronprinsen i statsmannakonst. Samtidigt bodde här en mängd för det kungliga sällskapet passande adelsynglingar. Det blev faktiskt kärlek från första ögonkastet. Anne förälskade sig i Olof Krognos, en vän till kronprinsen, och lovade honom sin hand. Frederik föll emellertid också han pladask för Anne och lovade henne sin hand. Ett triangeldrama värdigt en modern såpopera hade tagit sin början.

Vid denna tid fanns det något som hette hård etikett. Beslutet att gifta sig med den som man lovat sin kärlek skulle hållas. Samtidigt accepterades inte att den blivande kungen skulle gifta sig med en inhemsk, ”enkel” adelsdam. För Anne var dilemmat ännu större. Gifte hon sig med Oluf riskerade både hon och han Frederiks framtida kungliga vrede. Den kloka kvinnan beslöt sig därför att vänta tills Frederik gift sig ståndsmässigt.

Fem år senare dog den gamle kungen Christian III och Frederik blev ny kung. Nu kom det plötsligt ett kungligt bud till Anne om giftermål. Hon skulle bli Danmarks nya drottning. Den unga skönheten hade vid denna tidpunkt en plats hos Frederiks mor som hennes sällskapsdam. Ständiga möten mellan kungen och den stackars kvinnan var därför oundvikliga. Änkedrottningen hade visserligen flyttat till Koldinghus slott i Jylland men avståndet avskräckte inte Frederik från att ofta komma på besök. Men Anne var stenhård.

Året 1563 bröt det nordiska sjuårskriget ut. Frederik drog i fält. En av de dugliga generalerna var Olof Krognos, medtävlaren i kärleksdramat. Vilket explosivt krig, även utanför slagfälten! Frederik försökte att få Olof till att gifta sig med någon annan. Han svarade bara den danske regenten med: ”Jag har en anden Frue kær!” År 1570 slöts fred mellan Sverige och Danmark. Fortfarande var dock dramats tre huvudpersoner ogifta. Då löste änkedrottningen det hela genom att kalla in kungens 13-åriga kusin från Tyskland. Den 37-årige danske kungen föll som en sten inför sin släkting och gifte sig med henne. Först sjutton år efter att kärlekslågorna börjat flamma på Malmöhus var äntligen Anne Hardenberg fri att få sin trolovade till make. Säg den lycka som varar. Efter endast ett halvår i den äktenskapliga sängen dog Olof!

Vår och giftastankar

Vårtider! Då är det dags för bröllop. Numera kan detta ske på många sätt. Nutida bröllop bjuder däremot garanterat inte alls på samma ingredienser som under 1500- eller 1600-talen. Det var liksom lite mera fart på tillställningarna då! Bevarade skrifter och räkenskaper berättar ibland ingående om de dåtida festligheterna.

Ett av de mera berömda skånska bröllopen stod år 1502 på Bollerup slott nordost om Ystad. Slottsherren Olof Stigsen skulle till att gifta bort sin dotter Magdalena. Av en slump har räkenskaperna för bröllopet bevarats. Tyvärr känner vi inte antalet gäster och inte heller hur länge festligheten pågick. Rimligt är väl att anta att denna hållit på under en vecka. Även om endast räkenskaperna i all sin torrhet finns kvar, behövs inte mycket fantasi för att förstå att det varit en våldsam fest. Här följer dryckeslistan (siffrorna inom parantes anger på ett ungefär mängderna räknat i moderna mått):

Dryck:
5 läster (90 tunnor) tyskt öl
4 ammor (600 l) rehnskt vin
5 ammor (750 l) franskt vin
5 fat emstöl (importöl)
3 fat pryssing (importöl)
2 tunnor hamburgeröl
12 tunnor mjöd
Hembryggt öl av 36 tunnor malt

Även om omräkningen av ammor eventuellt kan vara lite för hög torde ingen modern nykterhetsvän funnit sig hemmastadd i denna slottsmiljö under dessa dagar. Vad åt man då? Ja, även om inte recepten på hur maten tillagades finns kvar, finns mängden råvaror antecknade. Läs och begrunda:

Mat:
40 sidor fläsk
10 oxar till färsk mat
4 rökade kokroppar
40 får
60 lam
8 vordar (480 st) kabeljo (fisk)
5 vordar (300 st) långa
För 12 mark flundror
2000 st spidfisk
1 tunna lax
4 tunnor torsk
12 vordar (720 st) annan fisk
14 pund mjöl till småbröd och kakor
2 pund vete
6 pund mjöl
10 mark för vetebröd och pepparkakor och lök
6 tunnor smör
4 tunnor ättika
1/2 tunna honung

Vi ska inte gå närmare in på hur själva festen kan ha gått till. Det kan dock vara på sin plats att konstatera att när måltiderna närmade sig slutet skulle en viss hyfs alltid inträda i gillesalen hur överförfriskad man än var. Nu var det nämligen dags för den obligatoriska handtvätten, ett nog så viktigt moment eftersom gaffeln fortfarande under 1500-talet räknades som en stor sällsynthet. Man använde istället helt enkelt den gaffel som naturen utrustat människan med. Händerna blev på detta sätt nog så kletiga och flottiga. I Niels Bredals bok ”BørneSpeigel” som kom ut i Köpenhamn år 1568 finns t.ex. följande förhållningsregler:

”Hent Vand og Haandklæde som førre,
om Nogen sig vil toe eller tørre.
Tør Dig efter Kød og to efter Fisk!
Saa gaar Du ren fra Bord og Disk.

Bröllopen i borgarhemmen inne i städerna har inte varit riktigt lika påkostade som det på Bollerup. Vi ska dock inte förringa det dåtida intresset även för vanligt folk att hålla stort gille. Hur kunde då ett

I Bollerup kyrka på Österlen finns på södra sidan, dvs. på manssidan, denna målning från år 1474. Den visar den unge Olof Stigsen, samme man som senare skulle hålla ett berömt bröllop för sin dotter.

Bollerups medeltida borg ligger nordost om Ystad. Det gamla stenhuset är en verkligt historisk pärla. På som-martid är huset öppet utan entréavgift.

bröllop gå till hos de bättre ställda bland borgarna? Låt mig få berätta.

Själva bröllopsceremonien skulle alltid ske på en söndag. Givetvis skedde vigseln i kyrkan, men vad hände sedan! Redan vid kyrkan var många gäster bra påstrukna, dock räknades det som en skam om inte brudparet var nyktra. Väl hemkomna var det dags för sängbestigningen. Inför gästerna skulle de tu, fullt påklädda, sätta sig i sängen. Vid hoven utvecklades det hela till en komplicerad ritual. När tjocke Karl gifte sig i Sverige vid mitten av 1600-talet lade man ut två ”landgångar” mot sängsidorna så att alla gästerna kunde trampa förbi brudparet uppe i sängen. Kul sed som ni kanske vill återuppväcka om ni håller bröllop.

Om måltiden som följde efter sänghoppandet ska jag inte orda här. Nej, vi ska gå direkt till brudparets avlägsnande från festen. Alla gästerna skulle följa med in i sängkammaren. Redan här skedde brudgummens överräckande av morgongåvan till bruden. Av bitter erfarenhet hade man anordnat det på detta sätt – det fanns nämligen brudar som blivit lurade på sin gåva när de väntat till morgonen efter bröllopet. I Sverige skulle morgongåvan stadfästas med ”glavind” (spjut). När brudgummen officiellt utlovat vad morgongåvan bestod av, grabbade ett antal manliga gäster tag i ett långt spjutskaft och la ner det framför bruden. Detta var ett tecken på att de med vapen skulle kämpa för brudens rättigheter om karlen inte höll sitt löfte. Därefter kastade de spjutet på sedvanligt slafsigt svenskt sätt ut genom sängkammarfönstret.

Nu var det dags för avklädning. Detta skedde inför alla gästerna, dock behöll man vanligen en tunn särk på sig. Brudens skor skulle tas omhand

på speciellt sätt. Ibland spikade man fast dem i väggen. Ibland togs mannens skor av och kastades upp på sänghimmeln som tecken på att han var herre i sitt hus. Bruden skulle sedan gråtande kastas ner i sängen medan mannen nervöst väntade på sin stora insats. Han skulle nämligen, iklädd en hatt – som säkert gjorde sig bra till särken eller kanske Adamsdräkten – med ett väldigt längdhopp ta sig upp i sängen. Sedan var det slut på det officiella – gästerna gick ut och en kvinna låste bokstavligen in brudparet för natten.

Tro nu inte att bröllopet var slut redan efter den första kvällen. Även om det var brukligt med tre dagars festande kunde ett bröllop också vara i upp till nio dagar. På den ”andra bröllopsdagen”, dvs. måndagen, skulle brudpar och gäster tillbaka till kyrkan och nu gick det minsann livligt till. Måndagen under bröllopen kallades därför allmänt för ”överdrivelsens dag”. Och nog spelade man över alltid. Med brudparet i spetsen drog man till högmässan. ”In red man på kyrkogården, druckna och galna. Med pipare och trummare i spetsen trängde man in i kyrkan och började här inne att antingen dansa, äta medhavd mat eller snarka i bänkarna i försök att sova ruset av sig”. Stackars präst!

När Malmöhus länsherre Sivert Grubbe gifte sig i Köpenhamn år 1602, avslutades bröllopet först på tisdagen efter nio dagar av supande och ätande! När brudparet sedan skulle ta färjan över Öresund till Malmö väntade nästa prövning. Brudens mormor propsade nämligen på att följa med till det nya hemmet för att där fortsätta festen.

En feg adelsman i Malmö

Kvarteret S:t Gertrud vid Östergatan mittemot Caroli kyrka är en guldgruva för alla Malmöälskare. Tre gamla och genuina Malmögårdar har här bevarats och restaurerats. Äldst av alla byggnaderna är det s.k. Kuntzehuset. Du passerar genom det varje gång du går till restaurangen och cafét inne på gården. Här bodde en gång för längesedan en man med ett mycket märkligt livsöde.

Man skrev år 1535. Malmöborna var under ledning av borgmästarna Jörgen Kock och Jep Nielsen mitt inne i den s.k. Grevefejden. Istället för den unge Christian III ville man återinsätta sin älskade

En av de forna Malmöborna som firade bröllop två gånger. På detta s.k. epitafie i S:t Petri kyrka ses den mäktige borgmästaren på 1600-talet Söffren Christensen med sina två fruar och många barn.

BAZAREN
BILLIGA
PRISER.
GARANTI.

kung Christian II på Danmarks tron. Föremålet för Malmöbornas stora idoldyrkan den gången var ingen mindre än den kung som svenskarna brukar kalla Christian tyrann men som vi här nere avgudade för sina framsynta idéer. Christian II hade tvingats fly landet våren 1523 och hade sedan genom svek blivit tillfångatagen och han satt nu inspärrad.

Jörgen Kock var en handlingens man och utan tvekan hjärnan bakom upproret. I en samtida nidvisa om honom utmålas han som en prålig herre. Hör bara hur motståndarna beskrev honom:

”Nu han väl spatserar på Malmös gator,
och låter sig beses i sin pansarplatta
för att man ska tänka att han så manlig är,
låter han ett draget slagsvärd efter sig bära
och två bardisaner och en hakebössa.
Så färdas han till kyrkan som en manlig furste.”

Som jag berättat tidigare startade inbördeskriget med att Jörgen lurade kungens man på Malmöhus och slottet kunde intas. Samtidigt greps alla adliga skolbarn som gick på Malmö latinskola. Skolan fanns vid denna tid inrymd i ett tegelhus på S:t Petri kyrkogård. Det var ett stort kap av gisslan som på detta sätt hamnade i de upproriska borgarnas händer. Här fanns barnen Jörgen Rosenkrantz, Frans Bilde, Hans Bilde, Sten Bilde, Jens Truidsen, Valdemar Pasbierg, Jörgen Tidemand och Erik Podebusk. Denna stora mängd av adelspojkar ger en antydan om att staden vid den här tiden attraherades av den skånska adeln.

Vid Östergatan, i kulturkvarteret S:t Gertrud, ligger detta tegelhus, uppfört troligtvis av borgmästaren Jep Nielsen som bostad till sin blivande svärson Niels Kuntze och dottern Anne. Fotografiet är från sent 1800-tal.

Redan inom ett år började en adelsarmé belägra Malmö. Det första man gjorde var att bränna ner alla vindmöllor som borgarna hade utanför staden. Svaret kom omgående. En stor mängd av adelns hus inne i staden revs. Det är i samband med Malmös belägring som historien om Kuntze börjar. En dag samlades fienden på ängen utanför Österport. Inför hela armén knäföll en man framför ledaren, marsken Tyge Krabbe, och slogs till riddare. Det var visad tapperhet under kampen mot de trilska Malmöborna som gav detta oväntade resultat. Mannen var den då unge äventyraren Niels Kuntze. Hur det sedan gick berättar historikern Arrild Hvitfeldt i slutet av 1500-talet:

”Men vid en annan drabbning utanför Malmö höll han sig illa; tog till flykten fastän inget behov fanns. Då tog Tyge offentligt tillbaka hans ridderskap.”

Är det inte otroligt! En sannolik plats för händelsen är kanske området för vår tids polishus vid Exercisgatan. Här utspelade sig händelsen som handlade om Danmarks i särklass kortaste adelsmannaskap någonsin. En dag riddaredubbning, den andra dagen vanära. Malmö har verkligen bidragit med väsentligheter till den danska historien!

Efter det att Malmö kapitulerat red segrarna in genom Österports ståtliga medeltida porttorn vid nuvarande Drottningtorget. I spetsen sågs troligtvis den nye länsherren på Malmöhus, Galle van Linden, den nye kungens fruktade man. Om honom berättar samtiden följande:

”Galle van Linden (ett djävulens barn och en förbittrad människa och skalk, ty han fruktade varken Gud eller människor) blev hövitsman uti Malmö med 700 stridsknektar. Han fördärvade och

Anne och Niels Kuntzes praktfulla gravsten av svart ”fogelsångsmarmor” finner du i S:t Petri kyrka.

utarmade så många ärliga dannemän att många av dom aldrig hade sett något liknande i denna världen. Man kunde ha skrivit hela böcker om Galle van Lindens slemma handel och ogudeliga levnad. Han dog i Regensborg och lade ränta på horhuset, så att vilken stridsknekt som där inkom ska där ha ett nattaläger och en hora qvit och fri.”

Man säger då det. Vilket patrask fick nu inte de goda Malmöborna hysa i sin älskade stad. Men med bland de som inmarscherade i staden efter kapitulationen fanns givetvis också lite bättre folk. Niels Kuntze kunde säkert räknas till dessa. Kanske var det under intåget utmed Östergatan som den degraderade äventyraren såg henne för första gången, borgmästaren Jep Nielsens vackra dotter. Kanske satt hon i ovanvåningen i sin fars ståtliga korsvirkesgård på platsen för den nuvarande Caroli kyrka. Kanske kastade han en slängkyss till henne. Vad vi säkert vet är att Niels snabbt såg till att bli gift med den stormrike borgmästardottern Anne. Året efter inmarschen, 1536, är de i laglig säng och Niels kunde titulera sig som gårdsägare. För, som han själv skriver, ”hennes fader gav mig den gård, någon tid före jag fick henne i min säng, på det att jag ville lova och tillsäga honom, att jag ville bo där i staden hos honom”. Gården som Niels fick låg mitt emot svärfaderns huvudgård. Bostadshuset är fortfarande bevarat; ett av husen i kulturkvarteret S:t Gertrud.

Två år senare blir Niels indragen i en bitter fejd bland Malmö då ledande män. Hans svärfar borgmästaren har precis dött och prästen Claus Mortensen i S:t Petri, mannen som tio år tidigare lett pöbeln till uppror mot den katolska kyrkan, anklagar honom för djävulskap. Paret har inte fått några barn och nu fann den illmarige prästakappan på att detta var Guds straff. Intressant är att konstatera att Claus var Jörgen Kocks man. Endast tre år tidigare hade han använt predikstolen i S:t Petri för att mana fram sitt stöd för det då pågående upproret. Om honom berättades det t.ex. vid detta tillfälle att han tillhörde Jörgen Kocks svurna skara:

”Herr Claus tjuvebindare, vår predikant,
han använder också nu någon ny variant:

Han har nu tagit sig en sed,
att ta befallning av Jörgen pengasmed,
att predika lögnen och bedrägeri,
att vi skulle ingalunda uppge vår stad.”

Niels blev nu fängslad på bl.a. order av prästen i S:t Petri men han lyckades fly och vände sig då genast till kungen. Det är i det bevarade brevet till Danmarks regent som alla detaljer i ärendet framgår. Processen mot den maktgalne prästen i Malmö blev kort. Claus Mortensen avsattes, troligtvis på kungens order, och fick en vanlig prästtjänst i Husie. Själv blev Niels rådman och senare borgmästare.

Är det inte en härlig soppa som en gång tillagades här invid Östergatan! Vilken karl! På mindre än två år både vikarierande adelsman och fast anställd rådman! Och därtill rik gårdsägare.

Kalkonen på väggen

Från Niels Kuntzes hus ska vi snett över Östergatan. Här ligger det Thottska huset, Malmös äldsta i korsvirke. Nu var tyvärr restaureringen på 1970-talet oerhört hårdhänt så det är minsann inte mycket kvar av det gamla byggnadsvirket. Trots detta kan vi konstatera att huset byggts år 1558 – det går inte att ta fel på. Årtalet står nämligen inskuret på den gamla portbjälken. På en dörrbjälke vid sidan om är ingraverat namnen på de som den gången stod för bygget – herremannen Tage Tott och hustrun Else Ulfstand. Redan året 1536 omtalas emellertid adelsmannen som ägare till själva gården här vid Östergatan. Vem var då herr Tage?

Jag skulle vilja påstå att han var en av Skånes verkligt dåtida rikisar, herre till Näs, senare Trolle-

Det Thottska huset från år 1558 på Östergatan. Hitom ses det Diedenska huset från tidigt 1600-tal.

näs. År 1538 lät han uppföra ett praktfullt slott strax nordväst om Eslöv. Slottet kallade han Eriksholm men det har sedan skiftat namn till Trolleholm. År 1542 deltog herr Tage i en militärtrupp för att hjälpa Gustav Vasa i Sverige. Från Skåne skulle man falla smålänningen och upprorsledaren Nils Dacke i ryggen. Man drog norrut genom Göinge mot Småland. 200 man till häst och 800 man fotfolk skulle lära smålänningarna veta hut. Truppen leddes av Erik Banér och Holger Rosenkrantz. Det hela blev en missräkning. Den långa marschen genom mörka skogar, med i bakhåll väntande bönder bakom brötar, trädstammar och stenar, decimerade den danska styrkan. När de till slut nådde fram till den svenska huvudstyrkan ansågs danskarna inte längre ha något stridsvärde och de sändes därför genast tillbaka hem. När så målet verkade nära i det att riksgränsen in till Skåne åter blev passerad slog smålänningarna till. Nu dödades många och bytet man tagit gick förlorat.

Efter denna bedrövliga utflykt blev emellertid herr Tage utnämnd till den danske kungens riksråd, var under åren 1547 – 1547 länsherre i Landskrona och satt mellan åren 1555 – 1562 som herre på den mäktiga borgen Bohus fästning strax norr om nuvarande Göteborg. Tage fann kärleken i början av 1540-talet. Den sköna och åtrådda var jungfrun Else Holgersdotter Ulfstand från Skabersjö slott strax utanför Malmö. Fyra år efter det att Thottska huset i samma stad stod klart dog herr Tage. Hans grav finns i Näs lilla kyrka som ligger direkt intill Trolleholm.

Varför hade riksrådet en stor gård mitt i det då centrala Malmö? Själva valet av tomt var det inget fel på. Här utmed Östergatan bodde nämligen gräddan av Malmös dåtida befolkning. Tage behövde också ofta ta in till kungen i Köpenhamn. Vid oväder blev han tvungen att ligga och vänta på bättre seglingsväder. Hotell fanns inte på den tiden varför en rik adelsman såg till att kunna bo under eget tak i väntan på bättre tider. Här hade han det gott, den rike herremannen från våra dagars Eslövtrakt. Under sina väntestunder i Malmö har herr Tage kunnat njuta av både kalkon och påfågel. Kanske inte som smakupplevelse men väl som synintryck. På en av väggarna i ovanvåningen lät han nämligen bekosta en praktmålning där dessa exotiska fåglar stolt stelnat i sina promenader.

I ovanvåningen till Thottska huset på Östergatan finner du de vackra målningarna på detta uppslag. För mer än ett halvt årtusende sedan stod en i dag okänd konstnär här uppe och arbetade.

Målningarna kom fram när man på 1970-talet skulle restaurera det Thottska huset. De satt på den östra gavelväggen men var tvungna att flyttas. Hur i hela friden kunde man flytta målningar som målats på en putsad och kalkad vägg? Konservator Albert Eriksson kände till konsten. Han rengjorde målningarna och limmade fast vävskikt på vävskikt med hjälp av ett speciallim. Putsen knackades sedan försiktigt loss från underliggande mur. All puts under målningsskiktet slipades bort och ersattes av en pålimmad duk. Sedan var det bara att vända målningen och försiktigt ta bort den väv som täckte framsidan. Hokus pokus … kalkmålningen hade förvandlats till en vanlig målning på duk och med ram.

Målningarna i Thottska huset är i sin komposition typiska för 1500-talet. Hela nedre delen täcks av ett målat draperi, en s.k. ”drätt”. T.o.m. de horisontella metallstängerna och öglorna som höll sådana här bonader uppe finns avbildade. Ovandelen täcks av figurer, frukter och djur. Adelsmännen vid mitten av 1500-talet älskade djur på väggarna. Ett på Malmö museum bevarat fragment av en väggmålning från ett annat av stadens hus, visar t.ex. ett springande, fyrfota djur. Erik XIV lät vid denna tid pryda ett av rummen i Kalmar slott med djur som jagas av människor. Här vid Östergatan var det dock fåglar som uppenbart varit ägarens intresse. Kanske var herr Tage Malmös förste ornitolog!

Kalkonen och påfågeln i Thottska huset representerar dock inga nordiska fågelarter. Kalkonen introducerades vid denna tid i Europa. Fågeln fördes på skepp över från den nya, ännu till stora delar

okända kontinenten på andra sidan Atlanten. Snabbt blev kalkon en åtråvärd maträtt på rikemännens bord. Vid ett bröllop i Arnstadt i Tyskland år 1560 tillagades inte mindre än 150 kalkoner.

Om värjstick och god mat

Det hände sig en dag att jag stegade in på Radisson SAS, i ett nybygge från 1960-talet, kopplat till det Thottska huset. En vän tog sig omaket att bjuda på lunch. Detta är en i sanning spännande miljö; mot gatan reser sig Malmös äldsta korsvirkeshus, in mot kvarteret finns ett av Malmös fulaste byggen (Caroli city från 1970-talet). Däremellan hittar du en inglasad och en vacker gårdsyta med en förnämlig restaurang. Vi fick ett bord längst in. Det är här som vibrationerna känns starkast. Det var säkert just här, på platsen för min sköna lunchstol, som han blev ihjälslagen – Arel Staffensen!

Det är märkligt att befinna sig på platser vars historia man känner på det mera detaljerade planet. Människor ur historien dyker plötsligt upp i hjärnan, händelser från gången tid finns som kraftfält kvar där de en gång hände. Ni kanske tror att jag driver med er men det är ofta som jag upplever detta. Ta bara den blodiga händelsen vid mitt lunchbord. Mordet skedde dock redan på våren 1561. Fredagen innan pingstdagen detta år steg slottsfogden

på Malmöhus Enuold Jensen in i rådhuset vid Stortorget. Med sig hade han en olycklig man vid namn Mogens Bertilsen. Inför borgmästare, råd och byfogde erkände denne sig skyldig till att ha deltagit i ett uppträde med dystert slut. Vittnena till händelsen hade också denna dag slutit upp på rådhuset. Här fanns Anders Christiernsen, Gunde Olsen och Margrete, Anders Judes kvinna. Nu återberättades det som skett på platsen för mitt lunchbord några dagar tidigare.

Mogens, som var anställd av herr Tage Tott, hade en fridag och passade då på att i den sköna vårsolen spela ett parti vartaffel – ett brädspel – med Arel, en annan av herremannens tjänare. Arel verkar ha varit en dålig förlorare, i varje fall anklagade han plötsligt Mogens för falskspel. Genom att anmärka på motspelarens något fetlagda figur retade han upp Mogens. Händelsen inträffade utomhus på gården och snart var den bittra ordträtan känd för hela gårdsfolket. Nu blev det allvar. Folket inne i stugan kom ut för att lugna ner det hela men Arel kastade sin hatt på marken och ville slåss.

”Eftersom jag inte får fred för dig är det lika bra att göra upp nu så gott som en annan gång”, röt Mogens och båda drog värjorna. Arel blev snart sårad i axeln, ryggade tillbaka och stack sin värja i skidan. Djupt ångerfull försökte han beveka den rasande Mogens. Margareta Anders Jude, som bodde i herr Tages hus, sprang fram och grep tag i Mogens men förgäves. Med ett hugg fick Arel ett sår i huvudet och han störtade omkull.

Bilden på denna sida: Restaurangen med baksidan av Thottska huset. Här fäktades det en gång vilt.

Bilden på föregående sida: Diedenska och Thottska husen året 1961 innan de ödesdigra rivningarna.

Man bar in den svårt blesserade. Läget var så allvarligt att bud genast sändes till prästen herr Mogens Skåning. Med sin portabla väska, innehållande en liten silverkalk, en ask för den heliga oblaten och en liten flaska av det heliga nattvardsvinet har prästen snart gjort entré. Samtidigt som Arel fick sin sista nattvard bekände han för predikanten att han hade sig själv att skylla för det som hänt. ”Ty visst var det illa att det slutat så här”, sa han, ”men det hade varit en ärlig kamp eftersom båda velat slåss.” Så slutade denna, här på restaurangens mark, så tragiska händelse i blod, förlåtelse och död.

Eftersom de båda stridstupparna var anställda av en adelsman borde egentligen inte fallet ha tagits upp på Malmö rådhus. Som herreman hade ju herr Tage själv domsrätt över sina anställda. Kanske var det den dödliga utgången som gjorde att det ändå kom upp i stadens domstol. Man satte genast till en domstol på sexton män vilket var brukligt när eventuella mord skulle utredas. Tingmännen valdes oftast från grannarna till den fastighet där händelsen ägt rum. Tydligen bodde det för ett halvt årtusende sedan många hantverkare i gårdarna runt det Thottska huset. Här fanns Frans och Olof skinnare, Mats och Willum guldsmed, Christen och Thomis bagare, Mats skomakare, Jost grytestöpare, Jacob skräddare och Peder sporremakare.

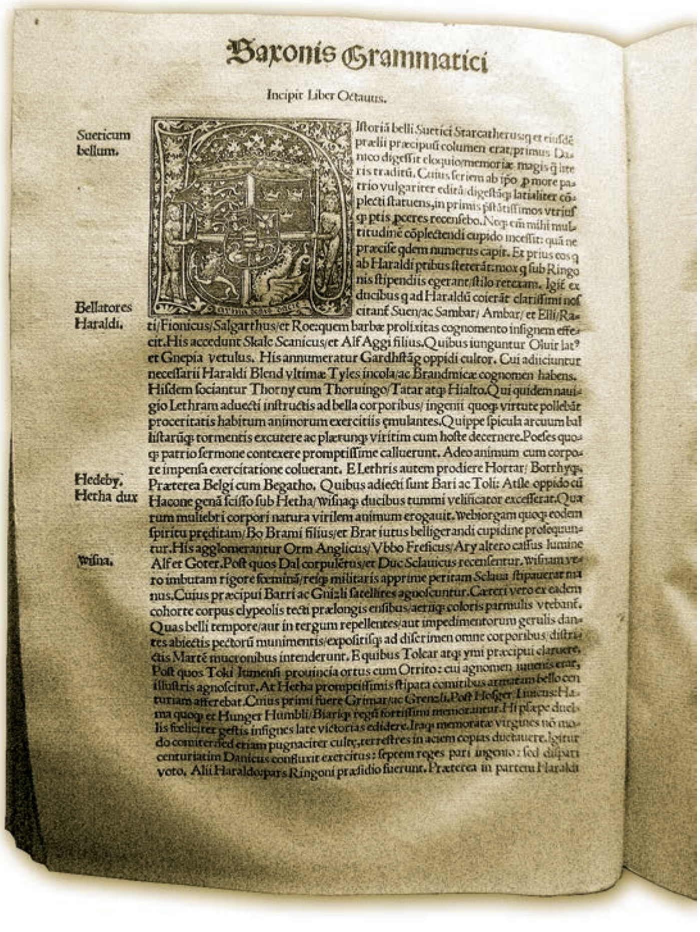
Beslut i just detta ärende avkunnades på tinget som hölls i slutet av juni. Stående inne i en av trästockar markerad fyrkant som var utlagd framför rådhuset har den nervöse Mogens fått nåd. På stockarna satt tingmännen, de fyra borgmästarna och kungens fogde. Värjfäktaren undslapp bödeln, borde komma till sin frid igen men ålades att till den dödes släkt och vänner böta för s.k. full mansbot.

Visst blir man ibland förvånad. Dåtidens polismakt, de s.k. bysvennerna, hade snabbt tillkallats till platsen för värjkampen. Och vad händer när jag nu satt här på restaurangen, under intagandet av en underbar pyttipanna som min vän betalade! In genom restaurangens dörr väller bokstavligt talat en mängd poliser. De skulle dock inte ta hand om någon historisk brottsling – bara njuta av det framdukade bordet.

Boktryckaren Christiern Pedersens lät på 1510-talet i Paris trycka en bok efter ett manuskript av den danske författaren Saxo. Denne skrev runt år 1200 sitt berömda och omfattande manus om Danmarks historia.

Vad vore livet utan böcker

En gång var jag bjuden på stor fest hemma hos någon för mig tämligen okänd. Allt var trevligt men det var något som saknades. Plötsligt kom jag på vad det var. I alla bokhyllor fanns bara prydnadssaker, inga böcker. En hastig undersökning i andra rum gav samma nedslående besked – ingen bok så långt ögat nådde. Värden kunde glatt meddela att hemmet endast ägde en bok – telefonkatalogen. Detta var i sanning en svår chock för mig.

Saxonis Grammatici

Incipit Liber Octauus.

Suecicum bellum.

Istoriã belli Suetici Starcatherus q et eiusdẽ prælii præcipuũ columen erat, primus Danico digessit eloquio, memoriæ magis q̃ litteris traditũ. Cuius seriem ab ipso p more patrio vulgariter editã digestãq; latialiter cõplecti statuens, in primis p̃stãtissimos vtriusq; ptis pceres recensebo. Neq; eñ mihi multitudinẽ cõplectendi cupido incessit: quã ne præcise qdem numerus capit. Et prius eos q ab Haraldi ptibus steterãt: mox q sub Ringonis stipendiis egerant, stilo retexam. Igit ex ducibus q ad Haraldũ coierãt clarissimi noscitant Suen, ac Sambar, Ambar, et Elli, Rati, Fionicus, Salgarthus, et Roe: quem barbæ prolixitas cognomento insignem effecit. His accedunt Skalc Scanicus, et Alf Aggi filius. Quibus iunguntur Oluir lat? et Gnepia vetulus. His annumeratur Gardhstãg oppidi cultor. Cui adiiciuntur necessarii Haraldi Blend vltimæ Tyles incola, ac Brandmicæ cognomen habens. Hisdem sociantur Thorny cum Thoruingo, Tatar atq; Hialto. Qui quidem nauigio Lethram aduecti instructis ad bella corporibus, ingenii quoq; virtute pollebãt proceritatis habitum animorum exercitiis ęmulantes. Quippe spicula arcuum ballistarũq; tormentis excutere ac plærunq; viritim cum hoste decernere. Poeses quoq; patrio sermone contexere promptissime calluerunt. Adeo animum cum corpore impensa exercitatione coluerant. E Lethris autem prodiere Hortar, Borthyq;. Præterea Belgi cum Begatho. Quibus adiecti sunt Bari ac Toli: Atsle oppido cũ Hacone genã scisso sub Hetha, Wisnaq; ducibus summi velificator excesserat. Quarum muliebri corpori natura virilem animum erogauit. Webiorgam quoq; eodem spiritu prẹditam, Bo Brami filius, et Brat iutus belligerandi cupidine prosequuntur. His agglomerantur Orm Anglicus, Vbbo Fresicus, Ary altero cassus lumine Alf et Goter. Post quos Dal corpulẽtus, et Duc Sclauicus recensentur. Wisnam vero imbutam rigore fœminã, reiq; militaris apprime peritam Sclaua stipauerat manus. Cuius præcipui Barri ac Gnizli satellites agnoscuntur. Cæteri vero ex eadem cohorte corpus clypeolis tecti prælongis ensibus, aeriiq; coloris parmulis vtebant. Quas belli tempore, aut in tergum repellentes, aut impedimentorum gerulis dantes abiectis pectorũ munimentis, expositisq; ad discrimen omne corporibus, districtis Martẽ mucronibus intenderunt. E quibus Tolcar atq; ymi præcipui claruere. Post quos Toki Iumensi prouincia ortus cum Otrito: cui agnomen iuuenis erat, illustris agnoscitur. At Hetha promptissimis stipata comitibus armatam bello centuriam afferebat. Cuius primi fuere Grimar, ac Grenzli. Post Hesger, Liuicus: Hama quoq; et Hunger Humbli, Biariq; regũ fortissimi memorantur. Hi sæpe duellis fœliciter gestis insignes late victorias edidere. Itaq; memoratæ virgines nõ modo comiter sed etiam pugnaciter culte, terrestres in aciem copias ductauere. Igitur centuriatim Danicus confluxit exercitus: septem reges pari ingenio: sed dispari voto. Alii Haraldo, pars Ringoni præsidio fuerunt. Præterea in partem Haraldi

Bellatores Haraldi.

Hedeby.

Hetha dux

Wisna.

Detta skåp i S:t Petri kyrka kan ha innehållit en bokhandlares varulager under mitten av 1500-talet.

Malmö är härligt, inte minst för alla som tycker om böcker. Vårt fina Stadsbibliotek är en oas av upplevelser, våra bokhandlare är välförsedda och stadens antikvariat äro många. Närheten till de köpenhamnska antikvariaten är också en fröjd i tillvaron och på Myrorna ute på Ystadvägen 19 kan man göra spännande läsfynd. Fråga mig sedan inte varför jag älskar denna stad!

På 1500-talet var böcker verkliga dyrgripar. Vid större försändelser packades de i trätunnor. Det kan låta märkligt men var säkert praktiskt. Inpackade i halm låg de väl skyddade. Det är så böckerna framträder i den äldsta bokhandelsförteckning vi känner från Norden. Listan avser en till namnet okänd bokhandlares lager i just Malmö på 1520-talet. Mängden böcker anges i antalet ”tunnor” böcker. Många av hans böcker var tryckta i Paris. På 1530-talet hade Malmö inte mindre än två egna boktryckare, Oluf Ulricksön och Christiern Pedersen. Det är troligt att dessa inte bara tryckte böcker utan också sålde sina alster i staden. På den tiden färdades emellertid många bokförsäljare land och rike runt. Frans bogeförer från år 1542 är Malmös äldste, till namn kände, bokförsäljare med lagret i medbragta tunnor. Eftersom det nästan uteslutande rörde sig om religiösa böcker blev vid denna tid området runt S:t Petri kyrka stadens verkliga bokhandlarkvarter.

I hörnet av kyrkogården, ut mot Själbodgatan – Kyrkogatan, låg ett litet tegelhus som stadens klockare hade som bostad. Här bedrev Peder Lauridsen klockare sin bokhandel i slutet av 1500-talet. På kyrkogårdens andra hörn låg Latinskolan. I gården bredvid skolan tog sig året 1574 en annan bokförsäljare bokstavligt talat vatten över huvudet. Han

drunknade nämligen i gårdsbrunnen! Som tack för att man ringde med kyrkklockorna vid begravningen skänkte dödsboet en bok till kyrkan.

Längre bort, i Kyrkogatan nära Stortorget, bodde på 1560-talet författaren, vägaren, läkaren och ”bokhandlaren” Henrik Smith. Vid samma gata finner vi i början av 1600-talet Matthis Pedersen bogebinder som också hade bokhandel inne i sin bostad. Annars använde man sig märkligt nog gärna av S:t Petri kyrka som bokhandel. Kyrkan hyrde ut försäljningsbord till hugade ”bogförere” i både vapenhuset, inne vid södra ingången och vid dopfunten. År 1556 verkar man på detta sätt ha sålt böcker inne i kyrkan under inte mindre än 94 av årets dagar. Matthis själv hade en bokfilial inne i kyrkan. Han hade t.o.m. tillåtelse att ha sitt boklager inlåst i ett av kyrkans skåp. Vid hustruns död uppgick lagret till 1100 band. Det fordras stora skåp för en sådan samling.

Malmös äldsta vägskylt

Det står en gammal huggen sten i hörnet Adelgatan – Kansligatan i Malmö. Den har stått där riktigt länge, inskriften är nött av det eviga blåsandet i staden. Stenen berättar sin historia om kommunikation till lands – förr i tiden.

Denna milsten förfärdigades år 1676. Stenhuggaren har fått en beställning på att hugga en milsten med Karl XI:s namnchiffer d.v.s. texten CRS (Carolus Rex Suecorum) med krona. Under denna står texten ”1 MYL”. Rimligtvis har detta vägmärke satts upp på våren 1676, dvs. innan den dag detta år då danskarna invaderade Skåne och ett fyra år långt förödande krig påbörjades. Stenen markerar var man förr i tiden ansåg att Malmös absoluta centrum fanns. Platsen blev också en av baspunkterna för avståndsmätningen i Skåne. Dock är det tveksamt om just denna sten står på sin ursprungliga plats. Angivelsen ”1 mil” tyder ju på att den bör ha stått just en mil från en given utgångspunkt.

Idén med att sätta upp avståndsmärken utmed vägarna i Danmark går åtminstone tillbaka till Frederik II:s dagar, dvs. till ca 1570-talet. Denne kung införde inte enbart på allvar brännvinet i Norden, han var också glad att färdas snabbt i sin vagn. Fyra mil norr om Köpenhamn byggde han drömslottet Frederiksborg. För snabb kommunikation lät han utlägga en nästan spikrak väg mellan huvudstaden och slottet. Vägen var dessutom stensatt. Utmed vägkanten satte kungen upp trätavlor som angav avståndet - de kanske första mil-”stenarna” i Norden. Vägen omgavs av trästängsel, inte för att hålla djuren borta utan för att hindra människor från att köra på regentens egendom. Alla påfarter hade grindar med kungliga lås.

Frederiks son Christian IV byggde ut vägnätet i hela landet. Nu skapades de s.k. ”kongevejerne” i Danmark, dåtidens motorvägar. Dessa var endast förbehållna kungen och adelsmännen. Sivert Grubbe, kungens länsherre på Malmöhus slott, beskriver med fasa hur den unge Christian själv brukade hanterade tyglarna när han var på resa med häst och vagn. På en tur i Skåne ville kungen agera kusk och hastigheten var så hög att hela ekipaget voltade. Kanske inte så underligt. Christian hade ärvt sin fars intresse för praktiskt betingade alkoholstudier och var i princip inte nykter en enda dag från åtta års ålder till sin död 64 år senare.

Först år 1649 påbjöd i Sverige drottning Kristina att det skulle sättas upp milstenar utmed de stora vägarna. Samtidigt skulle det på varje gästgiveri finnas

Milstenen i hörnet av Kansligatan och Adelgatan markerade Malmös mittpunkt under 1600-talet.

en skylt som noggrant angav hur långt det var till de närmsta vägkrogarna. Det var drottningens far, Gustav II Adolf, som på allvar börjat göra vägarna mera farbara. Inte minst gällde detta övergångarna vid vattendragen. I Sverige, liksom i det då danska Skåne, finns många berättelser om hur bönderna fick bygga och bättra landsvägsbroar i ett till synes evighetsarbete. Speciellt den enormt långa träbron över Helgeå vid Kristianstad var en styggelse och en förbannelse för de skånska bönderna runt omkring.

I dag tänker man inte på forna tiders problem med vägar och vattendrag i det skånska landskapet. Vi ska dock inte speciellt långt tillbaka i tiden för att inse vilka svårigheterna det en gång var att färdas längre sträckor. Före 1800-talet var det skånska landskapet helt annorlunda än i dag. Där vi idag har stora åkrar utan träd fanns förr mindre åkrar med insprängda småsjöar och sankmarker. Vägarna blev, speciellt under vår och höst, svårframkomliga – på sina ställen på gränsen till omöjliga att färdas på. Ta bara S:a Förstadsgatan mellan Triangeln och Möllevångstorget. Här gick bäckar över vägen vilka ofta svämmade över. Man var därför tvungen att anlägga två parallella vägar för att ha en i reserv när höstrusket satte in. Och ta fallet med Lundavägen borta vid Segeå i Malmös norra utkanter. Här var det sankt och eländigt. Två stora träbroar förde visserligen trafikanterna över markerna och de två vattendragen men broarna kostade både pengar och arbetsslit för att underhålla. För den stora landsvägen genom Lomma brydde man sig inte ens om att bygga en bro över Höje å. Här fick de resande betala pråmmannen för att komma över. Likadant var det uppe vid Löddeköpinge över Lödde å.

På platsen för de vita höghusen bakom V:a Skrävlinge kyrka fann vi arkeologer en gång resterna efter en svensk armé som försökt komma in i Malmö.

För inte så länge sedan var resandet verkligen ett äventyr. T.o.m. mellan två så närbelägna städer som Malmö och Lund gick före järnvägens tillkomst på 1850-talet endast tre diligenser i veckan. Ett talesätt i Malmö vid den här tiden sa att det för en normal människa tog en dryg halv dag att ta sig mellan Malmö och Lund – för en student tog färden tre dagar! Utmed landsvägen fanns nämligen en mycket stort antal av krogar!

Kanonduellen i Malmö

År 1643 hade Sverige och Danmark börjat krig mot varandra. Det var svenskarna som låg på; Danmark var vid denna tid på ruinens brant. In i Skåne, som då var Danmarks kornbod, kom en dag den svenske krigsherren Gustaf Horn med sin armé. Folk flydde i stora skaror till Malmö som på den tiden var väl befäst med höga skyddsvallar. Hela staden täckte dock inte ett större område än att den fick plats långt innanför den nuvarande kanalen. En samtida berättare skriver att det i staden under kriget fanns inte mindre än 14.000 människor, varav fast boende på ca 4.000, resten flyktingar och soldater. Det måste ha varit en svår tid.

I början leddes försvaret av Malmö av länsmannen på Malmöhus Tage Tott. Snart anslöt kungens son prins Christian och försvaret sköttes med den äran. De belägrande svenskarna fick börja bygga tillfälliga hus i byarna runt Malmö. I V:a Skrävlinge bodde krigsherren Gustaf med fru och dotter.

Belägringen drog ut på tiden. Malmöborna blev djärvare och de började t.o.m. släppa ut sin boskap att beta på de yttre försvarsvärnen. Då passade de hemska svenskarna en dag på. Alla djuren rövades

bort. Dessutom brändes vädermöllorna vid stadens två utfartsvägar, dvs. invid nuvarande Triangeln och Värnhemstorget. Detta föll Malmöborna illa i sinnet. Men bättre tider skulle stunda.

Kung Christian IV kom nämligen i egen hög person över till Malmö. Den försupne kungen avsatte sin duglige son och tog själv befälet. En morgon drog han med armén ut till de höga backarna på nuvarande Östra kyrkogården. Här började kanonerna skjuta mot svensklägret i V:a Skrävlinge. Agneta Horn skriver själv att hon tyckte att det var spännande. Annat var det med hennes mor som satt i ett hörn och tjöt av skräck. När en kanonkula for in i deras bostadstält svimmade dessutom moderskapet.

Det var ett konstigt fältslag som utspelades den gången. Agneta skriver att hennes fars soldater tog upp de järnkulor som danskarna skjutit och sköt sedan tillbaka dem igen. Så fortsatte duellen en stor del av dagen – med återanvänt järnskrot. När det började skymma drog sig Christian hem till Malmö, glad och förnöjd, för att njuta några pokaler vin på Malmöhus.

Först år 1645 slöts fred. Innan svenskarna hävde belägringen av Malmö och avtågade från V:a Skrävlinge brände man emellertid ner hela byn och dessutom alla de uppförda boningshus som soldaterna bott i. Några av husen hade grävts ner i marken. Vid branden fylldes de stora hålen med sönderbrända rester efter väggar och tak. Det var dessa igenfyllda gropar vi arkeologer hittade vid schaktningar år 1971. Även om fynden var fragmentariska visade de på en svår tid. Ett praktlås till ett stort skåp och en vacker järnljusstake var t.ex.

Arkeologkollegan Per-Inge Lindquist under utgrävning av ett av de många grophusen i V:a Skrävlinge.

några av de en gång dyrbara föremål som svenskarna stulit från skåningarna.

Med fröjd i hjärtat har Malmöborna sett härlägret i V:a Skrävlinge gå upp i lågor. Glada blev man också när man senare fick reda på att svenskarna drabbats av Guds hämnd för att man stulit Malmös boskap. Svenska djur hade nämligen dött i en stor mängd av någon mystisk sjukdom. Dessutom härjades städerna Kalmar, Södertälje, Åbo och Västerås av förödande eldsvådor. Snacka om en storstilad hämnd för några malmöitiska kossor!

Den enögde kungen slott

Belägringen av Malmö inträffade under Christian IV:s långa regeringstid. Kungen är en av Danmarks mest kända regenter. Egentligen är detta konstigt, med facit i hand var hans regeringstid nämligen katastrofal för landet. När kungen tillträdde år 1596 var Danmark Nordens stormakt – vid kungens död år 1648 var det ett land på ruinens brant som helt överflyglats av Sverige. Ändå står kung Christian fortfarande högt i dansk kurs. Kanske beror det på att allt han gjorde skulle vara så stort och omfattande. Med sina tre hustrur hade han t.ex. 23 barn. Eller kanske den personliga sprit- och ölkonsumtionen som var enorm. Kanske är det hans väldiga bygglust som gett Danmark historiska byggnadsverk som årligen drar till sig horder av turister.

Eftersom Christian IV var en stor vän av Malmö vore det fel att inte ge en liten bild av denne kung när jag berättar min stads historia. För att sätta sökljuset på honom tar jag dig med till hans älskade ”sommarstuga” som han året 1606 började bygga

I en monter på Rosenborgs slott, i det rum Christian IV dog året 1648, hänger hans blodiga kläder från ett sjöslag mot svenskarna. På monterglaset är fästat några märkliga smycken. Kungen gav dem en gång till sin hustru.

strax utanför det dåvarande Köpenhamn. Huset står kvar än i dag men numera finner du platsen mitt inne i storstaden på andra sidan sundet.

Det märkliga är att trots att ”sommarstugan” endast ligger tio minuters gångväg från Nyhavn och Kongens Nytorv är det ytterst få svenskar som hittat hit. Jag guidade för några år sedan två busslaster svenska historiker genom Köpenhamn. Nästan ingen hade varit på Rosenborg, för så heter platsen. Det är givetvis ingen sommarstuga mätt enligt våra normer. Nej, det är i stället ett riktigt sagoslott. Hela slottet andas personlig kungahistoria. Ursäkta Sverige och vår huvudstad Stockholm. Ni har inget som motsvarar det här stället.

Christan IV anlade sitt lilla paradis direkt utanför den dåtida stadens vallar. På detta sätt kunde slottet omges av en enorm trädgård som givetvis också fortfarande finns kvar. Det var på Rosenborg som kungen kände sig hemma, hit drog han ofta från stöket på Christiansborg mitt inne i det då trånga och illaluktande Köpenhamn. Hit flydde han när han ville slippa från det praktfulla hovlivet på Frederiksborg slott på norra Själland.

På Rosenborg har tiden stått stilla. Jag vet ingen besökare som jag förevisat detta slott som inte stönat av begeistring. Christian IV har själv ritat och bestämt slottsbygget. Detta var unikt för honom – hans väldiga lust att lägga sig i alla detaljer, oavsett om det gällde slottsbyggen, kyrkobyggen som Helig Trefaldighetskyrkan i Kristianstad eller uppförandet av hela städer som Oslo och Kristianstad. Hans ”Vinterstue” i Rosenborgs bottenvåning, som stod färdig år 1615, är bland de bäst bevarade 1600-tals interiörer vi känner i Europa. Övriga rum är inte dåliga de heller. Stuckaturer, guldtapeter, målningar, silver och guld vart än ögat ser.

Rosenborgs slott mitt inne i Köpenhamn är en prunkande oas för alla historieintresserade.

Stenplattan i porttornet till Malmöhus satt en gång på en annan av slottets byggnader. C:et står för Cristian IV och AK för hans första hustru Anne Katarine.

Det som gör Rosenborg till kronan bland slottsmuseer är att här finns så mycket historiska saker att titta på och förundras över. Här hittar du mängder av småprylar som det danska kungahuset samlat på sedan 1600-talet. Och det märkliga är att alla saker här har sin egen personliga historia. På normala museer ser man givetvis också många föremål men för det mesta är de inte personrelaterade. Låt mig ta exemplet med Rosenborgs stora glassamling. I ett av riddarsalens kabinettsrum med originalinredning finns en enorm samling av venetianskt glas från 1600-talet. Samlingen tog Frederik IV hem från en resa till Italien och Venedig året 1709. Den saknar sin like, även sett med internationella ögon.

Hur många gånger har jag inte själv stått och närmast andäktigt stirrat på det hjorthorn som hänger över dörren till Christian IV:s lilla arbetsrum. Denna hjort räddade danskarna i Kalmar den 28 december 1611! På den tiden var det krig mellan Danmark och Sverige. Svenskkungen Karl IX försökte genom sina soldater en natt att överrumpla den danska hären men den skrämda hjorten störtade rakt in i danska lägret och väckte upp soldaterna. Svenskarna kunde jagas bort.

Frågan är dock om inte järnskrotet i kungens sängkammare är det mest makabra i hela Rosenborg! År 1644 möttes den svenska och danska flottan vid Kolberger Heide. Christian IV ledde själv kampen från amiralsskeppet. Plötsligt exploderade en kanon i kungens närhet; adelsmän och kung föll som käglor. Kungen kravlade sig upp med ett bortskjutet öga. När Christian stönande ropade

År 1870 satte fångar eld på Malmöhus slott som då var ett av Sveriges största fängelser. Christian IV:s stora borggårdsbyggnad gick förlorad genom branden.

”Än lever jag” kunde kampen fortsätta. Och här på slottet hänger fortfarande hans blodbestänkta kläder. Blodet har med åren antagit en närmast chokladliknande färg. På monterglaset hänger också två örhängen med små infattade järnskrotsbitar. Dessa bitar opererades ut ur kungens öga den där krigsdagen för länge sedan. Genom att omvandla järnsplittret till kvinnosmycken ville majestätet med denna gåva till hustrun visa vilken hjälte hennes man var. Vet man denna historia är studiet av de rostiga örhängena bara ett måste. Vad stolt hustrun måste ha varit när hon gick omkring med skrotet i öronen!

Slottskällaren är en veritabel skattkammare. Här finns t.ex. i Christians enorma vintunna fortfarande några hundra liter vin från den tiden, bidande sin tid på att bli uppdrucket. Enligt uppgift används lite av vinet varje år i Dronningens nyårsmiddag – man må anta att det serveras i uppblandat tillstånd. Nere i källaren gnistrar också i mörkret guldet, silvret och ädelstenarna från Christian IV:s kröningsakt. Eventuella kleptomaner som till äventyrs skulle kunna forcera pansarglasen kommer ändå inte långt. De danska kronjuvelerna vaktas av två bistra soldater med skarpladdade gevär.

Det var i det lilla sovrummet i slottets bottenvåning som kungens älsklingsdotter Leonora Christine tog ett sista farväl av sin far innan han för alltid slöt ögonen den 28 februari 1648 ”klockan 5 slett om aftonen”. Bredvid Leonora Christine stod hennes man, den stenrike och mäktige Corfitz Ulfeldt. Se, här är huvudpersonerna i det drama som jag strax ska berätta om, ett drama som kom att utspelas i en gård vid Adelgatan i Malmö.

NATIONAL KASSA REGISTER
König Kroon
NA HÖGANDER

Efter tjocke Karl

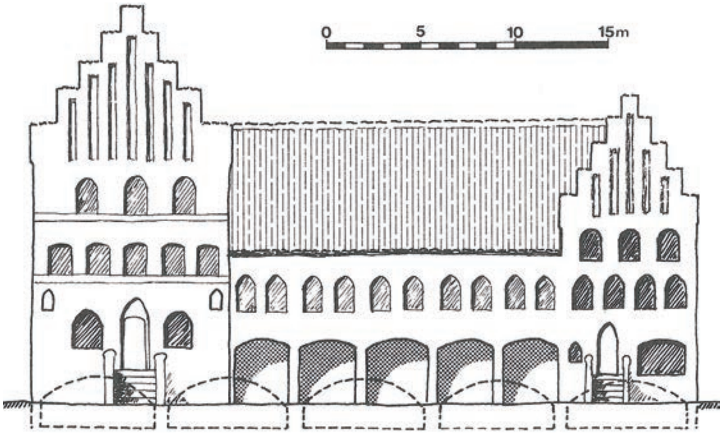
En kungadotter och en landsförrädare

I hörnet av Adelgatan och Kansligatan ligger en stor, gammal gård i det kvarteret som bär namnet Svanen. Denna svan har förvisso inget med den stora pontonlyftkran som användes vid Öresundsbrons byggande och som i skrivande stund ligger i Malmö hamn. Detta vidunder heter ju också Svanen. Nej, kvartersnamnet har i stället sitt ursprung i sockertillverkning! Den 16 maj 1774 gav den svenske kungen tillstånd för anläggande av en sockerfabrik med namnet Svanen i Malmö. Gustav III måste ha undrat över Malmöbornas väldiga intresse för sötsaker eftersom han samma dag också fick godkänna starten av sockerbruket Patrioten i samma stad. De båda fabrikerna låg t.o.m. på var sitt hörn i samma kvarter. Svanen hade en del av tillverkningen förlagd till det ståtliga trappgavelhus ut mot Adelgatan som fortfarande är i behåll.

Det är faktiskt så att hela den stora gården, där socker tillverkades under lång tid, i dag är en av Malmös verkliga byggnadsklenoder. Här hittar du stadens äldsta bevarade borgarehus, det s.k. Tunnelkomplexet. Sett från gatan är det emellertid borgmästaren Jacob Nickelsens ståtliga trappgavelhus från runt året 1518 som visar att detta är en gård med historia. Sett inne i husen är det den långa källaren utmed Adelgatan som imponerar. Här finns tegelvalv som slogs redan under staden Malmös första århundrade, i början av 1300-talet. Teckningen på nästa sida visar min rekonstruktion av gårdens fasad ut mot Adelgatan på 1530-talet. Redan året 1349 omtalas gården. Den hade då tidigare ägts av riddaren Jens Uffesen och nu delade döttrarna upp arvet efter fadern. En dotter fick ”fem stenbodar väst för kyrkan och syd för torget” medan den andra fick fem stenbodar direkt väster därom. Riddaren har alltså haft två långa hus, vardera uppdelade i fem olika ”lägenheter”. Intressant att konstatera är att man år 2003 vid utgrävningar påträffat ett liknande, långt hus längre västerut utmed ”den lange Adelgade”. Denna gård, herr Axels gård, har också kunnat dateras till runt 1300. I den vid denna tid mycket unga staden Malmö var det tydligen populärt bland adeln att bygga tegelhus i form av tvåvånings radhus utmed handelsstråket. Kanske är det också därför som gatan redan i äldre tid hette Adelgatan?

Karl X Gustaf på Stortorget har i mer än hundra år blickat ner på Malmöborna och deras spektakel. Här en ceremoni med en samling av militärer runt ca 1914.

Vi ska emellertid inte uppehålla oss i medeltiden utan snabbt ila fram till den 9 mars 1658. Tjocke Karl hade med delar av sin armé genom en osannolik tur kunnat gå över isarna från Jylland till Själland och tvingat den danske kungen Fredrik III att avstå bl.a. Skåne till Sverige. Freden i Roskilde var ett faktum. Denna kalla marsdag anlände Malmös nye kung till staden. Han kom i en släde över Kirseberget och in i staden vid Österport borta vid Drottningtorget. Utanför rådman Jörgen Anchers hus på Östergatan, snett mitt emot Tunnelkomplexet, rullade han av släden. Kungen var liten och tjock, ”130 kg ilsket fläsk” som en historiker

Kvarteret Svanens nordvästra hörn ut mot Adelgatan i början av 1500-talet. Ursprungligen bestod denna tegellänga av ett hörnhus till vänster och en lång byggnadskropp till höger. Senare byggdes hörnhuset till och på 1500-talet uppfördes också ett hörnhus ut mot Kansligatan längst till höger. Rekonstruktion författaren.

en gång kallade honom. Jag drar mig inte för att omtala sådan uttalande – kungen tillhör nämligen inte mina historiska favoriter. Under några korta dagar i Malmö hade Karl X Gustaf överläggningar med viktiga män om hur Skåne i framtiden skulle styras. Och se där, vem står bakom kungen om inte Corfitz Ulfeldt. Samme man som var gift med dottern till den förre danske kungen, samme man som var närvarande när svärfadern Christian IV dog och som en gång räknades som Danmarks rikaste och mäktigaste näst danske kungen. Nu hade han bytt sida och blivit svensksinnad.

Corfitz hade sina planer utstakade. Han skulle bli svensk lydkung i Skåne. Redan när tjocke Karl var på marsch genom Pommern mot Danmark året innan, alltså år 1657, hade han anslutit till kungens närmsta krets. Det forna danska riksrådet hade nu under dessa marsdagar i Malmö tagit sin bostad hos rådmansänkan Mette Hans Svensen Rogges som bodde i det nuvarande Tunnelnkomplexet. Han fann gården utmärkt till att bli centrum i det av honom tilltänkta skånska imperiet. Redan i maj samma år hade han blivit Malmös rikaste och mäktigaste gårdsägare. Men hur var det egentligen med hans lojalitet till svenskarna?

Ett antal Malmöborgare försökte att befria Malmö från de svenska trupperna. Planerna avslöjades emellertid, rättegångar följde och tre huvuden avhöggs som publiknöje på Stortorget. Ett av dessa satt före avskiljandet på Bartholomeus Michelsen, ägaren till kalkbruket i Limhamn. Bartholomeus avslöjade inför domarna att Corfitz en dag i slutet av januari 1659 hade kallat in honom i sitt hus. Här skulle han ha läst upp information från ett papper som han sedan slängt i elden. Innehållet var en beskrivning på svenskarnas planerade stormning av Köpenhamn, information som nu snabbt nådde den instängda danska huvudstaden. Detta möjliggjorde att danskarna kunde segra när den stora stormningen bröt ut några veckor senare. Den 24 maj 1659 försattes Corfitz i husarrest under hård bevakning.

Var anklagelserna falska? Det är nu hustrun, prinsessan Leonora Christine, börjar sin stora kamp för att rentvå sin man. Hon agerar försvarsadvokat och hennes skrivelser låter oss se en mycket kraftfull och intelligent kvinna. Corfitz åberopar sjukdom och processen måste hållas i hans och Leonoras hus. När jag passerar hörnet Kansligatan – Adelgatan brukar jag nästan alltid titta upp på fönstren i bottenvåningens hörnrum. Det var här Leonora en gång hade sin stora sängkammare. Man kan säga att detta hörnrum tillhör en del av Malmös kvinnohistoria. Här förberedde nämligen Malmös

första kvinnliga försvarare en rättssak som gällde liv eller död. När hon den 17 december 1659 trädde inför domstolen, som samlats i hemmet, väckte hennes sinnestyrka och hennes skickliga agerande beundran och förstummade åklagarna.

Läget var emellertid hopplöst. Corfitz var dömd på förhand. Jag håller inte för otroligt att anklagelserna var Bartholomeus sätt att hämnas på mannen som möjliggjort Skånes övergång till Sverige. Flykt var nu den enda räddningen. Men hur skulle man kunna ta sig ut ur den av 36 soldater välbevakade gården? Leonora visste på råd. Den trogna tjänaren och sekreteraren D'Aranda gjorde från källaren ett hål upp genom bjälklaget till Corfitz sovrum, beläget ut mot Kansligatan direkt bakom Leonoras rum. Iklädda prästkappor tog sig de två männen genom hålet ner i källaren, via de gamla välvda källarlokalerna och ut på gatan genom en källarglugg. Dessförinnan hade tjänaren lösgjort ett antal hästar och släppt ut dessa via gårdens bakport mot Kyrkogatan. I det tumult som nu uppstod när soldaterna försökte fånga in hästarna på Stortorget, smet Leonora, påklädd enkla kläder, ut genom samma port. En av de mest spektakulära rymningarna i Malmös historia var ett faktum.

Den vidare historien är en tragedi i stora mått. Flyktingarna greps i Danmark och inspärrades på den gamla Hammershus borg på Bornholm. Under ett dramatiskt flyktförsök firade Leonora ner sin då svårt sjuke man från ett fönster högt uppe på väggen. Corfitz orkade dock inte ta sig ner för klipporna till den väntande båten och de infångades. Senare släpptes paret och Corfitz dog strax efter i en usel roddbåt på en av Tysklands floder. Leonora Christine fängslades och kungadottern fick i 22 år sitta instängd i "Blå torn" mitt inne i Köpenhamn. Parets hus i Köpenhamn revs och här restes en skampåle över landsförrädaren.

Gör som jag nästa gång ni passerar Tunnelhörnet. Stanna upp och känn historiens vingslag på denna plats. Det borde vara lättare nu när ni har en aning om bakgrunden till vad som en gång hände.

Corfitz Ulfeldt, mannen med en karriär som om den var som hämtad ur sagornas värld men vars fall blev stort. Målning på Malmö museum.

På denna plats, i kvarteret vid hörnet av Engelbrektsgatan och Tegelgårdsgatan, hittade man en gång Malmös största silverskatt.

Den stora silverskatten

Skåne och Malmö blev år 1658 i samband med freden i Roskilde svenskt territorium. Ett nytt krig blossade upp samma år och en ny fred slöts två år senare. Fortfarande var dock Skåne svenskt land. Nya kungar kom snart till makten. I Sverige var det den unge Karl XI och i Danmark den nästan lika unge Christian V. I juni 1676 invaderade Christian Skåne för att återta sin faders förlorade landområden. Under fem fasansfulla år lät både svenskar och danskar härja och våldta vårt älskade landskap. Det märkliga är att danskarna, som rimligtvis borde ha haft mer att vinna på att skona befolkningen, nog var de som gick hårdast fram. Christians tyska generaler brände och våldförde sig på den skånska befolkningen på ett sätt som tidigare aldrig skådats i Norden. I juni 1677 stod en stor dansk armé utanför Malmö. Malmöborna visste att plundring in på bara kroppen var att vänta. Några försökte skydda sig och sin egendom på ett speciellt sätt.

Det är eftermiddagen den 28 mars 1888. Fyra grovarbetare håller på att gräva grunden till ett nytt hus i hörnet Tegelgårdsgatan – Engelbrektsgatan. Det gamla korsvirkeshuset som stått på platsen hade inte haft någon källare och nu börjar man på hästanspända flakvagnar kasta upp den sedan århundraden orörda jorden under det rivna husets trägolv. Det var då det hände!

En svårt förmultnad träkista dyker plötsligt upp. Locket faller i tusen bitar när någon av grävarna Anders, Måns, Emil, Frans eller Jakob tar ett grab-

batag i det. Inne i kistan ligger mängder med runda, grönärgiga mynt, smycken och dryckespokaler av silver. Man kan nog fortfarande, när man passerar platsen, svagt höra de flämtningar och förvånade utrop som för länge sedan utstöttes här. Staden Malmös största silverskatt någonsin var funnen.

Skatten fördes genast till polisstationen. Här började ett styvt arbete med att göra föremålen fria från jord. De stora, tjocka silvermynten var fastärgade i varandra så att de med våld har fått brytas loss. Någon antikvarisk känsla för konservering fanns inte på den tiden. Hela skatten uppgick till tre guldmynt, ett smycke av rent guld, mängder med silversmycken och dräktsilver, silverkedjor och silverbeslag och därtill flera silverbägare. Samt, inte att förglömma, 3.516 silvermynt.

Många av mynten har varit mycket värdefulla. Det äldsta är präglat i Sachsen år 1539, det yngsta är från år 1676. Uppenbart har kistan grävts ner efter detta året. Vi vet när och vi vet av vem. Deras initialer står ingraverade på en av silverknapparna: ACS – AAD. Anders Christensön och Anne Aagesdaater, er hemlighet är avslöjad!

Bryggaren Anders gifte sig den 16 september 1666 med änkan Anne och flyttade in i hennes gård vid Tegelgårdsgatan. Huvudbyggnaden, en lång envånings korsvirkesbyggnad, låg utmed gatan och i öster, mot Engelbrektsgatan, fanns en mindre byggnad där köket och brygghuset var inrymda. Paret dog under sommaren 1677, troligtvis samtidigt med att den danska armén i juni belägrade Malmö. Hustrun var sjuk men har överlevt mannen en kortare

Den mycket stora silverskatten från kvarteret Druvan finns numera till beskådande på Malmö museum.

tid. Kanske Anders stupade i försvaret av staden. För att skydda sina rikedomar för eventuella danska plundrare hade man gömt undan dessa.

De förtvivlade släktingarna slet sina hår och man grävde flera gånger i gården efter arvet. På olika ställen påträffades också nedgrävda silversamlingar. Dessa var av stort värde men man visste att det fanns mycket mer. Men var? Silverkistan under trägolvet förblev gömd i århundraden.

Jag har själv haft många av mynten från skatten i min hand. År 1977 skulle en ny utställning öppnas på Malmö museum och i en specialdesignad och extra klurigt larmad monter kunde jag i egenskap av museichef ställa ut skattfyndet. I dag finns skatten fortfarande utställd på Malmö museum, men nu inne på det gamla slottet. Gör gärna ett besök och fascineras av det gamla glittret. Du kan dock inte räkna till 3.516 mynt. Närmare tusen stycken försvann under en tid då skatten var tvångsförflyttad till Stockholm. Man råkade då blanda ihop Malmömynten med andra mynt. Är inte detta typiskt!

Hur gick det då för Malmö sommaren 1677? Staden stormades men de svenska soldaterna och Malmöborna kunde med blodiga förluster kasta tillbaka angriparna. Något danskt röjarparty i Malmö blev det inte den gången.

När man eldade för Karl XII

Det hände sig i skrivande stund att jag kom på att en kväll för exakt 306 år sedan var hela Malmö ute och nattvandrade. Hur märkligt det än låter var det då för länge sedan Karl XII som lyste upp natthimlen. Till och med Köpenhamnarna fick en blick av den upplyste kungen i Malmö.

Uppe på Kirsebergets högsta topp byggdes på 1870-talet Malmös första vattentorn vilket senare gjordes om till bostäder. På platsen brann år 1698 en mycket märklig eld.

Det var den 14 december 1697 som Karl XII smordes till Sveriges nye kung. Det var inte frågan om en kröning. Den 15-årige kungen var envåldshärskare och ingen annan än han själv fick sätta kronan på huvudet. Runt omkring i landet uppstod spontana glädjefnatt över händelsen i det avlägsna Stockholm. T.o.m. i det nyerövrade Skåne godkände generalguvernören i Malmö att de nya svenskarna, dvs. skåningarna, den 3 mars skulle få fira smörjelsen. Detta skulle ske i Malmö, Helsingborg och Ystad med ”fyrverkeri och fröjdeeldar”.

I Malmö hade borgerskapet redan klockan 16 på bestämd dag samlats på rådhuset. Här kolkade man i sig vin, åt konfekt och hörde ett tal som förhärligade den unge kungens kommande bedrifter. Samtidigt började det tjockna till med folk ute på Stortorget. Kvällsmörkret infann sig och vid 18-tiden steg ett förundrat sorl från denna kompakta människomassa. Ljusspektaklet på det hus som senare skulle ingå i Residenset hade startat. En tänd eld på taket upplyste en två meter hög krona med ett lika högt kungligt monogram. På fasaden hade upphängts en stor pappersduk med en målad bild av kungen med krona på huvudet, omgiven av lovprisande änglar. Genom att olja in pappret hade man gjort detta genomskinligt. Med hundratals levande ljus på baksidan lystes hela målningen upp. Malmöborna häpnade över denna teknik. Stadens första overheadapparat hade förevisats! Kunde man över huvud taget någonsin få uppleva något märkligare?

Snarts sågs hela Malmös befolkning i ett fackeltåg trängas ute på Östergatan och på den dåtida

landsvägen bortom våra dagars Drottningtorg. Lämmeltåget var på väg ut till den mörka Kirsebergsbacken. Här hade det alltsedan januari arbetats med en 58 meter hög treställning. På höjden var denna avdelad i fyra cirkelrunda balustrader som likt balkonger sköt ut från mittstommen. På de tre nedersta balkongerna hade placerats mängder med stora, fyllda tjärtunnor. Den översta bildade underlag för det praktfulla fyrverkeriet.

Tänk er, en 58 meter brinnande eld med sprakeffekter överst – och tänk er denna på platsen för vår tids gamla vattentorn uppe på Kirseberg. Trätornet var t.o.m. högre än S:t Petri kyrkas tegelmurade

tornväggar. Jag kan lova er att det inte var många av Malmös innevånare som saknades ute vid berget denna remarkabla natt. Tusentals människor trängdes och väntade.

Lite otur hade man. Två dagar innan spektaklet hade det blåst upp till en storm och den översta balkongen, eller ”kransen”, med fyrverkeriet rasade ner. Men denna natt, den 3 mars 1698, var allt tråkigt glömt. Exakt halv åtta small ett kanonskott från bastionen Stockholm borta vid Österport. En mängd karlar tog sig snabbt nerför träställningen och tände samtidigt tjärtunnorna. Snart stod ett enormt brinnande bål mitt i den överväldigade, jublande och hurrande folkskocken. Höga leverop för den unge kungen hördes överallt.

I Köpenhamn var taket på Rundetaarn fyllt med åskådare. Här hade den svenska diplomatkåren en stor fröjdekväll. I två timmar kunde de förvånade danskarna se den väldiga elden på andra sidan sundet. Svenskarna bjöd denna kväll på stor show. Två år senare skulle kungashowen få en fortsättning. Då tvingades nämligen danskarna kapitulera för den unge kungen när han landsteg med sin armé norr om Köpenhamn. Men det är en annan historia.

Två herrgårdar i Malmö

Det står en herrgårdsbyggnad från 1700-talet mitt inne i Malmö. Ja, jag talar inte om det vackra Rönneholm och långt mindre om Lugnet vid Folkets Park. Herrgården som jag tänker på finner du i ett kvarter vid Östergatan. Den ligger där, inklämd mellan högre och modernare hus, herrgården som en gång var bostad för en av Malmös rikare borgare. Hans efternamn är fortfarande välkänt för de flesta Malmöbor.

Det var på hösten 1744 det hela började. Då flyttade Lars Kockum från Helsingborg in i en nyinköpt korsvirkesgård på hörnet av Östergatan och S:t Gertrudsgatan i kvarteret Fersen, nästan mitt emot Caroli kyrka. ”Här har ni”, sa Lars, och lade snabbt upp de 810 silverdaler som gården kostade. Snart bar han sin unga brud Anna Christina över husets tröskel.

Lars Kockum var garvare och han var som sådan i sanning en mycket arbetsam karl. Året 1756 inköpte han granngården och fyra år senare även nästa gård. Det var verkligen ingen simpel skinnablötare som nu residerade över nästan halva kvarteret. Som vald riksdagsman för Malmö bevittnade han t.ex. på parkettplats Gustav III oblodiga statskupp i Stockholm år 1772.

Men så var det ju det här med barnen. Sonen Henrik skulle bli sämskmakare; så hade fadern bestämt. När sonen emellertid berättade att han tänkte gifta sig med en simpel bryggaredotter tog det eld i familjeidyllen. Fadern förbjöd äktenskapet och sonen försvann från garvaregården, flyttade ihop med vackra Bengta Sofia och blev bryggare. Förste sonen som kom i det unga äktenskapet återställde dock släktlyckan. Det unga paret flyttade in i den stora garvaregården på Östergatan och den nyblivne farfadern fick som han ville. Sonen blev garvare.

Bengta Sofia hade det inte helt lätt. Som 17-årig födde hon 1771 sin första son. Sedan kom 1772 en pojke … 1773 en pojke … 1774 en pojke …1776 en pojke … 1777 en pojke … och så år 1778 äntligen en flicka. Efter ett års uppehåll fortsatte barnaskaran att växa: 1780 en pojke … 1781 en flicka … 1783 en flicka … och 1786 en pojke. Den 14 maj samma år dog hustrun, endast 33 år gammal med 11 barnafödslar bakom sig.

På Östergatan finner du detta hus, en mindre herrgård från 1700-talets Malmö. Infälld i bilden ses stenplattan med ägarnas namn och årtalet 1791.

Endast fem månader efter hustruns död var det dags för Henrik Kockum att fira nytt bröllop, denna gång med Gunilla Ruhe. Med henne fick han ytterligare två barn. Trots den stora barnaskaran hade rikedomen hopat sig och nu gick paret igång med byggandet av en mera värdig bostad. Året 1791 stod Henrik och Gunilla på Östergatan utanför sin då nyuppförda byggnad i herrgårdsstil och åsåg med glädje hur hantverkarna satte en liten inskriptionsplatta av sten på plats. Sedan har säkert paret Kockum stigit upp på den stora paradtrappan som då fanns mitt på husfasaden. Över en hög källare reste sig huset med två våningar, båda av ansenlig takhöjd. Huset finns kvar men usch så förvanskat. Plattan finns också kvar högt uppe på fasaden. Vi läser ”H Kockum G Ruhe 1791”.

Henrik Kockum var en driftig man. Efter det att han inköpt lantegendomarna Henrikslust och Bulltoftagården kunde han titulera sig ”possessionaten”, något i stil med ”godsägaren”. År 1825 fördes han till Gamla begravningsplatsen vid Gustav Adolfs torg. Namnet Kockum lever dock i allra högsta grad fortfarande i Malmö.

Under slutet av 1700-talet skedde stora förändringar i samhället, inte minst på jordbrukets område. I området runt Malmö var det de rika handelsmännen inne i staden som plötsligt började visa brinnande intresse för jordbruk. Genom att köpa upp gårdar i bondbyarna kunde man begära ett s.k. ”skifte” av jordarna. I stället för att odla en mängd åkrar gemensamt med övriga i byn fick man egna,

Katrinetorp i södra Malmös utkanter tillhör de verkligt intressanta byggnadsminnena från stadens tidiga 1800-tal.

större sammanhängande jordar. Mitt i dessa nya egendomar uppfördes pampiga, herrgårdsliknande byggnader, omgivna av lustparker. På detta sätt skapades många i dag välkända platser. Vad säger ni t.ex. om namn som Sofielund, Rosengård och Annetorp i Hyllie. Medan de anställda bönderna slet på åkrarna runt omkring gick ägarna med sina familjer och vänner och spatserade och roade sig i lummiga parker som det anstod dåtida ”possessionater”.

Landsbygden runt Malmö måste runt år 1800 ha varit en kontrasternas marknad. Som en fjärran värld från de nya jordägarnas präktiga tegelpalats tedde sig de vanliga böndernas bostäder. Alla bondgårdar låg på den tiden tätt samlade i s.k. ”bygator”, inte som i dag utspridda i landskapet. Husens standard var verkligen inget att bravera sig över. Jag kan t.ex. bara återge hur landshövdingen af Klinteberg beskrev situationen året 1815:

”På dessa slätter saknar landtmannen duglige och varaktige byggnadsämnen; aflägse och dyrt får han med möda köpa det nödvändiga stolpverket, hvaraf byggnadens form upreses, och hvars väggar utgöres af ifyld lera, dem en häftig storm och starkt regn ofta förstör på dagen. Sällan kan ägaren af en sådan byggnad inreda och med eldning förse mer än en liten del eller ett boningsrum åt sig, hustru och barn, och dess tjenstefolk måste merendels året om ligga uti rum utan eldning. I förenämde boningsrum, hvars väggar och golf bestå af lera, och hvarest den knappa eldningen altid sker i en jernugn utan öpning ifrån sjelf(va) rummet, instänges nästan beständigt en fugtig, tjock och af torfos förskämd luft, som onekligen måste medföra en skadlig verkan både på

själs- och kroppskrafterne, särdeles hos de därstädes upväxande barnen, hvilkas späda nerfver äro allt för ömtåliga och lätt kunna mottaga intrycken af de obeqvämligheter, som omgifva dem.”

Vill du ta dig en titt på hur en godsägare levde för tvåhundra år sedan? Då tar du bara den nuvarande Per Albin Hanssons väg söderut från Dalaplan och köpcentret Mobilia och fortsätter sedan på den anslutande vägen till motorvägen och Svågertorps station. Någon kilometer innan du når denna ytterst moderna skapelse går en liten grusväg till Katrinetorp. Ta den och möt kontrasterna. Du har plötsligt förflyttat dig tvåhundra år tillbaka i tiden.

Jag vill nog tyvärr säga att Katrinetorp i dag är en av Malmös doldisar vad det gäller unika historiska miljöer. Sommaren 2003 åkte jag ut dit för att ta mig en skön promenad i de två parker som omger herrgårdsbyggnaden. I den engelska parkdelen, med stilideal från 1800-talet, är det den lummiga och gröna skogsmiljön som gäller. Över några broar når man den konstgjorda ön som ligger mitt i den lilla sjön. Denna typ av skogspark var så populär att man år 1860 anlade en liknande men större mitt inne i Malmö, den nuvarande Kungsparken.

Det arbetades för fullt i den franskinspirerade parkdelen som ligger bredvid den engelska. Här är det strikt raka grusgångar som inramar planteringarna och i mitten ses en damm med guldfiskar. Utmed parkens kortsida ligger herrgården. Trots att herrgården är som hämtad från de tre musketörernas Frankrike är den lite yngre, dvs. från runt 1800. Trots detta förväntade jag mig faktiskt när som helst att se musketeraren dÁrtagnan dyka upp, i vild fäktkamp med Richelieus soldater.

”Visst är det fint här”, sa plötsligt någon bakom min rygg. Det var inte en av de tre berömda musketörerna men väl en entusiastisk trädgårdsarbetare. ”Synd bara att inte fler känner till platsen!”

Åren 1795–1799 började den driftige handelsmannen i Malmö Samuel Johan Björkman köpa upp bondgårdar i byn Vintrie. En dag stod han här, med sin älskade hustru Anna Catrina Bager. Resan med häst och vagn från gården inne i staden hade tagit en dryg timma. Stolt har han berättat hur den nya

gården skulle se ut … och vad den skulle heta: ”Katrinetorp” efter kvinnan vid hans sida. Lyckan blev dock inte långvarig för de tu. Redan år 1810 kunde handelsmannen Erland Bager under dödsboauktionen lägga upp 40.000 riksdaler och bli ny ägare. Nu utvecklades Katrinetorp till den fullständigt unika miljö den är i dag. Väggarna i bottenvåningens alla rum täcktes av praktfulla målningar. De är så tidstypiska att man fullständigt tappar andan när man gör entré i huset. Här har konstnären inspirerats av antiken men också av Nordens klippiga kust och av segelskepp i hård storm.

Vilka fester har inte utspelats i dessa salar! Ta bara nyårsafton år 1819. Ett ögonvittne berättar om den maskeradfest som då hölls här för 90 gäster: ”Ibland de dansande voro ej så många kostymerade som förledet år och ingen hemreste förrän i dagningen, då frukost serverades vid dukat bord och fina dryckesvaror vankades hela natten.”

Malmö stad äger i dag denna historiska pärla. Från sommaren 2003 kommer ett café att hålla öppet här ute och då ges troligtvis möjlighet att få se prakten även inomhus. Katrinetorp kommer i framtiden att bli en avhållen plats för Malmöborna. Varför åka till Paris för att uppleva de tre musketörerna – ta till Katrinetorp i stället.

Fadäser i Malmö

Det händer att obegripliga saker från myndigheter allt som oftast dimper ner i brevlådan. Svårlästa skrifter som får en att undra vad byråkraterna egentligen menar. Så har det alltid varit. Ta bara det som hände i slutet av år 1799. Landshövdingen skulle bestämma vilka dagar som i Malmö skulle vara ”torgdagar”, dvs. de enda dagar då bönderna fick sälja sina varor offentligt på Stortorget. I den första officiella kungörelsen, som trycktes och sattes upp

På platsen för kanalen intill Börshuset låg en gång den sluss som skulle ta småskepp in i Malmös vallgrav.

överallt i staden, bestämdes en torgdag per vecka. Borgmästare Halling beskrev spektaklet:

”Först påbjöds ”en torgdag” – eller såsom det genom ett tryckfel uti kungörelsen därom kom att heta ”en torsdag” - i varje vecka, och denna bestämdes till måndagen.”

När vi nu ändå är på Stortorget kan ett annat exempel på tossiga direktiv nämnas. Några månader före torgbestämmelsen fick militären order om att med kanonsalut fira kungen, Gustav IV Adolf, på hans födelsedag. Ordern löd att inte mindre än 256 skott skulle avskjutas, dock fördelade på två omgångar. Nu blev det lite fel i de skånska byråkraternas hjärnkontor. Man trodde nämligen att det var frågan om 2x256 skott.

Vid middagstid påbörjades saluten från kanoner som uppställts på Stortorget. ”Oaktat början därmed skedde vid middagstiden, slutades ej saluten förrän sent om aftonen, sedan likväl största delen av artillerister, som serverade kanonerna, i anseende till deras ringa antal och alltför starka upphettning blivit till liv och lemmar mer eller mindre skadade.”

Nog har Malmöborna blivit riktigt förvånade. På den tiden hade man bara kanoner av den gamla modellen som skulle laddas framifrån. Hade man inte kylt järnrören hände det att krutet exploderade när det för hand fördes in i röret. Allt eftersom dagen gick ökades borgarnas oro påtagligt. När i hela friden skulle man sluta fira kungen på torget? Samtidigt pågick kontinuerligt arbetet med att bära bort soldater som skadats av exploderat krut. Ordern var dock given och 512 skott brann av. Kommendanten fick sedan själv bekosta de 256 skott som avlossats för mycket.

Festligheter och pangande har alltid varit en ingrediens i Malmö stadsliv, alltså långt före vår tids årliga festivalfyrverkeri i augusti månad. Förr verkade det dock vara obligatoriskt att man skulle bära bort några skadade om tillställningen skulle vara att räkna till de mera lyckade. Ta bara vad som hände år 1805 nere i hamnen.

På den tiden fanns en vattengrav runt Malmö. Med uppkastade vallar hade man avskurit all förbindelse mellan vattnet från graven och Öresund. Vattengravens yta låg på detta sätt ca sjuttio cm högre än havsvattnets. Nu kom man på idén att gräva en mindre förbindelsekanal mellan vattengraven och den lilla hamnen utanför. Genom att sätta två enorma träportar i båda ändarna av kanalen bildades en sluss. Mindre skepp kunde på detta sätt lätt ta sig in i vattengraven runt Malmö – trodde man.

En påhittig men, enligt en samtida källa, enfaldig man, Polheimer, blev anställd för att lösa uppgiften. Efter mycket experimenterande, grävande och byggande var den stora invigningsdagen inne. Kungen var själv på plats för att bese det skånska undret. En stor människoskara var givetvis också samlad och stolta kunde Malmöborna se ett litet segelskepp löpa in i kanalen. De yttre träportarna stängdes, de inre öppnades och skeppet kom igenom. Nu gavs stor salut med många kanoner. Det bar sig dock inte bättre än att flera åskådare träffades svårt i ansiktena av de s.k. förladdningarna som stoppats in i rören. Man föll bokstavligen för teknikens underverk. Detta var i sanning en lyckad tillställning. Folket hurrade och de skadade bars bort. Att sedan skeppet endast med stor svårighet kom ut igen och att portarna var så klena att de aldrig mera kunde öppnas, förhöjde ju glädjen också bland många som inte var från Malmö.

APOTEKET LEJONET
MATERIALHANDEL

”Det var bättre förr!”

Det är populärt med matprogram i TV. Varje morgon serveras vi nya läckra rätter och minst en gång i veckan får vi under längre programtid följa stök och arbete med kastruller och skärbrädor. Jag tänkte därför nu bjuda på två genuina Malmösoppor. Recepten är från året 1806. Håll till godo!

För att koka den populära ärtsoppan med fläsk för fyra personer behöver du 6 hg gula ärtor som ska ligga i blöt över natten. Tillsätt vatten efter behag i en kittel och häll i ärtorna. För att göra soppan mustig tillsättes 75 gram färskt fläsk, rikligt med salt och en liten kvist färsk timjan. Vill du göra dig till och slå på stort är dock den s.k. Rumfordsoppan att föredra. 1,2 hg havregryn hälls i lagom mängd vatten tillsammans med 75 gram fläsk, några stora potatisar, 5 morötter, 2 palsternackor och 1 purjolök samt rikligt med salt. Det sista receptet även det avsett för fyra hungriga personer.

För att känna dig som en riktig Malmöbo anno 1806 ska du förtära någon av dessa soppor på tisdagar, torsdagar, lördagar och söndagar alla veckor under hela året. Till denna matupplevelse serveras vanligen simpelt vatten men satsa gärna under helgerna på något mera festligt att fylla glasen med, t.ex. någon billig svagdricka av årets skörd, gärna avslaget. Smaklig måltid!

Recepten ovan är på den mat som erbjöds Malmös utslagna och fattiga. Jag bad hustrun väga upp 19 gram fläsk för att se hur mycket detta egentligen är. Glasögonen fick tas fram för att bedöma resultatet. Ändå ansåg fattigstyrelsens direktion att födan som erbjöds var bra. Vid det första provkoket av de blivande Malmösopporna år 1806 hade nämligen stadens styrande samlats för att kontrollera att Malmös fattiga hade det gott förspänt. Inte mindre än 30 man stod lutade över grytorna. Här fanns borgmästare, kyrkoherdar och rikare borgare. Efter att försiktigt ha smuttat på sopporna ”fann man båda ganska smakliga”.

Genom Malmös historia har stadens innevånare allt som oftast drabbats av höga matpriser. Den första dyrtiden är dokumenterad redan på 1520-talet. Bilden visar en hungersdemonstration på Södergatan under det 1:a världskriget den 25 april 1917.

De fattiga var ett stort problem för landets alla städer. Många var det som såg sin enda chans att överleva genom att ta sig in i städerna och med tiggeri upprätthålla livet. Alla dessa stackare hade dock inte någon chans, de förpassades, efter klappjakt genom stadens gator, tillbaka till sina hembyar, vilka enligt lag hade att bekosta deras överlevnad. För Malmös polis var detta ett kärkommet arbete. Dessa fick nämligen personligt bra betalt för alla utsocknes tiggare efter det att man fört dem till rådhuset. Här blev de fattiga granskade - ”presenterade” - innan polisen, eller ”snuten”, som det faktiskt då hette, kastade ut dem ur staden. Polisen runt om i Skåne hade t.o.m. vissa årliga ”jaktdagar” då fattiga var lovligt villebråd. Runt tvåhundra tiggare avvisades varje år ut från Malmö, en stor siffra om ni tänker på att Malmös innevånareantal vid denna tid endast var ca fyratusen personer.

Att läsa om dessa personers behandling är upprörande. Den blinde Lars Ståhle från Lunnarp stod t.ex. på Stortorget med sin lilla dotter och vädjade om hjälp. De blev snabbt utslängda. År 1800 hade fåraherden Hans Nilsson från Husie flyttat in i staden med hustru och två små barn. Mannen dog emellertid redan efter några månader. Änkan bad på sina bara knän att för sina små barn skull få

stanna men transporterades ut till Husie ”på det att staden inte må besväras av tiggeri från andra orter”. Givetvis har det funnits smarta tiggare som kunnat överleva en tid inne i staden. Till denna kategori hörde dock inte krymplingen Jöns Andersson från Vissmarlöv. Han måste tvärtom ha varit bra dum. Han knackade nämligen i sin tiggareiver på hos själve landshövdingen och greven Fredrik Salomon A:son Posse. Greven må ha satt sin mat i halsen – garanterat inte någon av Malmösopporna – när han drabbades av detta fräcka påhopp.

Nej, det var inte bättre förr!

När Kungsparken blev flottbas

I början av 1800-talet stod Europa i brand. Napoleon hade startat sina erövringståg och snart fanns endast England kvar som hans mäktigaste motståndare. Sverige och Danmark försökte länge att undgå kriget, bl.a. ingick man en flottallians som stadgade att varje land skulle låta 8 linjeskepp och 4 fregatter patrullera i Öresund och Nordsjön. Efter det att Napoleon året 1799 helt tagit makten i Frankrike blev engelsmännen mycket intresserade av de nordiska vattnen. För både de svenska och danska regeringarna kändes hotet allvarsamt. Norden tillsammans med Ryssland och Preussen anslöt sig därför till ett väpnat neutralitetsfördrag. Östersjön skulle ej få inkräktas av varken franska eller engelska flottor.

Snart skulle emellertid kanonerna börja tala i Öresund. Engelsmännen hade i mars 1801 sänt en mycket stor flotta in i sundet. Här fanns 53 skepp varav inte mindre än 20 linjeskepp, dåtidens slagskepp. Köpenhamn inneständgdes och därmed också merparten av danskarnas flotta. Den svenske kungen Gustav IV Adolf manade på sina amiraler att löpa till undsättning men svenska flottan påstods inte kunna lämna Karlkrona p.g.a. hårt väder. Den ryska flottan var samtidigt instängd av isen i Finska viken. På Köpenhamns redd tvingades därför danskarna ensamma utkämpa sin heroiska kamp.

Det gällde att hålla inloppet till Köpenhamn. Man hade ankrat upp de danska skeppen och kanonpråmarna på en lång försvarslinje. Amiral för den engelska flottan var sir Hyde Parker och bland cheferna märktes en man med namnet Nelson, en senare sjöhjälte. Nu skrev man emellertid den 2 april 1801. Den blivande borgmästaren Halling i Malmö, ett ögonvittne till händelsen, skrev om denna, även för Malmöborna, omskakande händelse:

”Tidigt en morgon började flottan det namnkunniga bombardementet, som hotade att förstöra hela den vackra staden. Försvaret både till lands och sjös var ganska kraftigt, så att äfven engelska flottan led betydlig skada. Kanondundret var så starkt, att alla hus här i Malmö derunder voro i beständig skakning.”

Nelson ledde själv anfallet medan Parker bidade sin tid med en del av flottan längre ut i sundet. Stolt hade Nelson förklarat att det hela skulle vara över på en timme. När därför fyra timmar gått och slaget fortfarande stod på, yttrade Parker sarkastiskt att Nelsons timme var djävulskt lång. Han lät hissa flaggsignal att avbryta anfallet. Nelson fick meddelandet ombord på sitt linjeskepp, riktade sin tubkikare mot amiralsskeppet och sa högt: ”Jag ser ingen signal”. Han hade satt kikaren mot sitt blinda öga. Situationen var emellertid kritisk för engelsmännen. Då kapitulerar den danske kungen!

Danmark tvingades i freden att avstå från neutralitetspakten men engelsmännen skulle snart

Kungsparken anlades vid mitten av 1800-talet. Dessförinnan var det en tämligen öde markyta. På platsen för ”Grottan” fanns under Napoleonkriget en uppdragsplats för svenska kanongallärer.

komma tillbaka. År 1807 var det stor risk för att Napoleon med våld kunde tvinga in Danmark i allians mot engelska intressen. Då den danska flottan var av ansenlig storlek, gällde det att se till att den inte föll i fransmännens händer. Förrädiskt och utan krigsförklaring anföll därför England med sin flotta åter Köpenhamn. Inte mindre än 375 transportfartyg med 30.000 soldater ingick i anfallet. En stor del av Själland avskars från omvärlden och köpenhamnarna fick uppleva några fasansfulla veckor då kanonkulor långsamt och metodiskt malde sönder deras stad. Slutet kom den 7 september när hela den danska flottan tvingades bli utlämnad till engelsmännen; 16 linjeskepp, 15 fregatter, ett 40-tal mindre krigsfartyg och 92 handelsfartyg.

Efter en så förödmjukande handling anslöt sig Danmark givetvis till Frankrike, om än motvilligt. Napoleon krävde att krig skulle förklaras mot Sverige och i februari 1808 stod de tidigare bundsförvanterna Sverige och Danmark mot varandra, en situation som nog ingen önskade. Samtidigt gick ryska trupper in i svenska Finland. Utan att många nog riktigt förstått hur det hela gått till, var Sverige i centrum av ett storkrig!

Regeringen var skakad. En förstärkning av armén måste snarast ske. Den 14 mars 1808 påbjöds att ett lantvärn skulle uppsättas bland alla vapenföra män mellan 18 och 25 års ålder. 30.500 soldater skulle på detta sätt bli en behövlig förstärkning till krigsmakten. Med denna tillökning räknade armén 100.000 man, en icke föraktlig styrka; åtminstone sett på pappret. Verkligheten var emellertid en helt annan. Bondesoldaterna saknade uniformer och dessutom vapen. Lantvärnsmän blev ombedda att

använda egna vapen om sådana fanns att tillgå. P.g.a. av skobrist fick vissa bataljoner föras fram i vagnar då de inte kunde marschera!

I Skåne uppsatte regeringen sex lantvärnsbataljoner. Många bondesoldater hamnade i Malmö som galärroddare i de kanonslupar som man dragit samman vid det gamla slottet Malmöhus. Det var bl.a. om dessa soldater, Sveriges hopp, som Esaias Tegnér i sin ”Krigssång för skånska lantvärnet” diktade så lyriskt:

”Vad krigiska röster!
De komma från öster,
de dåna som stormen kring fädernestrand;
de komma från väster,
de objudna gäster.
Till striden, till striden för fädernesland!”

Sanningen var emellertid allt annat än heroisk. Fältsjukan utbredde sig med fasansfull hastighet. I Malmö inreddes provisoriska sjukhus, bl.a. i rådhusets övervåning. Medan de rika dansade och förlustade sig i samma hus bottenvåning, dog de ”tappra” bondeförsvararna i stora mängder i våningen över de dansanta paren.

Redan år 1805 hade man beslutat att sätta upp en mindre örlogsbas i Malmö för s.k. kanonslupar. Skeppsvarvet anlades i nuvarande Kungsparken. Fortfarande kan du se hur gräsmattorna här sluttar ner mot kanalens vattenyta. Denna avschaktning gjordes för att man lättare skulle kunna dra upp de relativt små krigsskeppen på torra land. Mellan åren 1808 och 1814 var denna idyll en tämligen krigisk plats. 18 stycken galärer låg här ständigt klara att gå ut och hjälpa engelska handelsskepp genom Öresund. 28 åror drev fram det ca tjugo meter långa skeppet som i fören hade två små kanoner. Samtidigt blev Dragör på den danska sidan ett veritabelt piratnäste. När engelsmännen drabbades av stiltje rodde danskarna i snabba båtar ut och plundrade handelsskeppen. Samtidigt gick svenskarna ut från Malmö för att undsätta. Innan man nådde fram hade emellertid för det mesta piraterna redan försvunnit. Detta, det s.k. ”kanonbåtskriget”, är ett av de märkligare i vår nordiska historia. Medan de svenska roddarsoldaterna fick muskelförslitningar blev flera Dragörbor mycket rika på att agera sjörövare.

På platsen för brottet

Det är tidigt på morgonen den 26 april. Folket i Södra förstaden vaknar av tutande i lurar, skrik och skrän. Är det någon yrvaken som sticker ut huvudet genom fönstret får man besked: ”Varshuset bränner!” Det var förlustelsestället Mon Bijou strax utanför den dåtida staden som stod i ljusan låga.

Efter denna eldsvåda byggdes visserligen värdshuset Mon Bijou åter upp och huset finns kvar än i dag i kvarteret bakom Stadshuset. Min historia har emellertid inget med detta ställe att göra. Samma morgon väntade nämligen en liten skara människor på Grynbodgatan på att få göra ”den stora stöten”. Ledare för inbrottsligan var Arvid Ahlström, en ung man av finare Malmöfamilj. Det var han som tänt på ute vid Triangeln. Meningen var att Malmöborna i stor mängd skulle rusa åstad för att begapa det spännande skådespelet. Så också kamreren Hans Henrik Malmborg som tillhörde brandbefälen. Hans hus skulle då vara fritt att plundra.

Nu blev det inte som tjuvarna tänkt sig. Visst strömmade Malmöborna ut på gatorna men alls icke ”Yttersta domen”. Detta var det öknamn som kamreren fått p.g.a. sin stora elakhet och sin utpräglade snålhet. Folk till folk talades det också om den stora förmögenhet som mannen ruvade på hemma i sin bostad. På sin enorma tomt borta på Väster hade Malmborg ett inkomstbringande bränneri men också ett trädgårdsmästeri. Bostadshuset i två våningar låg där idag entrén till det trevliga nöjespalatset Wallmans salonger ligger.

Här, vid Grynbodgatan på Gamla Väster, ligger ett av Malmös moderna nöjespalats. På samma plats skedde hemska saker för snart tvåhundra år sedan.

Det var här, på denna geografiska plats, som det hemska och ofattbara hände på morgonen den 8 maj 1819. Elna, piga i huset, öppnade dörren in till den gårdsbyggnad där trädgårdsmästaren Per Löfberg bodde. Hon fann honom liggande i sängen, bunden till händer och fötter och med ett blodigt bandage om huvudet. Rummet var i total oordning. Hjälp tillkallades och när man rusade upp i andra våningen till Malmborgs sovrum fann man honom sittande bunden och död i sängen med huvudet sönderskuret. Det var blod över hela rummet.

Nyheten slog ner som en bomb i Malmö. Gamla rostiga flintlåsgevär plockades fram och laddades och alla hus tillbommades i rädsla för mördaren. Snart skulle emellertid dramat få sin lösning. Malmös egen polis, stadsfiskalen Sven Johan Callman, handlade nämligen raskt. Snabbt samlade han ihop en mängd pålitliga personer av båda könen och sände ut dem bland stadens lönnkrogar. Här avlyssnade de dag och natt gästernas samtal. Samtidigt påtog sig rådman Wollmar rollen som dåtidens Sherlock Holmes, ett arbete som han verkligen skötte med den äran. Löfberg blev direkt misstänkt eftersom hans skador var av ringa omfattning i förhållande till det blodiga bandaget.

Till slut blev Wollmars kluriga utfrågningar för mycket för trädgårdsmästaren. En kväll flydde han staden till fots och tog sig till Ringsjötrakten mitt i Skåne. Det är med viss förvåning som man noterar hur effektivt en jakt på misstänkta brottslingar kunde ske vid en tid då man endast hade hästar att tillgå. Efter bara en knapp vecka var den misstänkte infångad. Nu avslöjades under tortyr på Malmöhus alla inblandade. Ahlström greps när han skulle till att borda ett segelskepp i Ystad. Pigan Elna spärrades in på Malmöhus och erkände och en arbetskarl, ”Pitter dansk” hamnade också på samma plats.

Det visade sig att Löfberg var hjärnan bakom brottet. För att inte bli misstänkt hade han blivit bunden i sin säng av de övriga. Ahlström och Pitter dansk hade begått själva mordet och dessutom stulit en mängd värdesaker. Samma natt hade de grävt ner guldur och silverföremål i Hästhagen, dvs. i nuvarande Slottsparken. Därefter vandrade mördarna söderut till Pildammen och här gömdes alla de värdefulla silverpengarna i ett hål i marken. I Pildammen hade de också tvättat av sig blodet och försökt rengöra sina kläder. Ahlström hade därefter tagit sig till parken i Lugnet, nuvarande Folkets Park, där han gått omkring till gryningen.

Hur gick det för brottslingarna? Elna, som var gravid, fick efter födseln ett hårt spöstraff. Pitter dansk tog livet av sig i fängelset på Malmöhus. De två övriga fördes till avrättningsplatsen bakom våra dagars Rörsjöskola ute vid Värnhemstorget. Ögonvittnet Andreas Winqvist berättar om händelsen på sin trogna Malmödialekt:

”Alström och trägårdsmästaren
blev halshugna på en dag. Fårst
Alström, så kasta di halm över hånnåm.
Så ville inte trägårdsmästaren läga
säj på stypeståcken förän han hade
fått sitt Alströms lik, så la han säj.
Han trode att di hade smugit bårt
hånåm för han va av rik familg
i Malmö. Di bode på Östergata män
reste bårt under dän olyckeliga tid.”

Avrättningarna drog stor publik. Längst fram hade man placerat Malmös skolbarn för att de skulle lära sig hur det gick för människor som inte höll sig innanför lagens råmärken. Efter att man huggit huvud och högerhand av brottslingarna styckades kropparna och lades på uppresta hjul. Man tänker osökt på hur tiderna har förändrats. När mina egna barn var små ansågs det farligt för barn att titta på Pippi Långstrump. Svenska barn kunde få för sig att det var naturligt att lyfta hästar! Jag undrar vad den svenska barncensuren då skulle sagt om nöjestillställningar av den kaliber man bjöd barnen på för inte så länge sedan. Inte nog med detta. Efter avrättningarna steg prosten Gullander i S:t Petri fram och höll ett förmaningstal till alla föräldrar. Här följer några häpnadsväckande citat:

Hörnet av Grynbodgatan och Generalsgatan i slutet av 1800-talet. Gården och husen på bilden ägdes en gång av ”Yttersta domen”. Han återfanns en morgon sittande död i sin säng i sovrummet på andra våningen. Rummet var blodigt!

”Församlade Medborgare! Det blod, som nu strömmar ur dessa stympade Menniskokroppar, blef både efter Guds och menniskors lag med högsta rättwisa utgutet. … Föräldrar! Jag kan i dag knappt nämna Eder utan tårar, ty I kunnen icke gå från detta rum, där tvenne nog unga missgerningsmän stannat i sitt blod, utan att fråga: Hwad skall warda af alla wåra Barn? Huru skola de sin wäg ostrafflige gå genom en werld, der så många förförare finnas, med ett hjerta blottställdt för begärens eller för nödens frestelser? De måtte väl ej stanna på en Afrättsplats. … Då skärpen I lagen för dem om morgonen, då I uppstån, om aftonen, då I gån till hwila, när I sitten i Edert hus och när I gån på wägen, då öppnen I deras Själar för kärlek till den Ewige Förbarmaren, och kärleken till honom är starkare än syndabegären. Då wänjen I dem tidigt wid sträng lydnad och arbetsamhet, äfwen om det skulle ske med aga, ty om Du slår Pilten med ris, så behöver man inte dräpa honom. Då grundläggen I för dem en lycklig framtid och för Eder sjelfwe den glädjen i ewighet …”

Jag inköpte för många år sedan på ett antikvariat ett originalexemplar av denna straffpredikan. Direkt efter avrättningarna trycktes nämligen talet och det såldes i stora upplagor. Redan efter första sidan reste sig nackhåren på mitt huvud. Tack gode Gud för att vi lever i vår egen tid!

Möllevången

Medan jag nu i min berättelse befinner mig i början av 1800-talet måste bara historien om en speciell park berättas. Vid den tiden låg denna tämligen långt utanför stadens hank och stör, i dag ligger den

mitt i dess hjärta. Ordet ”hjärta” kan här anses syfta på två olika saker. Dels på det centrala läget men också på gömda minnen hos många Malmöbor. Jag säger nämligen bara ”Folkets Park” och blir genast nostalgisk. Gamla berg- och dalbanan – ja, jag menar inte den berg- och dalbana som stod på Baltiska utställningen år 1914 – den flyttades ju till Tivoli i Köpenhamn. Nej, jag talar om *berg- och dalbanan*. Den som min farfar alltid tyckte om att åka. Den hade många fördelar. En var att man aldrig förlorade sin huvudbonad i nerförsbackarna – som min farfar en gång gjort på Bakken i Köpenhamn. T.o.m. en hög hatt kunde man ha på huvudet. Och vad hände med denna hattvänliga attraktion. Den brann ner! När lågorna falnat, ja då falnade också min anfaders intresse för denna park.

Min mormor var också en flitig besökare i Folkets park när förra seklet var ungt. Det stora, hemska Pariserhjulet var en av hennes specialiteter. En gång när min kära mormor tillsammans med en liten, obekant unge satt högst upp lade emellertid maskineriet av. Där satt dom och kunde inte komma ner. Efter en lång stund, kanske någon halv timme, kom plötsligt en karl uppklättrande till korgen på utsidan av hjulet. Han stack fram sitt huvud och sa på ett sådant där gemytligt, tryggt sätt som bara vi skåningar kan säga det:

”Ni kommer nog strax ner!”

”Nog!” Min kära mormor dängde sommarparaplyt i huvudet på karlen och själv kom han snabbt ner. Tala om att få valuta för pengarna. Hjulet stod stilla i nästan två timmar.

Från toppen av Pariserhjulet kunde man se hela världen, ja, i varje fall in till Malmö city och till Gustav Adolfs torg. För inte så länge sedan var nämligen avståndet stort mellan Folkets Park och just detta torg. Vid början av 1800-talet bildade ju kanalen en gräns mellan själva stadsbebyggelsen och bonnalandet utanför. Hela Möllevången bestod då av böljande sädesfält och den grusiga och smala landsvägen gick fram utmed nuvarande Södra Förstadsgatan. En tysk invandrare vid namn Frans skulle komma att börja ändra på den bilden.

Handelsmannen i Malmö Frans Suell köpte i slutet av 1700-talet två stora jordegendomar här ute på Möllevången. Detta blev faktiskt också början på parkens historia. Det som Frans och hans hustru Anna Cajsa inköpt och nu var ägare till var egentligen bara två stora åkrar och en lika stor sumphåla. Och så stod de två en dag här ute på den öppna åkern, Anna Cajsa och Frans, och skulle planera sitt sommarhus. Anna Cajsa hade, i varje fall på det enda porträtt som är bevarat av henne, en hög frisyr, liknande den Marge Simsons har i den populära, tecknade TV-serien ”Simsons”. Ni vet, familjen Simsons, pappa Homer, barnen Lisa och Bart. Höga kvinnofrisyrer var på modet för tvåhundra år sedan. Allt medan hennes frisyr måste ha vajat för den kraftiga slättblåsten har de två makarna säkert pratat och gestikulerat. Här skulle det nu planeras för parets nya sommarställe.

Bilden på denna sida: Det Suellska sommarhuset från 1700-talet finns fortfarande kvar strax utanför dagens Folkets Park.

Bilden på föregående sida: Den Moriska paviljongen i Folkets Park för hundra år sedan.

”Du Frans, kan vi inte …”
”Nej!”
”Men du Frans, om du gör så här …”
”Nej.”
”Men Frans. Jag vill i varje fall ha ett litet sommarhus.”
”Ja.”

Frans började genast uppföra en liten sommarstuga. Ja, om sanningen ska fram blev det en liten herrgård. Denna herrgård står fortfarande kvar strax utanför Folkets Parks grindar i riktning mot Bergsgatan. På stenplattan som insatts över husets ytterdörr läser vi: ”Handlanden i Malmö Frans Suell och hans hustru Anna Catharina af Trole hafva låtit bygga detta hus A:o 1796”. Alla rummen i huset hade olika namn. Det gällde dock att inte vara färgblind för då kom man fel. Paret Suell hade nämligen satt upp tapeter i olika färger i alla rummen. Här fanns:

Hvita rummet, Gröna rummet, Bruna rummet, Röda rummet, Blå rummet, Gula förmaket, Gröna rummet … ja, det fanns faktiskt två gröna rum i bottenvåningen … Gula rummet, Blå förmaket, Hvita förmaket, Gröna kammaren och den Blå sängkammaren.

På 1960-talet tyckte en stor del av de styrande i Malmö att herrgården behövdes som utfyllnadsmaterial ute vid Sjölunda. Det var i det stora rivningsraseriets tid då ledande män ansåg att modern betong var det finaste som fanns. Hade man nu rivit hela det vackra gamla Lugnet mellan Gustav Adolfs torg och Triangeln skulle minsann det andra Lugnet, Frans Suells sommarställe, också rivas. Fastighetskontoret gick i spetsen för demoleringstankarna. Om den eventuella tanken på att rädda huset stod det följande i deras papper:

”Icke ekonomiskt genomförbart.”

De fick stöd av riksantikvarien uppe i Stockholm som skrev: ”Husets betydelse är icke av sådan art att en byggnadsminnesförklaring enligt 1960 års lag om byggnadsminnen kan ifrågakomma.”

Är inte detta typiskt stockholmare! Tro att allt av betydelse ligger på gångavstånd från Gamla stan. Kulturpersonligheterna från bonnalandet, dvs. från Malmö, protesterade högljutt. Här fanns namn som Bertil Widerberg, Einar Bager och Max Ohlsson men också många andra. Jag är stolt över att kunna räkna dessa sedan länge döda kämpar för mina personliga vänner. T.o.m. stadsingenjören i Malmö fick upp ögonen och menade att huset skulle bevaras. Huset står fortfarande kvar. Tack ni Malmöbor som vågade kämpa!

Huvudentrén till “Lugnet”, som Frans Suell döpt anläggningen till, var länge en smal grusväg som gick från Södra Förstadsgatan över den nuvarande Bergsgatan fram till herrgården. Framför huset, åt Bergsgatan till, låg två flygelbyggnader och en ladugård av genuint skånskt korsvirke. Här fanns också den vackra ”holländska” trädgården. Holland är ju numera känt som blomsterodlingarnas förlovade land. Det kan därför vara av intresse att konstatera att det ute på Lugnet skapades en av Skånes första plantskolor där hugade spekulanter kunde köpa med sig hem av den blomsterprakt som här förevisades.

Äras de som äras bör. Därför måste jag här och nu få tacka smålänningarna för deras storstilade insatser här ute på Möllevången. Det var nämligen folk från Jönköpingstrakten som gav oss Folkets Park i Malmö. Kanske nu någon förundrat ställer sig frågan vad smålänningar har att göra med denna fina Malmöpark? Jo, i slutet av 1700-talet

Det s.k. ”Tornet” i det nuvarande Folkets Park är byggt som en ursprunglig jaktstuga i Frans Suells park.

hade man ju inga grävmaskiner. En stor del av området för det senare Folkets Park, på baksidan av herrgårdsbyggnaden, var för tvåhundra år sedan en enda stor sumphåla, dvs. ett träsk. Frans Suell anställde då en stor mängd soldater från Jönköpings regemente, vilket var kommenderade till Malmö för att försvara staden. Varje morgon marscherade soldaterna hit ut. Badande i svett grävde de ut alla sankmarkerna, dränerade och skapade här ett idylliskt vattenlandskap. Redan år 1812 kunde professor Sjöborg lyriskt beskriva platsen. Han nämner bl.a.: ”På andra sidan huset en Ängelsk trädgård med grundmuradt lusthus, en wacker holme och Chinesisk brygga.”

Är det inte fantastiskt, en tysk invandrare, en engelsk trädgård, en holländsk trädgård, en kinesisk brygga och så smålänningar. Vi hade ju redan i början av 1800-talet hela världen samlad på det här området. Till saken hör också att Frans Suell, mannen med de många idéerna, ansåg att även kroppsarbetande människor skulle ha det bra. Strax efter parkens iordningställande öppnade han därför utan kostnad upp den för söndagsfirande Malmöbor.

Även efter Frans död år 1817 fortsatte parken att vara Malmöbornas populära ”vattenhål”, faktiskt bokstavligt talat. I Sverige hade det vid denna tid blivit allt vanligare att i utkanten av städerna bygga brunnsinrättningar. Uppe i Stockholm var t.ex. Berzeli park, Mosebacke och Rosenbad sådana platser där man samlades, sörplade vatten och umgicks socialt. Apotekaren i Malmö Johan Fredrik Barkman ansåg att Malmö inte borde vara sämre

än huvudstaden och startade därför brunnsdrickning ute i Lugnet. Det skånska vattnet blandades upp med salter och vatten från berömda utländska källor. Återigen fick Lugnet en internationell prägel. Här kunde nämligen beställas både varma och kalla artificiella hälsovatten från Carlsbader, Marienbader, Selter, Spa, Pyrmonter, Faschinger, Embser, Soda, Geilnauer, Eger m.fl. platser.

Vad var det då för människor som ”drack brunn” här ute? Givetvis var kunderna lite mera välbärgade familjer. Man tog in på Malmös enda hotell, Stadt Hamburg vid Gustav Adolfs torg, och åkte sedan i hästdragen charabang hit ut för att dricka så där en 2-5 liter vatten om dagen. År 1837 fanns på Lugnet inskrivet 109 gäster från den skånska högadeln och de rika borgarna. Musikdirektören Tengvall med sin orkester stod för underhållningen.

Det bjöds givetvis på annan underhållning också – för de mera ”vanliga” människorna. Den 4 juni 1838 insattes följande annons i en dåtida tidning: ”En stor briljant eklärering då tvenne stora luftballonger komma att uppstiga. Ekläreringen består av mellan 4 och 500 lampor, marschaller och bengaliska eldar.” Nästa dag kunde man i samma tidning läsa ett referat av händelsen: ”Ofantliga människoskaror samlades ute vid Lugnet i går kväll. Vad som därvid mest lärer fäst uppmärksamheten var tvenne luftballongers uppgående, som här är något ovanligt och som lyckades rätt bra.”

Sommaren 1838 besöktes parken också av ”den långa lappflickan Stina Cajsa Larsdotter med sitt sällskap”. Vad i hela fridens namn gjorde hon här? Kanske var det samma lappflicka som två år tidigare på sommaren kört med en ren och pulka

En alldeles speciell tävling på Folkets Parks berömda scen. Med sin eminenta pappersvala lyckades det författaren, här i förgrunden, att ta sig till bejublad final.

tre varv runt Malmöhus och i farten hoppat ut och in i släden, allt till publikens enorma förvåning.

Tio år senare, under sommaren 1848, var hela Sveriges regering p.g.a. det internationella krigshotet samlad i Malmö. Den svenska armén hade dragits samman till staden. Det svenska hovet var på plats i staden. Det hände sig då att prinsen Carl (XV) tog sig ut till Möllevången och Lugnet. Hans trogna följeslagare Fritz von Dardel har i två akvareller fångat upp miljön under lustturen. En bild visar prinsen sovande i en hängmatta som hängts upp strax bredvid den uppmurade jaktstugan, ”Tornet”. Denna paviljong finns fortfarande kvar mitt i Folkets Park. Bredvid tornet hade man den 18 juni 1848 spänt en lång lina. Lindansaren Herr Riego skulle, iförd enbart shorts, indianfjädrar på huvudet och två stora halmskor, gå på lina och på detta sätt försöka roa prins Carl. Akrobaten och hans familj skulle också utföra ”Indianernas Gymnastiska och arabiska övningar”! Det hela avslutades med ”Styltbalett utförd av hela sällskapet”.

Folkets Park är fortfarande en underbar plats. Utomhusscenen ”Nya Sommarteatern” byggdes upp året 1898. Många av våra älskade svenska stjärnartister har under 1900-talet börjat sina stapplande artiststeg på just denna träestrad. Ta bara när man skulle spela ”Prinsessan Rosengull och Trollet Bumsebums” på parkens barnteater. Vem spelade prinsessan Rosengull om inte en liten flicka vid namn Sonja Stjärnkvist. Om Parkens Amatörparad år 1948 läser man i en dagstidning följande beskrivning av en av de unga deltagarna: ”Han har sceniskt påbrå. Hans föräldrar har i flera år uppträtt som danspar. Nu har deras pojke fått en genomgående roll i årets Amatörparad”. Namnet på den lille Malmöpågen var Jan Malmsjö.

Gunwer Bergqvist och Eva Rydberg är andra ungdomar som stått här. Tyvärr är inte den gamla scenen bevarad. Den brann ner för några år sedan. Det var med sorg i hjärtat jag tog del av dessa dystra tidender. Inne bakom scenen fanns nämligen, skrivet på träväggarna, en enorm provkarta på autografer från de som uppträtt på scenen. Min egen saknades dock. Det var på 1980-talet jag blev ombedd att på utomhusscenen ställa upp i en tävling mellan politiker och tjänstemän i Malmö. Tävlingsmomenten var lagom löjliga; vem som kunde tillverka en fungerande papperssvala osv. Till slut var det bara jag och kommunstyrelsens ordförande Nils Yngvesson kvar. Slutmomentet var att komma ihåg gatunamn i Malmö. Kampen var hård, ingen gav sig. Publiken höll på att avlida av spänning. Då fick vi frågan om gatunamn på ”Y”. Det fanns endast fyra gator på den bokstaven. ”Ystadvägen” var mitt tvärsäkra, rätta svar – Nisse kontrade efter febrilt funderande med ”Ystadgatan”. En kontroll av domaren i telefonkatalogen visade att han hade rätt. Nisse vann tävlingen då han också kom på namnet ”Ynglingagatan”. Segern var rättvis!

När krigarna kom till Malmö

En helt annan kamp hade utspelats i Norden året 1848. Det var i anledning av denna strid som hovet och den svenska armén då samlats i Malmö. Danmark hade nämligen angripits av Tyskland och kämpade nu för sin framtida existens. Vid denna tid blomstrade en enorm vurm för Skandinavien och de nordiska broderfolken. Studentrörelsen hade gått i bräschen. Danmark var nu i stor fara och då måste Sverige – Norge bistå med soldater. Det har säkert varit med mycken förvåning som innevånarna i Malmö under tre sommarmånader sett hela sin stad förvandlas till ett enda stort fältläger.

Den svenska arméns fältläger i Malmö sommaren 1848. Samtidigt som Danmark kämpade för sin framtida existens dansade hjälptrupperna i grannlandet. Akvarell av Fritz von Dardel år 1848.

Tobaksarbetaren Andreas Winqvist berättar på sin typiska Malmödialekt om händelsen:

”Dätt fårsta kriget i min tid va 1848 då svänskarna skule gälpa dansken mot tysken. Då låg här ju 11.000 man såm hade sina tält i hela Södra promenaden och hela planen där Kongsparken är planterat och hela fältet där slåtskvarnen dän står. Ja dätt såg markvardigt ut med en sådan mängd tält och så med en sådan mängd musikkårer i olika ungefårmer och instrumäntår.

Män dätt va väl att dätt inte blev annat än törnistkrig, för törnistårna må i tro att di va laddade af alt vad mor hade konat skrapat tillsamans av spiskamaren. Män di va urladade när di kåm him igän, därför va dät bra att där inte blev någon annan sårts utgutelse än docktigt med latrinutgutelse.”

Andreas hade rätt. Sverige kom aldrig med i kriget. Visserligen sändes svenska trupper till Danmark men huvudarmén stannade kvar i Malmö. Vad som emellertid var viktigt för broderfolken var de diplomatiska förhandlingar som hela tiden skedde i Malmö. Den svenske kungen Oscar I använde nämligen på ett effektivt sätt stadens residens. Utländska sändebud från de större staterna i norra Europa var ofta på visit. Den 7 juni kom den danske kungen Frederik VII själv över sundet och dagen efter hölls på Limhamnsfältet en stor mönstring av armén. Ofantliga människoskaror hade samlats, inte enbart från Malmö utan från alla bygder runt staden. Patriotismen svällde över alla bräddar. Hör bara vad en tidning skrev:

”Wi tro i sanning att intet land kan uppwisa truppar, sådana som de hwilka här woro samlade; wi fästa oss icke blott wid den wackra exercisen, den ståtliga hållningen, de wid flera Regementen stora jettelika figurerna, utan lika mycket wid det ansigtsuttryck, som finnes hos hwar soldat; och hwari man finner ett djupt och strängt allwar, som wittnar om det mod och den religiösa tillförsigt, som alltid utmärkt den Swenska krigaren.”

Hela sommaren 1848 blomstrade Malmö och solade sig i glansen av att vara rikets vikarierande huvudstad. Uppe på rådhuset avlöste balerna varandra och ute bland Malmös alla förlustelseställen, typ Rönneholm, Mon Bijou och Lugnet, firades till långt ut på sommarnätterna. Soldaterna var dels inhysta i Malmöhemmen, dels ute i tältstäder runt staden. Det började emellertid strax att knorras över att de som bodde inne i staden gratis undfägnades och nästan trugades med värdarnas mat och dryck. Därför beslöts att soldaterna hela tiden skulle skifta logement så att alla kunde ta del av stadens frivilliga attribut till den svenska krigsmakten.

I slutet på denna märkliga sommar gjorde armén sig klar för uppbrott. Det var dags för soldaterna att återvända hem. Andreas Winqvist beskriver situationen:

”Och när nu alla regemänten di skule him igän så hade di pratat för en mängd malmöflickor åm kjärlekslöften och äcktenskapslöften. Därför va dätt ynkeligt att skåda när melitären skule gå åmbord hur där stod i hondradetals med flickor vid kajen och vred sina händår och gråt var äftår sin tillbedjare såm di viste att di aldrig skule få se mera i dätta livet. Och så stod di där så länge di kunde se ångbåtarna.”

Kung Oscar I lämnade på morgonen den 7 september staden med häst och vagn. ”Redan flera timmar förut voro stadens innevånare i rörelse och överallt ströddes friska blommor på den väg där de höga resande skulle färdas.” Utmed hela Östergatan stod hurrande och vinkande människoskaror, alla fönster var sprängfyllda av nyfikna. Rörd över Malmöbornas lojalitet mot både kungahus och den nordiska samarbetstanken meddelade kungen att han skulle låta måla sitt porträtt och skänka detta till staden. Du kan fortfarande se det på hedersplats i Malmö rådhus. Och fortfarande bär ett av stadens centrala kvarter – det mellan Stortorget och Skomakaregatan – namnet Oscar … ett minne av den märkliga sommaren för länge sedan.

Vårlukter från kanalen

Malmö kanal, visst är det en tillgång för staden som riktigt värmer i hjärtat. Folk sitter numera under den varma årstiden vid vattnet både i Kungsparken, vid det nya Södertull och på andra platser. Annat var det för hundra år sedan. Då var kanalen verkligen inget att vara stolt över; ett illaluktande sumpstråk som omgav industristaden Malmö och som gav den sin speciella miljö.

Det fanns faktiskt krafter i slutet av 1800-talet som ville att man skulle fylla igen kanalen. Tack och lov blev detta alldeles för dyrt och av tokiga planer blev intet. Orsaken till allt pratet om att ta bort kanalen var just ”Stanken”. Och det var minsann en odör som gör det berättigat att markera företeelsen med ett stort S. På våren steg dofterna ur sin vinterdvala och gav området invid kanalbankarna sitt speciella kännetecken, av den dåtida folkhumorn döpt till parfymen ”Eau de canal”. Det finns många berättelser om detta vattenelände. Hör bara vad ett ögonvittne berättar i maj 1901:

”För dem som i går afton besökte den nu i sin härligaste skrud stående Kungsparken, företogo de mefitiska ångorna från den bredvid liggande kanalen en stor del af den njutning, som eljest en vacker sommarafton i parken har i så rikt mått att erbjuda. Stod man på bron som förbinder Kungsparken med den nya Slottsparken, kunde man få bevittna, hurusom från bottnen af kanalen stora sumpgasbubblor med ett porlande ljud stego upp till ytan och sprungo sönder, färgande det tjocka, gråa vattnet svart och spridande de obehagligaste dunster.”

Varför var vattnet så här? Helt enkelt därför att alla innerstadens kloaker mynnade ut i detta stora avstjälpningsdike. Man vill ju inte ens tänka tanken på det dåtida vatteninnehållet. Hoppas ni inte sitter och äter när ni läser detta! För att få fart på det stillastående vattnet hade man grävt ett stort dike norr om staden utmed järnvägen till Lund och anslutit detta till Segeå. Meningen var att vattenflödet i ån skulle pressa in färskvatten i kanalen. Nu blev det emellertid precis tvärtom genom det baksug

som plötsligt uppstod. Diket fick snart det ironiska namnet ”Surebäcken”. Detta dike levde kvar långt fram i tiden.

För exakt hundra år sedan talades det i Malmö varmt för att anlägga en stor avloppsledning parallellt med kanalen. I denna skulle allt avloppsvatten samlas upp i stället för att gå direkt ut i kanalens öppna vattensystem. Men var skulle sedan denna ledning med detta gräsliga innehållet ta vägen? Givetvis genom självtryck rakt ut i den stora vattenbehållaren Öresund. Under stunder av högvatten i sundet kunde man dessutom ha något mekaniskt hjälpmedel för att hjälpa till att pumpa ut vattnet med sitt onämnbara innehåll. Någon rening av vattnet var det självklart inte frågan om. Denna konstruktion kom dock inte till utförande i Malmö

Bilden visar kanalen för hundra år sedan vid nuvarande Davidhallsbron och Södra Förstadsgatan. Observera avloppsröret i kanalkanten.

men väl i Köpenhamn. Här sände man faktiskt på många ställen ut sitt orenade avloppsvatten direkt i Öresund till långt in på 1970-talet!

Nåja, reningstanken fanns inte heller i Malmö … i varje fall inte för hundra år sedan. Redan året 1897 hade stadens ingenjörer slagit sina kloka huvuden samman och kommit med en till synes brilliant lösning på ”Stanken”. Man grävde helt enkelt en ny kanal från Slottsmöllan ut till Öresund vid den s.k. Turbinen. Den stora mängden uppgrävd jord användes samtidigt till att höja den s.k. Hästängen. På detta sätt skapades förutsättningarna för att här

Kanalen och parkerna är något av Malmös signum vilket många i dag med rätta är stolta över. Annat var det för hundra år sedan.

anlägga den nuvarande Slottsparken. För att få fart på kanalvattnet byggdes en vindmölla som drev ett stort turbinhjul. Än i dag kallas platsen väster om Malmö museum för just Turbinen. Tekniken hade segrat. Vid blåst kunde Malmö stad med vindkraft bli kvitt sitt avfall … trodde man! Stanken låg dock fortfarande kvar som en osynlig luktdimma i city.

Det grävda utloppet för stadens avfallsvattnet borta vid Turbinen är den kanalsträcka som, numera förlängd, går förbi BO01-området med dess populära stenbad. Man får sannerligen vara glad för att vattnet här i dag inte är av samma kvalitet som för ett sekel sedan.

När möllaren bombades

Jag fick i skrivande stund ett brev från slottsmölleföreningen i Malmö. Detta är en av stadens många kulturhistoriska sammanslutningar med entusiaster som vill värna om vår stads historia. Jag tillägnar därför detta korta avsnitt i boken dessa möllemänniskors slit och hängivenhet – det handlar om konsten att tämja naturens krafter.

Det har genom Malmös mycket långa historia funnits många olika typer av möllor i direkt anslutning till staden. Äldsta omnämnandet är en vattenmölla som låg ute vid Segeå. I dag finns på samma plats en golfbana, dvs. strax öster om Lundamotorvägens bro över ån. Innan golfdyrkarna kom dit var jag emellertid som arkeolog därute och påtade i marken och fann också rester efter ärkebiskopens mölla från 1400-talet. Denna har troligtvis varit en enklare vattenmölla, en s.k. skvalta. Skvaltorna hade en vertikal drivaxel, till skillnad från de större möllorna vars hjul satt på horisontella axlar. I Skåne fanns skvaltor i alla större vattendrag. I min släkts socken Hörja i Göinge har man vid inventering hittat inte mindre än ett trettiotal lämningar efter skvaltor – bara i en enda socken!

Troligtvis var det två sådana skvaltor som man på 1770-talet ville bygga i den bäck som från Källängen vid S:t Johannes kyrka rann fram över Triangeln och via Kaptensgatan ut i Rörsjön. Kanske har det också varit en sådan skvalta som på 1500-talet troligtvis omtalas i Korrebäcken, en bäck som från Pildammen rann ut i Hästängen bakom slottet Malmöhus. Fram till våra dagar bevarades faktiskt en gammal skvalta ute vid Riseberga by strax öster om den tidigare flygplatsen vid Bulltofta.

Stubbamöllan vid Värnhemstorget i slutet av 1800-talet. Möllan finns i dag bevarad ute vid Beijers park.

Så var det ju det här med vindmöllorna. På 1500-talet omtalas de många möllorna utanför Söderport. Porten låg vid Gustav Adolfs torg och härifrån ledde en landsväg upp till Triangeln. Vid Triangeln började en stor åkermark som hade det passande namnet Möllevången. Häruppe fanns en vid utsikt och här blåste det alltid. Speciellt i området mellan vår tids Stadshus och Triangelns köpcentra fanns många möllor. Fortfarande bär en av gatorna namnet Mjölnaregatan. Här låg de alltså, Malmös stubbamöllor. En stubbamölla hade ett litet trähus som kunde snurras kring en grov trästolpe eller stubbe. Till skillnad från de senare ”holländarna” vreds alltså hela möllan upp mot vinden. Mjölnarna var ett segt och vindpinat släkte. Malmös mjölnare bodde i slutet av medeltiden inne i staden, invid just Söderport. Man ville ju ha nära till arbetsplatsen.

Rester efter en av dessa vindmöllor vid Triangeln finns faktiskt fortfarande kvar. Det var året 1676 som borgaren Börge Bager lät flytta sin stubbamölla från Möllevången in till den s.k. Slottsplatsen, nuvarande västra delen av Gamla kyrkogården vid Kungsparken. Orsaken till nedmonteringen var det då hotande kriget mellan Sverige och Danmark. Bagers mölla ses på Dahlberghs belägringsskiss av Malmö år 1677. Möllan flyttades i början av 1800-talet till Värnhemstorget där den senare gick under namnet ”Karl möllares mölla”. Men, säger den gode läsaren, det står på min ära ingen vindmölla på Värnhemstorget! Detta är helt sant eftersom en ny flytt år 1901 placerade den gamla byggnadsklenoden ute på Kirsebergsvången, numera Beijers park. I dag står den helt undanskymd. Inget ont om det vackra Kirseberg men nog skulle denna mölla ha ett mera centralt läge i det moderna Malmö.

Slottsmöllan i Malmö ligger på platsen för den stubbamölla där mjölet till soldaterna på Malmöhus maldes på 1600-talet.

Året 1705 uppförde en man vid namn Johan Döbelius en ny mölla på den försvarsbastion som bar namnet Malmö invid Söderport. En bastion var en hög vall på vilken kanonerna till stadens försvar var placerade. Möllan, som låg där i dag Markuskällaren vid Stadt Hamburgsgatan ligger, kallades för Kattamöllan. Namnet pekar inte ut detta område till ett speciellt, dåtida kattparadis. Här kommer ordet ”katt” i stället av det speciella försvarskrön som fanns uppe på den höga bastionen där möllan byggdes. Själva möllan uppfördes efter en helt ny konstruktionsprincip. Den bestod av ett runt stentorn med vridbar hatt. Byggmästaren var Jacob Fiegell från Göteborg. Med stor sannolikhet var denna mölla ett av de allra första exemplaren av den sedermera så kända och älskade ”skånska” mölletypen som benämns ”holländare” och vars svenska ursprungsort anses för just Göteborg.

På dessa svartvita möllor vrider man endast toppen när vingarna ska upp mot vinden. Vi har tack och lov en vacker holländare bevarad inne i Malmö city. År 1849 brann stubbamöllan vid Malmöhus ner. Istället uppförde man den nuvarande Slottsmöllan. Den siste mjölnaren i denna mölla försvann i början av 1940-talet. Enligt uppgift ska han ha beslutat sig för att lägga ner rörelsen för gott när ett bombplan tappade några bomber över Slottsparken. Han kan ha sagt följande: ”Ska fan vara möllare i Malmö. Först tar de bort vinden genom att bygga höghusen vid Ribersborg, sedan släpper de bomber på en hederlig hantverkare!”

Där ett halvt årtusende blickar ner

Från att ha varit borta i västra city styr vi nu färden mot de östra delarna. Vi följer medeltidens ”lange Adelgade” och passerar S:t Petri kyrka och Caroli kyrka. En skylt ”Café S:t Gertrud” ser inbjudande ut och vi slinker in på gården där en gång Niels Kuntze bodde, ni vet den där fege borgmästaren från 1500-talet som jag berättat om tidigare i boken. En kall öl, en skön stol under en parasoll och livet leker. Här inne kastar sig historien över en på ett sätt som man inte kan uppleva på något annat ställe i Malmö. Mer än ett halvt årtusende blickar ner på mat- och dryckesgästerna. I flera av dessa gamla hus hade jag på 1970-talet glädjen att leda byggnadsundersökningarna och det spännande detektivarbetet med att rekonstruera historien. Det var i ungdomens härliga dagar. Att nu sitta och låta tankarna fara över en källarkall öl är nostalgi, det kanske finaste som vi människor kan bära på.

Tomterna här inne kan i bevarat skrivet material föras ner till slutet av medeltiden. Arkeologerna, dessa märkliga människor med sina spadar och sin utpräglade grävarinstinkt, en grupp till vilken också jag måste räknas, har emellertid på platsen hittat avfall och byggnadslämningar redan från stadens äldsta tid. Kvarteret här vid norra sidan av den lange Adelgaden, Malmös huvudgata, har bebotts av många rika borgare alltsedan 1300-talet. Ett hundratal meter österut låg porttornet Österport. Där tog en gång staden slut. Österport har varit den viktiga utfarten till det medeltida Lund. De som bodde här, i kvarteren strax innanför porten, kunde alltså lätt kontrollera vem som kom och gick. Inte minst gällde detta alla bönder som förde sina varor

Niels Kuntzes gård i kvarteret S:t Gertrud är nog den bäst bevarade äldre gårdsmiljön som finns i Malmö.

Ett verkligt udda plagg grävdes en gång fram ur den toalettbehållare som ligger bevarad under den mark där Café S:t Gertrud har sin uteservering.

in till Malmö för att sälja. Nej, här i detta kvarter har det minsann inte bott några fattiglappar.

Kulturkvarteret S:t Gertrud består av tre stora borgargårdar. I hela Malmö är det faktiskt i just S:t Gertrud som du bäst kan uppleva hur borgarnas hem såg ut genom mer än ett halvt årtusende. De tre gårdarna var under medeltiden uppdelade på sammanlagt sex avlånga tomter, vilka alla sträckte sig från Östergatan ner till Öresunds strand vid nuvarande Norra Vallgatan. I den snabbt växande 1200-tals staden ville så många som möjligt att deras boningshus skulle ligga utmed den attraktiva handelsgatan. Därför fick tomterna sina märkligt långsmala former. Först när staden växte och fick fler gator, kunde man börja slå samman tomter till större gårdar. Än i dag utgör dock den smala Kuntzegården ett vackert exempel på en lång och trång gård. Tänk då på att denna en gång varit uppdelad i två tomter. Herregud, man har ju inte ens kunnat vända med en häst här inne!

När du från Östergatan går genom porten in till caféet på gården går du faktiskt rakt igenom Niels förstuga. Under 1500-talet skedde all varutransport från stranden in till gården. Först på 1600-talet slog man ner ytterväggarna i förstugan och gjorde om den till en port. Kuntzehuset är ett av Malmös många bevarade 1500-talshus, en verklig pärla för staden. Det är byggt som ett radhus med två identiska lägenheter, avdelade av en mittmur vilken gått från källaren ända upp till vinden. I dag finns muren endast kvar i den vackra kryssvalvskällaren. Ut mot Östergatan hade varje lägenhet i bottenvåningen en stor bodlucka och innanför denna ett rum som tjänat som handelsbod. Ut mot gården fanns i varje lägenhet två utskjutande toaletter.

Jag älskar toaletthistoria. Med detta menar jag inte bisarra historier utan just toaletternas historia. Det har blivit många gamla toaletter som jag gjort bekantskap med under åren. Mitt intresse för gamla dass väcktes när jag i början av 1970-talet ledde restaureringen av ett av Norges äldsta stenhus, det s.k. ”Steinhuset på Gran” sju mil norr om Oslo. Här fanns en välbevarad toalett från 1200-talet.

Den hängde ut från övervåningen. Precis så har det också varit här på Kuntzes gård.

De fyra avträdena på Kuntzehuset måste givetvis ha haft förbindelse med en uppsamlingskammare under jord. Mycket riktigt fann vi denna sten- och tegelkammare när vi satte spaden i jorden. Men storleken överraskade. På skämt föreslog vi nere i gropen högt och tydligt att Kuntze på 1500-talet måste ha skapat sin förmögenhet genom att inrätta Malmös första betaltoalett. Vad vi inte visste var att det bland de täta åskådarleden uppe på gropkanten stod en journalist. Dagen efter kunde man läsa i en större tidning: ”Sensationella forskarrön. Driftig borgmästare öppnade Malmös första offentliga toalett.”

Något som däremot var en verklig sensation var upptäckten av ytterligare en toalett mitt inne på gården, precis under den nuvarande uteserveringen. En stor stenmurad behållare till en toalett kom i dagen år 1974. Den var dessutom inte tömd vilket kan göra en arkeolog fullständigt lyrisk. Problemet var bara det att dagen efter upptäckten skulle jag in och göra militär repetitionsövning på Lv4. Efter att för höga och bistra chefer idogt ha förklarat fyndets betydelse för den svenska krigsmakten blev jag befriad från kronans tjänst under två veckor. Med militärjeep, iklädd full stridsmundering, gjorde jag triumferande min entré på utgrävningsplatsen.

Tack vara gödseln hade inget syre kommit åt att skada de föremål som i början av 1500-talet kastats i toaletten. Här fann vi mängder med små tyglappar, dåtida toalettpapper. Textilbitarna kom från kasserade kläder och de visade vilken typ av tyger man hade i Malmö på den tiden. Här fanns krossade glasflaskor och mängder av körsbärskärnor. Tydligen käkade man ofta körsbär när man satt på toaletten. Men vi fann också en ytterst spektakulär sak, en byxpung i möjligtvis kinesiskt siden. De rikare männen hade på den tiden i stället för byxor s.k. hosor, två benrör som häktades ihop fram och bak. För att markera manligheten stoppade man in denna i en stor tygpung som hängde ut framtill. Det var en sådan jag plötsligt hade i min hand. Mig veterligen är denna i dag den enda bevarade i Europa. Med stor sannolikhet är det Niels Kuntzes svärfar borgmästaren Jep Nielsens byxpung! Liggande direkt på tygpungen fann vi också ett vackert damhårband i troligtvis silke. Vad hade utspelats på denna toalett för femhundra år sedan? Fritt fram för egna gissningar!

På besök hos Bager

Av S:t Gertruds tre gårdar är det den Bagerska gården som är den största. Här möter du på ett fantastiskt sätt det tidiga 1800-talet. Hela gården är som en jättelik, äkta kringbyggd skånsk bondgård. Och nog behövdes gårdsytan alltid. Släkten Bager, som ägde denna genuina Malmögård redan på 1700-talet, handlade nämligen med bl.a. spannmål. Otaliga var de hästdragna bondvagnar som här inne på gården varje sensommar lossade sina laster av markens gröda, väl förpackade i trätunnor. Huset ut mot Östergatan är typisk för en rik borgare i 1800-talets Malmö. Korsvirkeshusen ersattes då gärna av murade och putsade byggnader och dessa blev nästan som mindre herrgårdar. Utmed Bagersgatan i öster löper en lång tvåvåningsbyggnad i korsvirke. Merparten av denna rymmer i dag en samlingssal och endast exteriören är bevarad i sin gamla stil. Undantaget är den del av byggnaden som ligger närmast boningshuset. Här finns faktiskt fortfarande det Bagerska gårdskontoret i nästan exakt det skick som det hade i slutet av 1800-talet.

Den Bagerska gården innan restaureringen på 1960-talet. Byggnaden som skymtar längst till vänster revs senare och ersattes av det nuvarande korsvirkeshuset som flyttades hit från Stora Trädgårdsgatan.

År 1974 blev jag utnämnd till intendent på Malmö museum. Dagen efter ringde Einar Bager, den gamle Malmöforskaren mig och bad om ett möte. Det hela skulle ske på Bagerska gården ”på kontoret”. Bagerska gården visste jag mycket väl var den låg, men kontoret? Väl inne på den fyrlängade gamla gården kom osäkerheten farande. När jag så stod där mitt ute på gården, öppnades plötsligt en liten oansenlig gårdsdörr och Einar stack ut sitt magra och knotiga ansikte:

”Varför kommer du inte in?”, sa han frågande. ”Säg inte att du inte vet var kontoret är!”

Gårdskontoret bestod av tre rum med en tvärsgående förstuga. Slitna linoleummattor, en gammal kakelugn, tavlor med anfädrar, gamla möbler, enkla bokhyllor och ett stort uråldrigt kassaskåp. Och upp mot det med träluckor igenbommade gårdsfönstret en enorm ståskrivpulpet. På pulpeten stod en telefon av en modell som uppfinnaren Bell skulle ha känt igen.

Einar Bager plirade på mig på sitt vanliga, mysiga sätt och berättade om ”Kontoret”. Vid mitten av 1800-talet huserade gårdens två bokhållare i dessa rum. Den ene hade hand om magasinslistor, den andre plitade med sin stålpenna ner alla räken-

Bagersgatan med sin vackra korsvirkesfasad. I bakgrunden ses Östergatan.

Bagerska gården i dag med samma hus som på bilden på föregående uppslag.

skapsposter. Det blev många dopp i bläckhornet under en arbetsdag. Förstugan ledde tvärs igenom huset med dörr åt gård såväl som åt Bagersgatan. Gatudörren gjorde att bokhållarna fick en genväg till den av Bagerska familjen ägda gården på andra sidan Östergatan. Där låg nämligen firmans butik.

I kontorets inre rum hade männen sin enkla bostad. Bland gårdens övriga anställda för hundrafemtio år sedan fann man två butiksbiträden, fyra drängar, hushållsmamsellen, kokerskan, diskerskan och städerskan. Bokhållarna var något finare än övriga; de fick vid måltiderna sitta med den bagerska familjen vid ”herrskapsbordet” inne i det stora boningshuset mot gatan. Men deras bostad var ett kyffe! Dock betydligt bättre än drängarna vars bostad, på traditionellt skånskt sätt, var förlagd till stallet tillsammans med hästarna.

Bagers kontor finns fortfarande kvar idag. Vid restaureringen glömdes det tack och lov bort och det ser nu nästan likadant ut som för trettio år sedan när Einar tog emot. Bokhyllorna här inne gapar emellertid tomma. På den tiden var de fyllda av Bagers många böcker och hans mängder med särtryck av artiklar som han skrivit. Det var faktiskt därför han stämt möte med mig på kontoret.

”Du förstår, nu när du fått ansvaret att på museet leda arbetet med Malmös historia vill jag att du för

privat bruk ska plocka åt dig av vad jag skrivit. Det kommer liksom att bli lättare att diskutera med dig om du har lite kunskaper i skallen.”

Einar är död sedan länge men jag kommer fortfarande ihåg hans illmariga leende. Det är sådana stunder man minns med glädje.

En avhuggen historia

I min förra bok om Malmö, ”En vandring i historien”, skrev jag om Drottningtorgets historia. Jag råkade då nämna att jag skulle komma tillbaka till området och berätta om riktiga hemskheter. Min arbetskollega Per tjatar ständigt om fortsättningen. Per är, förutom att vara jarl i Fotevikens vikingareservat, även bosatt vid just Drottningtorget. Efter avsnittet nedan bör han bli tyst.

I början av 1900-talet pågick en väldig förändring av Malmö. Nybyggnadsraseriet kände inga gränser. Utanför kanalen kunde de många byggherrarna uppföra sina tegel- och betongskapelser på jungfrulig mark. Här behövde inte gammal bebyggelse vika för befolkningsexpansionen. Annat var det innanför kanalens illaluktande vattenspegel. Gamla ärevördiga hus revs, horder av grovarbetare grävde för hand ut tomterna och nya hus, vilka vi i dag kallar gamla, sköt i höjden.

Det var en förmiddag i mars 1913. Skånska Dagbladet fick in en uppgift om att ”döingar” grävts fram vid Österportsgatan. Denna gata går från Östra Tullgatan rakt söderut, alltså i området bara ett stenkast från Drottningtorget. En reporter ryckte ut till den angivna platsen:

”Vid besök på tomten ifråga, som ägs av byggmästaren A. J. Andersson, befanns, att arbetarna hade samlat ihop benen efter sju skelett och lagt dem i en hög. Det åttonde låg emellertid kvar i det närmaste orubbat. Flera av skeletten hade legat bredvid varandra i en rad med huvudet åt samma håll. Med all säkerhet härröra skeletten från avrättade personer.”

Skelettfynden nära Drottningtorget år 1913. Upptäckten väckte eko i dagspressen i övriga Sverige.

För nittio år sedan slog nyheten ner som en bomb i Malmö. Tidningarna frossade i detaljer: ”Ett av skeletten har huvudet placerat mellan fötterna och det benrangel som ligger kvar är tydligen även det avrättat. Huvudet ligger nämligen flera tum åt sidan. Underkäken är vriden ur led och huvudet inslaget med ett väldigt hugg. Möjligen beror denna skada på att bödeln huggit fel.”

Folk började snart samlas på gatan framför tomten, ivrigt spejande ner i det för hand grävda stora byggschaktet. Nyheten spreds över landet. T.o.m. i Göteborgs dagspress berättades ingående om fyndet. Malmö fornminnesförening lät snabbt tillkalla amanuensen Lindskoug från Historiska museet i Lund. Med tåg anlände hjälpen från norr. Malmö hade vid denna tid inga egna arkeologer.

Under två dagar fick nu allmänheten under lika många timmar tillträde till fyndplatsen. Entrén var 25 öre. Inte mindre än femhundra nyfikna klampade omkring i den blöta gropen och hörde den lärde från Lund berätta om vad det var de såg i hålet. Föredragen var ”sakliga men korta”.

Vad hade då en gång hänt med dessa människor? På 1600-talet låg detta område utanför själva staden, dvs. strax utanför den östra stadsvallen. I den breda vallgraven framför det dåtida Österport hade man på 1670-talet anlagt en trekantigt formad ö, en s.k. ravelin. Det var här som de döda grävts ner. Att skeletten låg på rad visar att avrättningarna ägt rum vid samma tillfälle.

Allmänt antogs att de döda var offer för den danska belägringen av Malmö i juni 1677. ”En gissning, som ej är osannolik, är att skelettfynden härrör från skånska spioner som utan nåd och förbarmande avrättats.” Malmö fornminnesförening tog hand om ett av skeletten och placerade det i en låg ”snubbelmonter”. Själv har jag under min tid på Malmö museum flyttat runt denna skelettmonter ett otal gånger – på något sätt var den alltid i vägen. Till slut placerade jag den ute i det mörka och kusliga fångtornet. Det är här du i dag hittar den halshuggne med sina rostiga fotbojor. Han har blivit ett stående inslag i de spökhistorier som avhålls i det mörka tornet. Barnen frossar och ryser numera inför denna hemskhet på samma sätt som de vuxna gjorde för längesedan.

Kaffedofter kring ett torg

I vår moderna tid med automatiska kaffekokare, kaffefilter av papper och allt annat vardagligt kring ”Den stora kaffekulten” är det märkligt att tänka tillbaka. Hur min mormor hade en ”kaffestrumpa” av tyg istället för en papperspåse, hur kaffet kunde sparas i tygpåsen för att ibland återanvändas, hur gammalt kaffe blev som nytt när man ”knarrade kannan” dvs. värmde kannan till den började ljuda precis innan drycken skulle till att koka. Eller när morfar vid högtidliga tillfällen med välbehag hällde i lite renat för att få en kaffekask.

Kaffet i Sverige omtalas kanske första gången av riksrådet Claes Rålamb. Han var ambassadör i Turkiet år 1658 och lärde sig då den svåra konsten att dricka kaffe. Kejsaren ”lät hämta kaffe och lärde mig hur jag skulle dricka det förutan att bränna mig. … Är ett slags ärtor, föres från Egypten, vilka turkarna sönderstötte och kokade i vatten, bruka till deras delitier och i stället för brännvin sörpla det in mellan läpparna sjudande hett”.

Det var med kung Karl XII och hans karoliner på 1710-talet som bruket att dricka kaffe verkar ha bli-

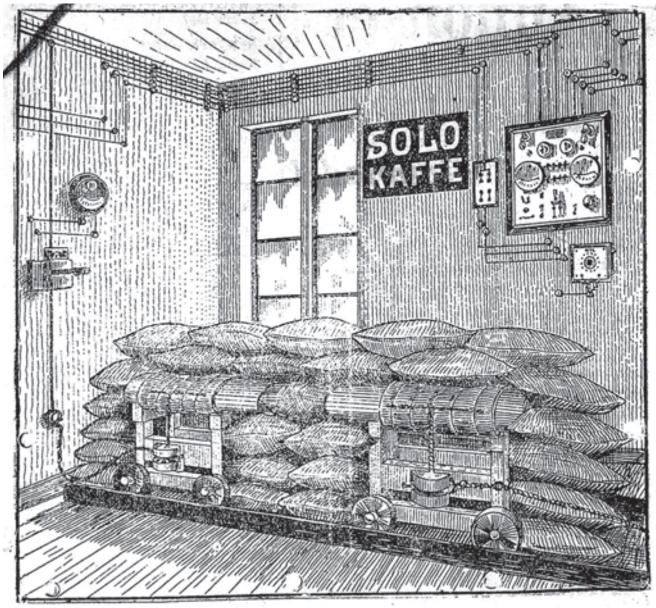

Vid Ringgatan som mynnar i Värnhemstorget låg en gång ett av Malmös största kafferosterier.

vit mera allmänt. År 1717 omtalas en större import av kaffe till Malmö genom en Rostockskeppare. Först i slutet av århundradet började det emellertid dyka upp ”kaffehus” i Malmö. Året 1783 ansökte en borgare om tillstånd att som ”kaffekokare” få sälja den tillagade drycken ”för vem som slikt hos honom åstunda”. Några år senare dyker ytterligare en kaffekokare upp i staden. Det var konsertmästaren Henric La Haij som öppnade kaffehus, biljard och värdshus för resande.

När borgerskapet på 1700-talet samlades i små sammankomster i hemmen var det ett av männens privilegier att ta sig en toddy medan kvinnorna fick hålla sig till odestillerade drycker, dvs. kaffet. Husets fina fru befattade sig inte alla gånger med matlagningen, utom just på ett område, skötseln av kaffet. Malmöbon Falkman berättar i sina barndomsminnen från tidigt 1800-tal att husmodern inte drog sig för att ”dels bränna kaffebönor uti ett för sådant ändamål förr vanligt redskap, kallat ”kaffebrännare”, varefter de av henne maldes på ”kaffeqvarn” och förvarades i väl betäckta krukor i spiskammaren, vartill hon alltid hade nyckeln”.

För hundra år sedan fanns det i Malmö flera kafferosterier. Ett av de största var Malmö Kaffekompani. Inte mindre än 10 ton kaffe rostades dagligen till grannarnas oförställda luktglädje. Doften av kaffe låg följaktligen tung över norra delen av Värnhemstorget. Det var här, vid Ringgatan, som verksamheten skedde. Inne på gården stod en hög, rund skorsten på vars översta topp fyra bokstäver bildade ordet ”Solo”. Så hette kaffet. Ingen flanör

Den enligt uppfinnarna unika magnetiseringsanläggningen vid Malmö Kaffekompani avbildades t.o.m. i dagspressen.

på Värnhemstorget skulle vara ovetande om var dofterna kom ifrån.

År 1904 kunde pressen meddela en häpnadsväckande nyhet från firman vid Värnhemstorget. Malmö Kaffekompani hade tagit i bruk en ny uppfinning, det magnetiserade kaffet! Alla visste, att ju längre kaffet lagrades desto godare blev det. I tidningen stod att läsa följande:

”Man har tidigare icke haft någon kännedom om orsaken till denna förädlingsprocess, men har nu, enligt en nyligen gjord uppfinning funnit att jordens magnetiska kraft är huvudorsaken till denna värdeförhöjning av kaffet.”

Genom att köra in en vagn med kaffesäckar mellan några enorma magneter snabbade företaget nu på förädlingsprocessen. Kaffet blev helt enkelt makalöst gott. Firman tog svenskt patent och i en reklambroschyr inbjöds kaffedrickande kunder att när som helst komma in och titta på underverket och samtidigt ta sig en provslurk för att ”själva övertyga sig om den märkbara höjning av kaffets arom och välsmak, som denna magnetiska förädlingsprocess åstadkommer”.

Att köra vatten till Malmö

”Giv oss lite sodavatten, sodavatten, sodavatten. Sommarvärmen frampressar refrängen ur flämtande och torra munnar och vårt usla vattenledningsvatten riktigt skrämmer fram den. En blick på vattenkaraffen med sin ohyggliga, simmiga och gyttjiga vätska gör det med ens klart för dig, att om du inte vill instämma måste du törsta till döds eller sörpla ur karaffens avskyvärda fludium och förgiftas.”

Man drack inte enbart kaffe i Malmö för hundra år sedan. Texten ovan är skriven av en journalist och den handlar om stadens usla dricksvatten sommaren 1899. Vad var då räddningen? Jo, man skulle dricka mineralvatten på flaska. Mitt i Malmö låg på den tiden en modern vattenfabrik. Bilden på nästa sida visar ingången till denna. Många gånger har jag själv druckit av läskedrycker vars etiketter har ståtat med den märkliga firmatexten ”Apotekarnes”. Märkesnamnet härstammar från Apoteket Lejonet vid Stortorget.

Den ståtliga apotektsbyggnaden utåt torget uppfördes år 1898 av John Tesch. Han hänger själv som skulptur över porten och blickar ilsket på alla

som använder sig av hans passage genom kvarteret. Denna förbindelsegång var viktig. Det var här man kunde nå byggnaderna bakom själva apoteket. Det var där inne vattenfabriken låg.

Låt oss följa med på journalistens rundvandring den där sommaren för längesedan:

”Vad det måtte råda för en brådska därinne i vattenfabriken, yttrade jag för mig själv, då jag häromdagen från det solstekta Stortorget steg in i Teschska passagen. Här är, som bekant, Apotekarnes vattenfabrik belägen som sedan i april kommit igång i sina nya lokaler. Jo, herrskapet kan tro att det var brått därinne. 20-tusen flaskor och sifoner om dagen måste vara färdiga.”

Fabriken var fördelade på flera våningsplan. På tredje våningen arbetades det med att göra sockersirap. Tonvis av socker skulle varje vecka smältas och blandas med vatten. Genom glasrör fördes så vätskan till den andra våningen där den blandades med lemonadtillsatser för att erhålla fruktsmaker. Härifrån rann det hela ner i bottenvåningen där själva tappningslokalen fanns inrymd i två stora salar. De färdiga flaskorna åkte sedan med hiss ner i källaren där det härskade en lagom, naturlig kyla. 50-60 personer arbetade i fabriken.

”I sköljrummet sorlade, surrade och plaskade det. Vi såg en rad av unga kvinnor stå framför ett större hjul med flaskfack och föra tomma, med gamla etiketter försedda flaskor ett ögonblick upp under näsan.

- Varför gör de så? sporde vi.

- För att undersöka om flaskan luktar fullt frisk, ty annars får den undergå en särskild renings- och desinficeringsprocedur. Sedan flaskan bestått det näsvisa provet ställs den in i blöthjulet.”

När flaskan tvättats skedde påfyllning av det kolsyrade vattnet. Kolsyran levererades i stora järnbehållare från kolsyrefabriken i Limhamn. Det är svårt att i dag föreställa sig denna typ av omfattande vattenverksamhet mitt inne i Malmö. Men varifrån kom vattnet? Ja, inte var det uselt ledningsvatten som användes. Innan fabriksbyggnaderna uppför-

Åren 1897 – 1898 uppförde apotekaren John Tesch sin ståtliga apoteksbyggnad vid Stortorget. I gårdshusen bakom Apoteket Lejonet inrymdes samtidigt en stor mineralvattenfabrik.

des hade man djupborrat men det visade sig att detta vatten endast kunde användas som kylvatten till maskinerna. Det blivande mineralvattnet fick i stället hämtas från brunnar på landet och köras med häst och vagn in till fabriken! Tänk på alla de hästekipage som under åren lossat vatten i den idylliska passagen vid Stortorget!

Ett julminne ur Malmös historia

Det har funnits många kämpar i Malmös långa historia. En av dem levde för inte så länge sedan. Jag talar nu inte om någon sportskämpe. Ja, faktiskt inte heller om någon som man normalt i sin verksamhet skulle kunna förknippa ordet ”kämpe” med. Jag talar om en präst som kämpade en hård kamp för människovärdet. Jag är stolt över att en gång blivit döpt av just denne man. Hans namn var Hagbard Isberg.

En jul i början av 1890-talet fick lille Hagbard, då endast sju år gammal, följa med sin mor på den obligatoriska julfärden då man från hemmets kök bar ut korgar med mat till de fattiga. Han har själv berättat om denna vandring:

”Vägen gick till ett gammalt tvåvåningshus längst bort i Stora Nygatan. Komna dit gick vi in genom en dörr, passerade en mörk gång och kom ut på en liten dyster gård – Inte vet jag hur mor skaffade alla dessa adresser … Omedelbart innanför dörren var köket, otroligt litet, otroligt fattigmärkt. En äcklig lukt slog emot oss. I dörröppningen mellan köket och det lilla rummet därinnanför stod, med ryggen mot dörrposten, en berusad man, som

utslungade namn från avgrunden i snabb följd och med de knutna nävarna utdelade slag på slag. På knä framför honom på tröskeln låg en utmärglad kvinna med ett gråblekt ansikte, som i bön om förskoning var vänt upp mot honom. I rummet därinne, i ljuset från en taklampa med fotogenbehållare och en stor plåtskärm några smutsbleka barn uppkrupna på en soffa, förtvivlat skrikande: Far! Far!”

När lille Hagbard efteråt följde sin mor hem genom de mörka citygatorna sa modern: ”Hagbard, när du blir stor, ska du försöka hjälpa sådana som är olyckliga.” Hemkomna gick Hagbard in på sitt rum, reglade dörren och ställde sig vid fönstret. Ute på Stortorget var det mörkt, endast gaslamporna gav punktbelysning. Han var förvirrad. Den lille parveln visste att man i domstolarna fick ”svära” på att säga sådant som var helt säkert. Svordomar hade han också hört från kroggästerna nere i husets källarkrog. Uppenbart var det så de vuxna gjorde. ”Så svor jag då själv med knutna händer, begagnade mig av allt det helvetesspråk jag kunde dra mig till minnes – ja, det skulle då bli riktigt, riktigt säkert.”

Detta var i ett mycket kristet hem. Efter julmaten tog fadern fram psalmboken, läste en julpsalm och julevangeliet. Detta väckte åter dagens upplevelser till liv. Hagbard såg hur Maria bleknade bort inför en knäböjande kvinna med uppsträckta händer, Josef ersattes av en svärjande, drucken man och änglasången om ”frid över jorden, bland människor till vilka Han har behag” överöstes av några förskrämda barns förtvivlade rop.

Stortorgets södra sida någon gång på 1890-talet. I en lägenhet i fyravåningshusets översta våning bodde vid denna tid en familj som hette Isberg.

Hagbard skulle som vuxen kämpa sin kamp mot de sociala orättvisorna, mot våld och mot barnmisshandel. Det var inte någon lätt uppgift. Malmö för hundra år sedan var en svårt segregerad stad. Samhällsnormer existerade vilka i våra ögon var absurda. Ta bara de ”oäkta” barnen – dvs. barn födda utom äktenskapet. De var inte önskvärda i samhället. Sådana barn, ofta från mera välbärgade familjer, gavs genast bort till ”änglamakerskor” för ”omvårdnad” mot pengar. Många av dessa kvinnor svältfödde barnen så att de dog, därav namnet. Från predikstolen, från andra typer av talarstolar och inte minst genom det skrivna ordet förde Hagbard som vuxen sin envisa kamp. Och han fick gehör.

I sin bok ”Syner, drömmar, verklighet” berättar Hagbard Isberg om sin uppväxt i Malmö. Låna den gärna på biblioteket. Den ger en gripande inblick i Malmö för hundra år sedan. Tack Hagbard, din mor och alla ni andra som då, och nu, kämpar för alla människors rätt till ett värdigt liv.

Släggklang och konjak på nyårsafton

Lagom till de första snöflingorna skiftade jag till vinterdäck med dubbar, årets tråkigaste jobb. Bäst man höll på, svettades och sa hårda ord över trilskande bultar kom jag att tänka på hur man hade det förr, på 1880-talet. På den tiden fanns givetvis inga bilar som skulle ha vinterdäck men man hade hästar. För att djuren inte skulle halka, byttes hästskorna ut mot broddar, fasthamrade på hovarna. Detta skedde bl.a. på Holmströms vagnfabrik nere på Kalendegatan, strax invid nutidens Hipp. Varje år, när frosten kom, var det köer av hästar, vagnar och kuskar som blockerade hela gatan upp till S:t Petri kyrka. De tio smederna jobbade som aldrig förr. Det kunde hända att köerna ringlade sig långa redan klockan

fem på morgonen. Då sågs ofta mäster själv, alltid iklädd vit mössa, promenerande fram och tillbaka på Kalendegatan, dirigerande trafiken.

Det var en stor verkstad, den som Theodor Holmström byggt upp. Förutom smederna hade han sju arbetare som tillverkade vagnar och dessutom fanns här en tapetserare. Alla lärlingarna bodde i ett stort gemensamt rum ovanpå verkstaden. Det var deras ansvar att exakt på slaget sex varje morgon ha elden tänd i alla ässjorna. Man kunde aldrig skylla på fel tid. S:t Petri kyrkklocka högt uppe i skyn styrde verksamheten. Klockan 6.30 serverades kaffe vilket intogs vid städen och tog fem-sex minuter att dricka. Klockan åtta var det dags för en halvtimmes frukost och mellan tolv och ett var det middag. Halv fem stannade arbetet upp för den obligatoriska ”meraftonen”, dvs. stora smörgåsar och mängder med svagdricka. Halv sju serverades så kvällsmat; arbetsdagen var slut.

Vem kände inte till Holmströms. Det var ju här som varje år själva nyårsslaget skulle upplevas. Visserligen fanns redan vid denna tid i Malmö ett mera barbariskt nöje med att skjuta raketer och smällare, men detta skedde alltid under 1800-talet nere i hamnen. Ville man njuta nyårsslaget på ett mera civiliserat sätt trängdes man tillsammans med hundratals likasinnade på Kalendegatan utanför vagnmakareverkstaden. Varje nyårsafton utspelades inne på verkstaden samma traditionella handling.

Klockan 12 avslutades dagens arbete. Hela verkstaden sopades och de stora städen lyftes upp. Under vart och ett placerades tjocka korkskivor. Därefter var det dags för kaffe med ”gök”. Klockan sju på kvällen var det stora bordet framdukat och nu bjöds det på ett verkligt skånskt gille. Ölet och snapsen flödade. En kvart innan tolvslaget slogs de stora portarna upp mot Kalendegatan. Utanför väntade publiken i stora skaror. Man startade nu utsmidningen av det gamla året. Två smeder hamrade på vart sitt städ. Fem minuter innan klockslaget spred sig en djup tystnaden i hela gatan. När så S:t

Konstnären Åke Waldemar Larsson har här fångat en av Malmös gamla smeder i sitt arbete. En speciell smidesklang gavs varje år invid Kalendegatan.

Petri stora klocka började slå startade en sällsam konsert:

”Det var i den stilla natten en härlig klang, som steg mot rymden, när de åtta släggorna och fyra smideshamrarna dånade mot städen, som tack vare uppläggningen på korkskivorna gav full ton. Försmidaren slog an takten med sin smideshammare, och därpå följde hans båda släggare, som gick in i hans takt med dubbelslag. Denna takt hölls samtidigt på all fyra städen. Sedan önskades det gott nytt år. Så bjöds traktering på arbetsstyrkan, och de av åhörarna, som önskade komma in på en kopp kaffe med konjak eller en toddy, var välkomna.”

Man säger då det – gratis nyårskaffe med konjak! Kanske inte undra på att hela gatan var full med folk!

Den vita staden

Vi ska nu förflytta oss till året 1914. Anna Olsson svettades redan fastän det bara var förmiddag. Men så var också den lilla biljettkassan hon stod i inte speciellt stor. Anna Olsson hade varit uppe tidigt denna dag. Det hade pirrat lite i magen. Hon, gamla människan, 31 år, hade faktiskt t.o.m. haft fjärilar i magen. Och nu stod hon här i sin trånga biljettkassa och väntade på det stora tillfället. Anna Olsson var nämligen en av de många kvinnor som antagits till biljettförsäljerskor vid Baltiska utställningen. Nu skrev man 1914, just nu var det förmiddagen den 15 maj.

Anna Olsson hade fått det här sommarjobbet

Den s.k. Centralgården med det stora tornet vid Baltiska utställningen.

tack vare sin man, snickare Olsson. När det för två år sedan, dvs. året 1912, blev dags till att anställa byggnadsarbetare för att bygga upp den stora utställningen här vid Pildammen, var snickare Olsson en av de som antogs.

”Självklart”, hade hustru Anna sagt. ”Den där Olsson håller sig framme överallt”.

Redan år 1908 hade Industriföreningen i Malmö tagit beslut om att staden skulle hålla en stor utställning för alla länderna runt Östersjön. Många i Sverige trodde då att Malmöborna blivit komplett galna och skrattade gott. Till att börja med – sedan hade man protesterat, t.o.m. riktigt högljutt. I rikspressen ondgjorde man sig över ”det skånsk lokalpatriotiska företaget”.

Anna Olsson kommer ihåg den dag Olsson kom in genom dörren med ett småleende på läpparna och tidningen Arbetet tryckt under armhålan.

”Vi skåningar är inte dumma i huvudet”, bullrade han ut, precis som om det skulle vara en nyhet. ”Ferdinand Boberg har blivit antagen som utställningsarkitekt. Han som gjorde den stora Stockholmsutställningen 1909 till en enorm succé.”

Anna Olsson och snickare Olsson bodde borta på öster i Malmö. Den här speciella morgonen 1914 hade mannen redan tidigt tagit åstad. Fortfarande skulle det ju in i det sista snickras på utställningen ute vid Pildammen. Anna själv hade också lämnat hemmet under arla morgonstunden. För just denna dag skulle den stora, vita utställningen öppna. Hon tog vägen ut till Pildammen via Östergatan, över Stortorget och Gamla Kyrkogården. Herregud vad staden förändrats på bara några fåtal år. Centrum i Malmö var nästan inte till att känna igen från det hon själv var liten. Se bara på den smala Hamngatan som nu blivit till en riktigt bred paradgata. Det kostade visserligen några gamla hus men så hade man äntligen fått en värdig entré från järnvägsstationen och hamnen in till stadens hjärta. Nu kunde man ju riktigt på håll se den ståtliga statyn som Börjeson gjort av hjältekonungen Karl X Gustav och hans generaler.

Anna hade också passerat den nya utfarten över Fersens bro, dragen tvärs över den gamla kyrkogården. Visst hade det muttrats när gravar fått grävas upp och flyttats men staden var ju tvungen att ha en bred och värdig gata ända fram till utställningen. Motargument var lönlöst att föra fram.

”Fersens väg – det är min själ som en frisk fläkt från den stora världen”, hade Olsson sagt en dag när han satt och drack kaffegök hemma i köket. ”Som en parisisk bulevard med nya och gamla hus i stram husarrättning utmed gatan. Det är inte kattskit, det ska du veta Anna!”

Anna hade sedan passerat Malmö museum i sin året 1901 uppbyggda slottsimitation, dvs. nuvarande Stadsbiblioteket. Bredvid låg S:t Petri nybyggda realskola och i kvarteret intill hade hon kunnat kasta en snabb blick på det färdigbyggda storhotellet Fersen. Vilket liv det hade blivit när någon plötsligt kom på att Malmö hade alltför få hotellrum för att ta emot alla utställningsbesökare.

”De kan väl inte bo i militärtält”, undrade några desperat. I hela staden kunde man bara uppbringa 450 hotellrum med sammanlagt 625 sängar. Man byggde därför snabbt det nya storhotellet vid Fersens väg, men detta gav bara ett tillskott på 200 resanderum. Och så priset! En övernattning kostade sju kronor – nästan ockerpris för ett ho-

Den Baltiska utställningen hade en stor nöjespark som kunde ståta med en världsattraktion, en riktigt hemsk berg- och dalbana. Du finner en liknande i dag på Tivoli i Köpenhamn.

tellrum. Det var då som någon klok människa kom på att man kunde göra upp kontrakt med privata om uthyrningsrum. 3751 rum ställdes plötsligt till förfogande. Då blev minsann priset humant – från 1.50:- enkelrummet.

Strax innan Anna kom fram till utställningen hade hon kommit ut på rena bonnalandet. Vid nuvarande Stadsteatern försvann på den tiden all stadsbebyggelse. Paradvägen svängde här åt höger och Anna gick upp på den enorma träbro som ledde fram till utställningsentrén. 15 meter ovan mark och 420 meter längre fram slutade träbron i ett stort runt torg som även det byggts upp på en träplattform över marken. Den här träkonstruktionen gjorde att man obehindrat kunde komma över järnvägen Malmö – Ystad. De bolmande ångtågen hade förpassats in i en tunnel under entrén. Detta var stor ingenjörskonst. Någon hade dock varit tveksam om huruvida den väldiga trävägen skulle hålla. För att testa hade man en dag kört ut alla tyngre fordon i Malmö och ställt på bron. Vilken idiotisk idé! Tänk om den inte hållit! Malmö hade blivit bilfritt under lång tid framöver.

Anna Olsson från Norregatan, lyckligt gift med snickare Olsson hade i detta nu nått fram till det som skulle bli hennes arbetsplats ett antal månader framöver. Hon tog plats i biljettluckan precis där vi i dag har den lilla dammen nära Gamla Idrottsplatsen. Dammen fanns inte då, den skulle komma till först ett decennium efter utställningen. Nu satt hon här och väntade på den stora invigningen. Och där lämnar vi också Anna Olsson.

Hela utställningen här vid Pildammen kostade 3.2 miljoner kronor, en väldig summa vid denna tid. Man beräknade få tillbaka 900.000 kronor i biljettintäkter, Malmö stod för 300.000 och ett penninglotteri från svenska staten inbringade 1.2 miljoner. Och ... när det hela var slut på hösten skulle det visa sig att beräkningarna hade stämt! Det var en helt otrolig anläggning som den då åldrige arkitekten Ferdinand Boberg lyckats åstadkomma här utanför det dåtida Malmö. Området var före utställningen helt obebyggt. Åkrar och ängsmarker låg runt den gamla Pildammen, sjön som i århundrade gett Malmöborna deras dricksvatten. Den väldiga utställningen uppfördes på bara två år. Enorma hus reste sig plötsligt mot himlen. Det typiska skånska, dvs. trappgavlar på husen, sågs överallt. Nästan alltsammans var dock uppbyggt av väv, enkla träpaneler på ribbskelett och annat lättförgängligt material. Vissa undantag fanns, t.ex. den kungliga paviljongen, i dag vår älskade Margaretapaviljong.

Malmöfotografen Rahm har här tagit sig upp i det höga utställningstornet och monterat kameran så att den täcker utställningsområdet åt söder. Mitt i den stora Pildammen har man byggt upp en restaurang i form av ett helt riddarslott. Den stora träbyggnaden längst ner på bilden är Fiskhallen och utanför denna ses en fis-kebåt från Bohuslän puttra fram i Pildammen.

Bakom trähallen ses bl.a. Nordiska Kompaniets utställningshall. Den stora byggnaden utmed Pildammens södra sida är Konsthallen. Bakom Margaretapaviljongen, som på utställningen representerade det kvinnliga, reser sig berget med ett vattenfall och överst en utställningsbyggnad för jakt. Berget och jakten var Baltiska utställningens manliga symboler. Längst bort till höger ses ett slott med stort trapptorn. Här hittade man utställningens renodlade kvinnoutställningar. Hela slottet, en kopia av Fredrika Bremers slott Årsta i Södermanland, hade bekostats genom en insamling bland Sveriges kvinnor.

Bara en vecka innan öppningen hade en journalist förvånat utbrustit:

”Om en knapp vecka ska utställningen öppna. Det ser omöjligt ut.”

Men det var möjligt. Klockan tolv den 15 maj 1914 anlände den kungliga kortegen till utställningen. Tusentals människor hurrade och det vinkades med svenska flaggor. Scouter i mängder bildade häckar och man sjöng ”Du gamla du fria”. Nationalitetskänslan svallade över … det var bara så svenskt som det kunde bli. Invigningen skedde i Kongresshallen med plats för 3.000 sittande åhörare. Den stora kören sjöng och styrelsens ordförande hade talat. Den långa kronprinsen Gustaf och för dagen tillförordnade kungen – hans far var nämligen sjuk – reste sig och gick upp i talarstolen.

Det var då det hände!

I ett kort, friskt och frejdat tal förklarade den utvalde utställningen för invigd. Intet öga var torrt. Malmö hade blivit en av världens stora internationella utställningsstäder. I den stora upphetsningen som följde höll biskopen i Lund ett bönemöte och sedan steg sången ”Vår Gud är oss en väldig borg” upp mot den väldiga hallens kupoltäckta tak.

Innanför huvudentrén, vid den nuvarande lilla dammen, låg det enormt stora och runda torget, den s.k. Centralgården. Runt denna fanns de större utställningshallarna, alla förbundna med vitmålade arkadgångar i en cirkelform. Utställningstornet var 87 meter högt med utsiktsplats och restaurang på toppen. En hissfärd upp kostade 25 öre, ner var det gratis. För den snåle fanns möjligheten att ta trappan med sina 380 trappsteg upp till toppen.

Tornet blev givetvis välbesökt men på slutet av utställningstiden höll det på att ta en ände med förskräckelse. Det blåste nämligen hastigt upp till en väldig storm. Hela härligheten började svaja betänkligt och restaurangägaren högst upp beslöt att evakuera sina gäster. Detta var inte helt lätt. En skånsk direktör hade nämligen beställt in mat som han inte hunnit få. Har ni någon gång försökt flytta på en genuin skåning som inte fått sin beställda mat? Klockan var fyra och plötsligt blåste en stor del av taket ner. Maten fick lämnas åt sitt öde men jag undrar vad gästen sedan hade att berätta om den usla restaurangservicen i Malmö.

Bakom Kongresshallen låg den väldiga svenska Industrihallen, 22.000 kvm stor, en yta som i storlek ungefär motsvarar Rådhusplatsen i Köpenhamn. Över hela den parkyta som idag är den s.k. ”Tallriken” låg den tyska utställningen på 28.000 kvm. Allt var överdådigt i tyskarnas hall, förebådande att storhetsvansinne går före fall. Man befann sig i de skälvande, heta sommarmånaderna 1914. I Tyskland satt en viljelös tysk kejsare som överflyglats av sina krigiska rådgivare. I England satt en kung som av Guds nåde regerade ett rike så stort att det aldrig såg solen gå ner. Under slutet av denna sommar skulle ett storkrig börja som avgjorde miljontals människors framtida öden.

Den danska utställningshallen var betydligt mindre än tyskarnas men var å andra sidan uppförd med ordentliga tegelmurar. Minst av de fyra ländernas utställningshallar var den ryska hallen, även om den var högst. Ett 25 meter högt torn reste sig över hallen och överst hade den ryska dubbelörnen i glänsande guldfärger slagit sig ner.

I dag har vi en liten lekplats bakom teatern borta vid Carl Gustavs väg. Denna är ingenting jämfört

med den lekplats som fanns här sommaren 1914. Här låg nämligen utställningens stora nöjesfält. Dåtida kännare från både Europa och Amerika intygade för pressen att nöjesfältet var ett av de bästa de någonsin sett.

”Här finns attraktioner som är verkligen enastående,” utropade de entusiastiskt.

Till dessa hörde djurparken. Hör bara vad en journalist lyriskt berättar om denna:

”Djurens paradis torde bli mycket besökt av damer och småttingar. Den är en väldig kringbyggd bur, i vilken skola förvaras omkring hundra putslustiga apor, fyra kängurur, hundar, bältdjur m.m. Mitt i buren sitter en stor dansk ulmerdogg. Hunden ser livslevande ut, men den är av porslin. Och det är tur, ty nu kan den med ”knusende ro” mottaga apornas alla tokiga påhitt.”

Även om det låter smått fantastiskt var det sådant här som man skrattade åt för hundra år sedan. Men det var ingen hejd på djurroligheterna. På en annan del av nöjesfältet fanns t.ex. en sjungande papegoja som kunde visan ”Den gang jeg drog avsted”. Ja, vid högtidliga tillfällen kunde den t.o.m. högt och tydligt sjunga med i den svenska nationalsången ”Du gamla, du fria”.

Tivoliägaren With var dock inte lycklig på invigningsdagen. Motorn till den största sevärdheten hade nämligen försvunnit på väg från England. Utan motor kunde givetvis inte berg- och dalbanan starta; en fullständig världssensation kunde inte köra igång. Några dagar senare var lugnet emellertid återställt, den första vagnen med sommarklädda besökare hade då dragits uppför den höga startbacken. Hur många av er har i Köpenhamn åkt Tivolis berg- och dalbana? Se, där är en eftersmak av Baltiska utställningen. Tivoli köpte nämligen berg- och dalbanan efter utställningen.

När Baltiska utställningen slutade i september 1914 var världen satt i brand; det grymma 1:a världskriget hade börjat. Låt mig få citera en artikel i Sydsvenska Dagbladet från den 16 september som ger en bra bild av situationen:

”Medan det statssystem, som hittills reglerat mänsklighetens liv, sprängts i sina fogar, så att lavan trängt fram och flyter över fälten, tändande en världsbrand, som synes båda makternas undergång, de gamlas ragnarök, så ligger den vita utställningsstaden med de röda tinnarna ännu som nästan en dröm från de sälla dagar. Utanför tyska hallen klänga de härligaste rosor, men ingen av det folk som därinne visar prov av vad det kunnat utföra, njuter därav. Det är livets bistraste allvar, som håller dem borta. Men här svaja ännu Rysslands och Tysklands flaggor fredligt sida vid sida, som en gammal, längesen svunnen saga om frid på jorden.”

När utställningen skulle avslutas gick landshövdingen Robert Dela Gardies fram och höll ett känsloladdat tal. Han avslutade med följande:

”Som en sagans stad reste sig vår Baltiska Utställning, framkallad af modets, arbetets och smakens trollspö. Dess sommardag blef lång, ljus och härlig. Nu har kvällen kommit. Solen sjunker … Solen är nere. Det är nu aftonrodnaden, som breder sin gloria kring Baltiska Utställningens tinnar och torn. Så skall då minnets strålglans skimra öfver vår sommarsagas stad, äfven sedan den icke mera finnes till.”

Två småhus med historien i väggarna

Historien om den Baltiska utställningen har förpassat mig utanför den gamla stadens kärna. I följande avsnitt ska jag uppehålla mig i detta randområde. Även här finns det nämligen en riklig mängd med lagrad historia som jag tycker är värd att berätta.

Det hände sig en gång att jag gick ut med hunden en snöig vinterkväll kring nyår. Det var en sådan där märklig vinternatt med stark kyla. Allt var tyst, endast den vita snön knarrade under skorna när jag stegade fram utmed den långa Per Albin Hanssons väg, dvs. vägen från Dalaplan och Mobilia vidare söderut. Denna gata har funnits som landsväg i långt mer än tusen år. Så sent som för hundra år sedan låg vägen fritt ute på den skånska slätten. Långt söder om Kulladal fanns en återvändsgränd som kallades ”Röven”. Här låg den gamla krogen ”Stattena”, dvs. huset” som står ensamt”. På 1870-talet gjordes krogen om till en byskola för Fosie socken.

En liten påg kom plötsligt mot mig i snöyran på andra sidan av vägen. Han stretade tappert på i den bitande motvinden och försvann snabbt bakom mig. Jag stannade upp och en tanke slog mig där i mörkret. Tänk om det var Per Albin som var på väg till Stattena skola!

Per Albin Hansson föddes år 1885 och växte upp i Kulladal, eller Borrebacka som det då också kallades. Far i huset var murare och mor tjänade pengar på att arbeta hårt hos bönderna. Föräldrarna var fattiga; med flera barn hyrde familjen ett rum och kök i ett gathus utmed landsvägen. Hyran gick på fem kronor i månaden. Bakom den ena väggen hade de Carlströms hökeriaffär och på andra sidan bodde slaktare Larsson. Hökaren sålde bier vilket gjorde att platsen utanför huset ibland blev ett tillhåll för landsvägsstrykare. När ölen gjorde verkan hände det att knivar, snusdosor och flaskor kom fram. Men det bjöds också på mycket annat folkliv. Original som t.ex. den välkända trollkärringen ”Tjocka-Pärskan”, bensamlaren ”Kallollare” och ”Sura Plommon” hade titt som tätt vägarna förbi.

Om sin mor, Kjersti Persdotter, hade Per Albin mycket gott att säga. En kvinna som fick arbeta hårt för sin familj. Det var i den närbelägna Gaddagården, ägd av en fabrikör i Malmö, som arbetstillfällen bjöds.

”Gaddagården har jag så dystra minnen av”, sa Per Albin. ”Min mor fick slita där som ett djur.”

I dag slits det på andra sätt runt denna gård. Det gamla boningshuset ligger nämligen invid Kulladals idrottsplats och fungerar som föreningshus.

Per Albin Hanssons barndomshem hittar du söder om Mobilia vid den väg som bär hans namn.

Det var på betfälten och i trädgårdsanläggningarna på Gaddagården som barnen Hansson fick hjälpa till att dra sina strån till stacken när det gällde familjens försörjning. Tolv år gammal lämnade Per Albin slitet på fälten och blev springpojke inne i Malmö. Skoltiden – en fyraårig folkskola – låg nu också bakom honom. 35 år senare blev han vald till Sveriges statsminister och kunde förverkliga drömmen om det goda folkhemmet.

Per Albins barndomshus finns fortfarande kvar. Tommy Gustlin ringde mig för länge sedan, i slutet av 1970-talet, och berättade att man bildat en grupp som gått igång med att försöka rädda det gamla barndomshuset vid landsvägen. Som museiman besiktigade jag faktiskt själv huset, gav några välmenande råd och önskade av hela mitt hjärta dessa initiativtagare lycka till. I dag är huset en av Kulladals stoltheter, både ett föreningshus och ett litet museum vilket vårdar Per Albins minne. Trasmattorna inne i museet är vävda för länge sedan av min mors kusin i ett litet fattigt torp i östra Blekinge. Detta är min hustrus och mitt lilla obetydliga bidrag för att hedra dels Per Albins insats, dels alla de som med stora ideella, och ofta tämligen osynliga insatser, kämpar för att göra vår historia levande.

Visst var det Per Albin som jag mötte den där gången i snöyran! Det var ju denna vägsträcka som för mer än hundra år sedan var hans väg mellan hemmet och skolan på Stattena. Kanske var det på denna väg som de första funderingarna om ”Folkhemmet Sverige” dök upp i den unge muraresonens hjärna? En svindlande och angenäm tanke när man i dag går gatan fram.

Det andra lilla huset som ger sitt bidrag till Malmötraktens historia finner du ute vid kusten, mellan Malmöhus och Limhamn. En gång knackade det på det lilla husets dörr. Far i huset trodde att det är ungarna som lekte bus och skrek: ”Stanna du bara där ute!” Men denne gång var det inte ett barns lek. Dörren öppnades och husägaren fick en chock.

Vad jag älskar att läsa gamla minnesberättelser! En sådan handlar t.ex. om det lilla huset vid den strand där Ribersborg slutar:

”Det är kväll. Allt är så förunderligt stilla. Framför mig ligger gårdsplanen, den välkända, förut trampad av många fötter, nu mossbevuxen. Allt är tyst, bara då och då ljudet av en bil, annars tyst. Jag sätter mig på trappstenen mot gården och knäpper mina händer för att tacka, tacka för allt.”

Så börjar Annie Åkesson sina minnesbilder av sitt barndomshem, det s.k. Soldattorpet ute på Limhamn. I dag inhyser huset Limhamns museum. Det har det gjort sedan år 1959. Men redan tre år tidigare lämnade barnen till den indelte soldaten Anders Lindros för alltid sitt barndomshem. Och det var då minnena kom. Annie berättar t.ex. om när hennes far och mor ca 1890 för första gången kom in i det lilla huset. Anders var indelt soldat under Limhamnsgården men arbetade samtidigt som maskinreparatör på Skånska Cementfabriken.

För lite mer än hundra år sedan var platsen här ute vid den nuvarande Limhamnsvägen en öde och vindpinad plats. Anders omtalade själv att när de kom hit kunde man stå nere i hamnen i Limhamn och räkna alla hus som då fanns i samhället. Mellan Limhamn och Malmö gick en sandig och smal väg

uppe på den s.k. Järavallen, en gammal strandvall som naturen sköljt upp för sjutusen år sedan. Det var uppe på denna som det lilla soldattorpet låg, och fortfarande ligger.

De unga nyinflyttade hade tagit över efter den gamle soldaten Strandqvist. Huset var då så lågt att Anders inte kunde stå rak och hustrun krävde genast att huset skulle renoveras och taket höjas. Hon hade minsann tjänat på Svaneholms slott och ”varit ute i stora världen”. Nåja, ett slott blev det nu inte men torpet fick en ordentlig ansiktslyftning. Lergolvet ersattes av trägolv, taket höjdes och den stora bakugnen revs ner. Själva bostaden bestod av en förstuga, två små rum och ett litet kök. Ett till förstugan angränsande rum hyrdes ut.

Att vara indelt soldat betydde att man tre veckor om året skulle ut på militärmanövrar. Annie berättar om hur stor denna årliga händelse var. Far Anders var infanterist och han övade på Revingehed:

”Lång tid innan han skulle resa var han sig inte lik. Då plockades fram mössa, uniform, kappa, gevär, ränsel m.m. De gula knapparna i uniformen och geväret putsades så att det sken om dem. Jag minns särskilt knapparna. Till dem hade far en putsbricka, som träddes under knappen, och så gnodde han för glatta livet.”

Barnen stod i andakt och såg på. Fadern hade uppvisningar i ”giv akt”, ”i gevär”, ”för fot gevär” och han sjöng soldatvisor så det ekade i huset. Flera nätter innan han skulle åstad låg han vaken utan att

Soldattorpet ute vid Limhamnsvägen inhyser i dag Limhamns museum. Här bodde en gång den indelte soldaten Anders Lindros med familj.

kunna finna sömnro och när det var dags skedde det med många tårar och barnagråt. Tre veckor senare var det glädjetårar som på järnvägsstationen mötte den hemvändande soldaten.

Vem var det då som knackade på dörren? Man hade vid sekelskiftet hittat en stenåldersboplats precis bredvid Soldattorpet. Sommaren 1902 grävdes det här för fullt. Samma år tjänstgjorde den unge kronprinsen, den senare kung Gustav VI Adolf, vid Kronprinsens Husarregemente i Malmö. Kronprinsen var redan då arkeologiskt intresserad och nu kom han för att delta i utgrävningen.

”Dörren öppnades, och in kom först en stor hund och därefter kronprinsen. Far, som tittat förvånat på hunden, for upp och gjorde ställningssteg och bad så mycket om ursäkt. Men prinsen tyckte bara att det hela var roligt. Han disponerade sedan på dagarna det ena rummet i torpet, där han ordnade sina fynd och hade där ett stort fat med vatten att tvätta händerna i.”

Varför inte läsa mer om vad Annie Åkesson skrev. Du finner det i ”Limhamniana 1968”, Limhamns museums årsbok. När du ändå är på gång kan du kanske gå med i Limhamns museiföreningen, en förening som aktivt arbetar med historia.

Ett riddartorn på en hed

Inte långt från Soldattorpet, i hörnet av Limhamnsvägen och Köpenhamnsvägen, står det en tornruin. Är detta en kvarglömd rest från riddaretiden? Kan man kanske märka en doft av Ivanhoe, Rickard Lejonhjärta och andra kända riddare som hade som älsklingsuppgift att rädda instängda, vackra jungfrur ur just stentorn? Tyvärr Malmöbor,

Många förväxlar nog denna tornruin med ett medeltida torn. I själva verket är det en mycket annorlunda punschveranda från 1800-talet.

Bilden på nästa sida: Robert Svendsen direkt efter hans lyckade flygfärd över Öresund. Fotografiet spreds snabbt som vykort i en mycket stor upplaga.

den enda doft som förknippas med detta torn är punschlukt och cigarrök!

Tornet är en sådan där byggnad som jag känner lite speciellt inför. Jag var ju en gång med om att rädda det. Under min tid som museichef i Malmö kom nämligen ärendet upp om rivning av tornet. Det var i samband med exploateringen av hela området bakom tornet. Det gamla skulle bort och nya hus byggas på en attraktiv mark nära stranden. Gården Framnäs tid var därmed räknad, huset var gammalt och fult enligt den tidens sätt att se. Byggnadsnämnden ansåg givetvis att även tornet i parken skulle bort. Ärendet kom till museet och jag fick museinämnden att gå på linjen att bevara istället för att skövla. En liten komisk effekt var dock att en del politiker emellertid envist hävdade att tornet var medeltida.

”Villorna på heden” var ett begrepp som under 1800-talet var välkänt i de finare Malmökretsarna. På den tiden var allt område ute vid Öresund, mellan våra dagars Malmöhus och Limhamn, en enda stor hed – små rester av den hed som kan ha gett upphov till Malmös tyska, medeltida namn ”Ellenbogen”. Ja, självklart vet jag att man efter kustens form gärna vill tolka detta namn som ”armbåge”. Detta tror jag emellertid inte alls på. På 1300-talet hade man nämligen inte flygmaskiner vilket är en förutsättning för att kunna se denna form. Man hade heller inte kartor som visade på formen. Dessutom har Malmös forna kustlinje väldigt lite som liknar en armbåge. Inte ens om armen skulle vara svullen finns likheter. I slutet av 1500-talet försökte man förklara att armbågsnamnet eventuellt skulle ha kommit av ”den vik som går in vid Malmö”, alltså Lommabukten. Det hela verkar långsökt.

Från Skanör ända upp till långt norr om Malmö fanns förr en bred hed som sträckte sig från kusten en bra bit in i landet, beväxt med bl.a. albuskar. ”Elle” är det danska ordet för al. Redan Mårten Sjöbeck kopplade i ”Skånes Natur” år 1962 samman detta naturnamn med det tyska namnet på Malmö. Namnet Ellenbogen skulle alltså kunna utgå från växtvärlden och inte från människokroppen.

Tillbaka till heden vid Ribersborg! Denna började för länge sedan att bebyggas med sommarvillor. Först ut var handelsmannen Jöran Riber som på 1730-talet byggde ”plantagen” Ribersborg. Sedan följde ”sommarstugan” Sånekulla år 1798 och bredvid denna byggdes året 1848 villan Framnäs. Ägare var August Flensburg. Här har vi också namnet på tornets byggmästare!

August hade nämligen varit på en lustresa utför Rhen och blivit helt betagen i alla borgruiner som fanns utmed floden. Hemkommen lät han genast uppföra en sådan i parken till sitt sommarhus. Från tornet hade man en vacker utsikt över havet. Öresund eller Rhen gick uppenbart på ett ut. Hans sonson Per Flensburg berättar:

”Här lät min farfar bygga den s.k. ruinen, bestående av ett torn, på vilket en liten utsiktsplats var anordnad samt en liten mur, bildande ett valv, under vilken gången går fram. Inuti tornet var ett litet rum med inskriptioner på väggarna.”

Tyvärr finns inte dessa texter kvar. När jag inspekterade tornet på 1980-talet kunde några ord fortfarande skymtas i form av målningar på väggen. Vi vet dock vad som stod skrivet: ”Minnet af hvarje god handling är människans bästa kapital, hvars ränta heter samvetsfrid”. En annan vers har säkert tilltalat herrarna när man på sommarkvällarna njutit kall punsch och god rök på denna Öresundsveranda: ”Förnöjsamhet är grundtonen i hvarje lifvets lycka”!

Bland flygpionjärer

På väg till min arbetsplats, Vikingamuseet i Foteviken, gick det en dag hål på avgasröret. Andra hade blivit arga men hos mig spreds ett inre lugn. Det dova smattret, som, beroende på varvtalet i motorn, växlade i styrka, påminde nämligen om kabin-

En holländsk DC:3a vid Bulltoftas gamla flygstation. Fotografiet måste vara taget mellan den 1 september 1939 och Hollands kapitulation den 14 maj 1940.

ljudet hos en DC3:a. Motorvägen hade förvandlats till Bulltofta startbana en gång på 1950-talet.

Morbror hade bestämt att två familjer skulle ta flyget till Köpenhamn. Det hela skulle ske med ”Pendeln”, dvs. flyglinjen Kastrup – Bulltofta. Ute på startplattan stod en blänkande, tvåmotorig maskin. Man klättrade in genom en låg dörr i planets bakre del. Eftersom hela maskinen lutade kraftigt bakåt blev det nästan till att företa en bergsbestigning upp genom den smala mittgången. Så kom då en ”Biggles”-typ med flygkepsen käckt på svaj krypande uppför samma gång och tog plats i cockpit. Propellrarna vispade igång och vi var på väg.

Första gången någon tog sig flygande över Öresund var sommaren 1910. På ön Amager på den danska sidan låg den s.k. Klövermarken. Här hade danskarna i december 1909 inrättat ett övningsfält för aeronautiska övningar. Det var grosshandlanden Gustav M. Salomonsen som hade lagt upp hyrpengar för marken, tagit sin privatchaufför och kört till Paris för att köpa ett flygplan. Chauffören var en tjugofemårig, motorintresserad man. Han blev beordrad att gå en flygkurs i Frankrike. Några månader senare var bilföraren tillbaka på Klövermarken, nu som fullärd aeronaut. Hans namn; Robert Svendsen.

Den svenske ryttmästaren Ernst Linder satte nu, i juni 1910, upp ett pris på femtusen kronor till den som först kunde flyga över Öresund. Flygningen skulle genomföras någon gång mellan klockan sex på kvällen fram till sju på morgonen. Startplats var Klövermarken, landningsplatsen Limhamnsfältet vid Sånekulla och Framnäs. Tre flygare bidar nu rätt väder; Calle Cederström, Alfred Nervø och Robert

Svendsen. I Malmö instiftas samtidigt sällskapet ”Sånekulla väntare”. Varje kväll och natt finns en stor människoskara på plats. Kanske är det just denna natt som undret ska ske! Man får vänta länge.

Den 16 juli tar en tjugoettårig dansk, den sedermera så berömde filmskaparen Carl Th. Dreyer, färjan över till Malmö. Samtidigt har alla danska journalister tröttnat på att vänta och tagit hem. Dreyer är personligt vän med Svendsen och han har fått till uppgift att ringa in vädersituationen på den skånska sidan. Kvällen den 16:e är blåsig men vid midnatt nås Svendsen av Dreyers positiva meddelande: ”Blikstille”.

Vid tretiden startar Svendsen. Efter åtta minuter är han dock tillbaka – motorkrångel! Lite korrigeringar – piloten vänder flygarhuvan bakfram, tar på sig glasögonen. Han har bett Dreyer att försöka ordna med räddningsbåtar men fått meddelandet att inga kan gå ut så tidigt på morgonen. Klockan 04.04 lättar planet. Svendsen vet att en nödlandning på vattnet är lika med döden.

Efter 31 minuter över öppet vatten landar flygplanet på Limhamnsfältet. En liten välkomstdelegation störtar fram och möter en dansk vars första ord påstås ha varit:

”Sig mig, er der ingen der har tænkt paa en Øl til mig?”

Avgasröret på min bil är nu lagat. Ljudet av DC3:an är borta men det angenäma flygminnet från 1950-talet finns kvar.

För Svendsen gick färden lyckligt men endast fyrtio långa stenkast längre bort utspelades några år senare en nog så vådlig lufthistoria. Klockan är 10.47, kanske är den 10.52! Det är tisdagen den 30

Den första flygplatsbyggnaden ute på Bulltofta låg i direkt anslutning till villabebyggelsen vid flygfältsområdets västra sida. Foto av Berndt Johnsson.

juni. Man skriver året 1914. Flygpionjären, kapten Hugo Sundstedt, har just landat på platsen nära den nuvarande Tallriken i Pildammsparken. Han har utfört bragden att flyga mellan Paris och Malmö. Vad han inte vet är att om någon timme kommer hans kraschade flygplan ute vid Erikslust att väcka Malmöbornas stora intresse. Vad han heller inte vet är att svenska tullen kommer att göra ett verkligt ovanligt beslag.

Låt oss ta det hela från början. Hugo Sundstedt var en man som inte bara passivt läste tekniska nyheter i dagspressen, han ville också aktivt vara med i händelsernas centrum. Att flyga var på den tiden något av det märkligaste man kunde göra. Hugo bestämde sig därför att vara den förste som på ett dygn flög från Paris till Stockholm. Den skånske flygaren Enoch Thulin hade några månader tidigare flugit Paris – Landskrona, men den flygningen hade tagit flera dagar. Det fanns sponsorer även då, Pellegrins margarinfabrik i Göteborg ställde upp när Hugo bad. Visserligen hade man ingen aning om detta i Göteborg men menade att monsieur Pellegrin säkert hade lovat pengar till Sundstedt i Paris.

Och så bar det iväg i ett flygplan av träribbor, duk och motor. Planet kunde ta tre personer men Hugo Sundstedt hade bara med sig en medhjälpare,

löjtnant Folke Winbladh. Flygplanet var en Farman, hade 80 hästkrafters motor och kom upp i den fantastiska hastigheten 95 km/tim. Halv tre på morgonen den 29 juni 1914 lämnade man Frankrikes jord. Det var beckmörkt och Hugo fick styra efter kompassen. Höjden var betryggande 1.200 meter. Tio över sex passerades Bryssel. Första landningen var planerad i Cleve men bränslet tog slut och planet tog mark på en potatisåker i den tyska bondbyn Kevelaer. Det var de sista skälvande dagarna innan 1:a världskriget skulle till att bryta ut. Innan sommaren var slut skulle fransmän och tyskar ha börjat slakta varandra. Tyskarna var därför misstänksamma och trodde att svenskarna var fransmän. Först 16.35 kunde man lämna byn, nio timmar försenade. Mörkret föll och inte mindre än tre gånger måste man landa i Bremen för att successivt kunna fråga sig fram till stadens flygplats!

Avfärden från Bremen nästa morgon blev försenad eftersom man behövde olja, vilket märkligt nog inte fanns på flygplatsen! Löjtnanten fick därför bege sig in till staden för att på ett apotek köpa ny olja. Klockan 06.25 lämnade man Bremen och 10.47 landade de två militärerna invid Baltiska utställningen i Malmö. Det hela blev dock ack så fel. Man skulle ju gå ner på Limhamnsfältet, där Hugos hustru med välkomstdelegation stod och väntade. Stora vita lakan hade bretts ut på ängarna för att visa vägen, men dessa hade flygarna inte sett. Snart var man alltså åter uppe och med en elegant duns landade träribborna på Limhamnsfältet. Men var fanns hangaren! Flygmaskinen kunde inte stå fritt ute på fältet. Malmöborna kom då med ett gott råd:

”Flyg till Jägersro, där finns stora lador”

Sagt och gjort. Nu var det hustruns tur att följa med eftersom det bara var frågan om en ren promenadåkning. Inga flygarkläder här inte. Hugo satt själv med kavajkostym och svart plyschhatt och hustrun i en näpen sommarhatt med svart plym. Planet lättade; man flög på fyrtio meters höjd in över ”villorna på Heden”, dvs. Sånekulla, Framnäs m.fl. Mitt över Bellevues gård började emellertid motorn hacka och snart stod propellern helt stilla. Nödlandningen skedde i ett vetefält på Erikslust. Oturligt nog var vetet av prima skånsk sort, dvs. högt och kraftigt. Planet vurpade och lade sig med hjulen i luften. Man och hustru föll ur sittbrunnen; att spänna fast sig hade det inte varit tal om. Där, utanför våra dagars Malmborgs, låg nu en medvetslös svensk kapten och en oskadad men omtumlade ung hustru. En tidningsreporter kommenterade:

”Fru Sundstedt har varit uppe i flygmaskin flere gånger förut, men aldrig med sin man. En smula förargligt fann hon det, att den första äktenskapliga flygsammanlefnaden skulle sluta på ett så tråkigt sätt.”

Makarna fördes till Allmänna sjukhuset för vård. Det visade sig tack och lov att Hugo kommit undan äventyret med endast en hjärnskakning och ett sönderrivet ansikte. Samtidigt spred sig genom staden ryktet om Malmös första flygkrasch. På Fridhem fanns på den tiden endast en polis och denne fick se sin idylliska tillvaro förändras till ett rent inferno. Vetefälten på Mellanheden trampades ner av människor, kördes ner av cyklister och mejades ner av automobiler. Och allt för att beskåda en något sönderslagen hög av tyg och träribbor.

Kapten Hugo Sundstedt har just landat vid Baltiska utställningen efter en nog så besvärlig flygfärd från Paris. Snart kommer han att föras till stadens sjukhus.

Maskinen var dock inte i värre skick än att den skulle gå att laga. Då slog det mest svenska av allt svenskt till – tullverket! Eftersom flygmaskinen tillverkats i Frankrike skulle det betalas tull för den – 2.000 kronor, en på den tiden stor summa. Så länge inte avgiften var betald fick inte den minsta bit, hur söndrig den än var, ersättas på planet. På tåg fick därför maskinen fortsätta sin färd vidare norrut till huvudstaden – ett snöpligt slut på en snabbflygning Paris – Stockholm!

När jag höll hela världen i min hand

Vad är mera klokt än att avsluta en bok som heter ”Historiska vingslag” på den plats som säkert många nu levande Malmöbor har speciella minnen av, Bulltofta. Innan flygstationen flyttades till Sturup var det ju här som många resor ut i världen startade. Strax invid det forna flygfältet vid Sallerupsvägen, just där vägen möter den Inre Ringvägen, ligger en hög backe, se bilden nedan. Detta är Hohögs backe, en backe som låg mitt i inflygningslinjen till landningsbanan.

Hohögs backar! För en gammal österpåg är namnet välbekant. Det var ju de höga backar som på 1950-talet låg långt utanför staden. De låg så långt ut från Värnhemstorget att man ofta hade en saftflaska med sig för att kunna släcka törsten på utfärden. Detta är helt obegripligt i dag.

Den numera ensamma högen, eller backen, var från början fyra stycken. År 1569 kallades de för

”Haahöyene”. ”Haa” kommer av ordet hög – alltså blir den ursprungliga betydelsen ”de höga högarna”. Högarna blev också snabbt ett problem för Bulltofta flygplats. Åren 1939 och 1953 schaktade man därför av de två östra högarna. Trots detta hängde Bulltofta och Hohögs backar på något märkligt sätt samman. Vilken underbar känsla när man på 1950- och 1960-talen stod på den högsta kullen och hörde de dånande propellrarna och nästan kände vinddraget från de stora metallfåglarna som strök över backen rakt över huvudet.

Det hände inte så sällan under Bulltoftas barndom på 1930-talet att man ofta hade internationella flyguppvisningar. De bästa publikplatserna var på högarna. Runt kullarna restes hundratals vita flaggstänger med de deltagande ländernas flaggor. Tiotusentals människor skockades på höjderna. ”På kullarna rådde ett brokigt folkliv med korvstånd, glassvagnar och karamellkiosker. Från i träden uppmonterade högtalare spelades i pauserna underhållningsmusik.”

Min under många år gode vän Helge Andersson växte själv upp i området. Han hade titeln ”skriftställare” vilket passade honom väl. Idogt samlade han in uppgifter om folklivet på Söderslätt och givetvis också i byarna runt Malmö. Han kunde berätta vad de gamle berättat för honom själv om t.ex. hemskheterna vid Hohögs backar. Här härskade ju den fruktade ”Hohöjavären”. Hör bara vad som hände Anders Jeppssons dräng i Skrävlinge när han kom förbi med häst och vagn. Språket är 1800-talsdialekt. Läs det högt så kanske du förstår det bättre:

”Når hann va po väj himmad å komm ve Hohöjana så ble lassed så tongt så hästarna konne ente dra. De va Hohöjavären såmm hade håppad åpp å satt si po lassed. Menn di konne jo ente stå så hela dan på väjen, så drängen spände ifrå hästana å jick himmad. Menn då håppa vären åpp po ryggen po drängen, å vären va så tong, så drängen motte asa si fram po väjen.”

Från Hohöga backe ser man fortfarande milsvitt omkring. Det var också här som jag en gång fick hela världen som gåva. Nedanför backarna låg en skyttebana. Min far, tävlingsskytt som han var, placerade sig bland de främsta i en tävling våren 1957. Han fick sitt pris men blev också den förste att välja bland dyrgriparna som fanns som extrapriser. Han valde en stor ask med skedar i äkta silver. När han kunde ha valt en stor jordglob av trä! Jag smög mig bortåt backen och grät. Plötsligt står han där med globen i handen.

”Ah! Du vet pågen min, vad ska man med silver till.” Jag har fortfarande kvar globen. Den är i dag hopplöst föråldrad men ett kärt minne.

Karta över Malmö city med sidangivelser till textavsnitt i boken.